

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ENERJİ BORU HATTI PROJELERİNİN
TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

MELİH ERSAL

GAZİANTEP – 2018

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ENERJİ BORU HATTI PROJELERİNİN
TÜRKİYE’NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

MELİH ERSAL

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ALİ SERDAR ERDURMAZ

GAZİANTEP – 2018

KABUL VE ONAY

Melih ERSAL tarafından hazırlanan “Enerji Boru Hattı Projelerinin Türkiye’nin Jeopolitik Önemine Etkileri” başlıklı bu çalışma ..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ali Serdar ERDURMAZ
(Başkan)

.....

.....

(Üye)

.....

.....

(Üye)

.....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .... / ..... / .....

Doç. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Enerji Boru Hattı Projelerinin Türkiye’nin Jeopolitik Önemine Etkileri**” başlıklı çalışmamın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. ....../...../.....

Melih ERSAL

ÖNSÖZ

Jeopolitik teoriler incelendiğinde görülecektir ki; bu teorilerin büyük bir bölümü Türkiye'nin de tam anlamıyla kesişim noktasında yer aldığı Avrasya, Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerini ele alarak, bu bölgeler üzerindeki siyasi, politik ve ekonomik mücadeleleri incelemektedirler. Tarih boyunca medeniyetlerin, imparatorlukların kurulup yıkıldığı bu coğrafyalar yaklaşık olarak yüz elli yıl önce başlayan ve süreç içinde artan bir hızla yeni bir paylaşım mücadelesine sahne olmaktadır: enerji kaynaklarının paylaşımı.

Henüz, topraklarında zengin bir enerji rezervi keşfedilemeyen Türkiye, adeta devasa enerji kaynaklarına sahip ülkeler tarafından üç cepheden kuşatılmış gibidir. Dördüncü cephe olarak, başta Avrupa Kıtası olmak üzere Batı ise, yaklaşık iki yüz elli yıl önce icat edilen buhar makinesi ile başlayan enerjiye doymaz endüstriyel bir devrime yelken açmıştır. Üç tarafı denizlerle çevrili, Asya, Ortadoğu ve Avrupa arasında doğal bir köprü görünümüne sahip topraklarıyla Türkiye, doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinde petrol ve doğal gaz kaynaklarının arz noktalarından talep noktalarına aktarılmasında kilit bir rol oynamaktadır.

Yaklaşık olarak on beş yıl önce adım attığım ve enerji sektöründe halen başmühendis olarak çalışmakta olduğum kurumum BOTAŞ Genel Müdürlüğü'nden edindiğim bilgi ve tecrübenin yanı sıra uluslararası politikaya olan ilgimin neticesinde eğitimini aldığım uluslararası ilişkiler alanının ortak bir paydası olan “enerjinin jeopolitiğine” dair bu tezi hazırlamaya çalıştım.

Bu tezi hazırlamamda ve yüksek lisans eğitimim süresince kendisinden öğrendiğim bilgi ve bakış açıları ile üstümde büyük emekleri olan başta Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD Başkanı değerli hocam Doç. Dr. Serdar Erdurmaz'a ve bana çalışmalarında her daim yol gösteren, fikir veren Dr. Ahmet Keser ve Dr. Bilal Çıplak hocalarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

Öğrenim hayatım boyunca daima beni destekleyen aileme de ayrıca teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Son olarak çalışmamın yaklaşık üç buçuk ay süren yazım aşamasının her gününde ne yazdığımı anlamaya gayret ederek yazdıklarımı okumaya çalışan kızıma ve bana yazdırmamaya çalışan oğluma bu çalışmamı armağan ediyorum. Siz olmadan olmazdı...

ÖZET

Türkiye bulunduğu coğrafi konum itibariyle zengin hidrokarbon kaynaklarına ev sahipliği yapan bazı ülkeler ile aynı sınırı paylaşmakta, bazı ülkelerin ise yakın çevresinde yer almaktadır. Benzer şekilde dünyanın enerjiye en fazla ihtiyaç duyan sanayileşmiş ülkelerinin yer aldığı Avrupa Kıtası da Türkiye'nin hemen yanı başında bulunmaktadır.

Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Kafkasya ve Orta Asya'da yer alan Türk Cumhuriyetleri'ne paylaşılan ortak değerler üzerinden ilgi ve destek göstermiştir. Aynı zamanda Türkiye, bu coğrafyanın zengin hidrokarbon kaynaklarının uluslararası sisteme aktarılması konusunda 1990'lı yılların başından itibaren BTC Projesi ile birlikte harcadığı çaba ile enerji politikalarında da değişikliğe giderek sahip olduğu coğrafi avantajı "enerji merkezi" olma hedefiyle kullanmaya başlamıştır.

Bu hedef doğrultusunda 2000'li yıllardan itibaren yükselen bir grafikte Türkiye'nin arz sahibi ülkeler ile yapmış olduğu anlaşma ve niyet beyanları çerçevesinde Azerbaycan, Irak, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Rusya'dan gelen enerji kaynakları Türkiye topraklarından boru hatları ile batı sınırlarına ve limanlarına taşınarak uluslararası piyasalara sunulmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma ile Türkiye üzerinden transit geçiş yapan işletmede ve inşa halinde olan enerji boru hatları, arz ve pazar ülkeleri ile enerjinin jeopolitiği birlikte incelenerek, bu hatların Türkiye'nin jeopolitik önemine etkileri jeopolitik teoriler ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Enerji, Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları, Enerjide Merkez Ülke

ABSTRACT

Due to its geographical location Turkey shares the same border with some countries that are home of rich hydrocarbon resources or it is in the neighborhood of these kind of countries. Similarly, the European continent, in which industrialized countries need the most energy in the world, is very close to Turkey.

With the end of the Cold War, Turkey has shown interest and support over the common values shared with the Turkic republics in the Caucasus and Central Asia. At the same time, Turkey has started to use its geographical advantage with the efforts of BTC project in transferring the rich hydrocarbon resources of this geography to the international system since the beginning of 1990s with the aim of becoming an “Energy Center”.

In line with this goal, with a chart rising since 2000, Turkey has made agreements and declarations of intention with the willing countries, the energy sources from Azerbaijan, Iraq, Kazakhstan, Turkmenistan, Iran and Russia are transported to the western borders and ports of Turkey and are tried to be presented to international markets by transporting the pipelines from Turkey to the western borders.

In this study, the energy pipelines, which are in transit through Turkey and in construction, have been examined together with the supply and market countries and the geopolitics of energy, and the effects of these pipelines on Turkey's geopolitical importance have been put forward in light of geopolitical theories.

Key words: Geopolitics, Energy, Oil and Natural Gas Pipelines, Centre Country in Energy

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	ixvii
HARİTALAR LİSTESİ	iviii
KISALTMALAR	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Tez Çalışmasının Konusu.....	1
1.2. Tez Çalışmasının Amacı.....	2
1.3. Tez Çalışmasının Önemi	2
1.4. Tez Çalışmasının Kapsamı	3
1.5. Tez Çalışmasının Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi.....	5
1.6. Tez Çalışmasının Problem Cümleleri.....	6
1.7. Tez Çalışmasında Uygulanan Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri	6
İKİNCİ BÖLÜM	8
JEOPOLİTİK VE JEOPOLİTİK TEORİLER	8
2.1. Jeopolitik Nedir	8
2.2. Jeopolitik Teoriler.....	9
2.2.1. Klasik Jeopolitik Teoriler	9
2.2.1.1. Amerikan Jeopolitik Ekolü.....	9
2.2.1.2. İngiliz Jeopolitik Ekolü	12
2.2.1.3. Alman Jeopolitik Ekolü.....	13
2.2.2. Modern Jeopolitik Teoriler	15
2.2.2.1. Zbigniew Brzezinski Ve Büyük Satranç Tahtası	15
2.2.2.2. Alexandr Dugin Ve Avrasyacı Yaklaşım.....	16
2.2.2.3. Toynbee, Fukuyuma, Huntington Ve Jeokültürel Yaklaşımlar.....	16

2.2.3.4. Luttwak ve Jeoekonomik Yaklaşımlar	17
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	18
PETROL, DOĞAL GAZ VE TÜRKİYE’NİN ÇEVRESİNDEKİ ARZ-TALEP COĞRAFYASI	18
3.1. Petrol ve Doğal Gaz	18
3.2. Türkiye Çevresindeki Arz Coğrafyası.....	22
3.2.1. Irak.....	22
3.2.2. İran.....	25
3.2.3. İsrail.....	28
3.2.4. Katar	30
3.2.5. Azerbaycan	32
3.2.6. Türkmenistan.....	34
3.2.7. Kazakistan	36
3.2.8. Rusya	39
3.2.9. Doğu Akdeniz Hidrokarbon Rezervleri.....	45
3.3. Türkiye Çevresindeki Talep Coğrafyası.....	51
3.3.1. Avrupa Birliği.....	51
3.3.2. NATO Bölgesi ve NATO Açısından Enerji Güvenliği	58
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	61
TÜRKİYE’DEN GEÇEN ENERJİ BORU HATLARI VE PROJELERİ	61
4.1. Petrol Boru Hatları.....	61
4.1.1. Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) Ham Petrol Boru Hattı Projesi	63
4.1.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi (BTC HPBH)	65
4.2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri	68
4.2.1. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITG DGBH)	70
4.2.2. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP DGBH).....	72
4.2.3. Türk Akımı.....	77
4.2.4. İran-Türkiye-Avrupa (ITE) Boru Hattı Projesi.....	82
4.2.5. Olası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri	84
BEŞİNCİ BÖLÜM	90
ENERJİ BORU HATLARI VE TÜRKİYE’NİN JEOPOLİTİĞİ	90

ALTINCI BÖLÜM	102
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	102
KAYNAKÇA	115

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin Komşu ve Yakın Çevre Ülkelerinin Petrol Verileri	25
Tablo 2. Türkiye'nin Komşu ve Yakın Çevre Ülkelerinin Doğal Gaz Verileri.....	44
Tablo 3. Avrupa Birliği Petrol ve Doğal Gaz Verileri.....	52
Tablo 4. Avrupa Birliği Ülkeleri Petrol ve Doğal Gaz Tüketim Verileri.....	55
Tablo 5. Rusya'dan Avrupa'ya Yapılan Doğal Gaz İhracatı.....	56
Tablo 6. Türkiye Topraklarından Geçiş Yapan Uluslararası Ham Petrol Boru Hatları ve Özellikleri.....	62
Tablo 7. BTC HPBH Projesi Hisse Oranları	66
Tablo 8. Türkiye Sınırlarından Geçiş Yapan Mevcut-İnşa-Proje Halinde Doğal Gaz Boru Hatları ve Özellikleri.....	70

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Kanıtlanmış Ham Petrol Rezervleri.....	18
Grafik 2. Dünya Petrol Rezervlerinde İlk 10 Ülke.....	19
Grafik 3. Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri.....	20
Grafik 4. Dünya Doğal Gaz Rezervlerinde İlk 10 Ülke.....	21
Grafik 5. Birincil Enerji Tüketiminde Bölgesel Oranlar.....	51
Grafik 6. AB Bünyesinde Doğal Gaz Üretim, İthalat ve Tüketim Projeksiyonu.....	53
Grafik 7. 13 Avrupa Ülkesinin Rusya'dan Yaptığı Doğal Gaz İthalatı.....	57
Grafik 8. NATO'nun Enerji Tüketiminin Dünya Tüketimindeki Yeri.....	59
Grafik 9. Türkiye'den İhraç Amaçlı Taşınan Ham Petrol Miktarları.....	62
Grafik 10. Irak-Türkiye HPBH'dan Yüklenen Ham Petrolün İhraç Edildiği İlk Beş Ülke.....	63
Grafik 11. BTC HPBH'ndan Yüklenen Ham Petrolün İhraç Edildiği İlk Beş Ülke.....	67

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi Kapsamında ABD Deniz Üsleri Yerleşimi	10
Harita 2. Mackinder'in Kalpgâh ve Spykman'ın Kenar Kuşak Teorilerine Dair Harita	11
Harita 3. Mackinder Tarafından Ortaya Konulan "Kalpgâh" Haritası	13
Harita 4. Büyük Alman Devleti'nin Hayat Sahası	14
Harita 5. Avrasya Satranç Tahtası	15
Harita 6. Büyük Petrol Ticareti Hareketleri	20
Harita 7. Türkiye Merkezli Çevre Ülkelerdeki Enerji Akış Yolları	21
Harita 8. Irak Petrol ve Doğal Gaz Sahaları ile Boru Hatları	23
Harita 9. İran Petrol Ana Altyapısı	26
Harita 10. İran'ın Mevcut ve Projelendirdiği Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	27
Harita 11. Doğu Akdeniz Enerji Havzaları	29
Harita 12. Katar Enerji Altyapısı ve Boru Hatları	31
Harita 13. Hazar Havzası Petrol ve Doğal Gaz Ana İhracat Güzergâhları	33
Harita 14. Türkmenistan Doğal Gaz Rezervleri ve Boru Hatları	35
Harita 15. Kazakistan Ham Petrol Ana Boru Hatları	37
Harita 16. Kazakistan Doğal Gaz Ana Boru Hatları	38
Harita 17. Rusya Petrol, Doğal Gaz ve Kondensat Rezervleri	39
Harita 18. Rusya Uzakdoğu Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	42
Harita 19. Rusya-Çin Doğal Gaz Boru Hatları	43
Harita 20. Doğu Akdeniz Bölgesi Mevcut Enerji Altyapısı	46
Harita 21. Doğu Akdeniz Doğal Gaz Sahaları ve MEB Alanları	47
Harita 22. Türkiye ve GKRY Petrol ve Gaz İmtiyaz Sahaları	48
Harita 23. Doğu Akdeniz Bölgesinden Çıkarılacak Doğal Gazın Potansiyel İhraç Güzergâhları	50

Harita 24. Dünya Üzerindeki Kaya Gazı ve Kaya Petrolü Havzaları.....	54
Harita 25. Ham Petrol Boru Hatları	61
Harita 26. BTC Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi	65
Harita 27. Burgaz-Dedeağaç Ham Petrol Boru Hattı.....	68
Harita 28. Türkiye Doğal Gaz Ana Boru Hatları	69
Harita 29. ITG (Türkiye-Yunanistan) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	71
Harita 30. Güney Gaz Koridoru Projesi (SCP+TANAP+TAP).....	74
Harita 31. Güney Gaz Koridoru Projesi (SCP+TANAP+TAP).....	76
Harita 32. SouthStream (Güney Akım) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Güzergâhı	77
Harita 33. Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	79
Harita 34. Türkiye’den Geçmekte Olan Transit Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları.....	81
Harita 35. ITE Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Güzergahı	83
Harita 36. Mevcut, İnşa Halinde ve Olası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri.....	85
Harita 37. EastMed Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Güzergâhı	86
Harita 38. Eastring Doğal Gaz Boru Hattı Güzergahı	88
Harita 39. Türkiye Çevresi Hidrokarbon Arz ve Talep Coğrafyası.....	93
Harita 40. Uluslararası Doğal Gaz Ticareti Hareketleri, 1981.....	97
Harita 41. Uluslararası Doğal Gaz Ticareti Hareketleri, 2016.....	99

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrupa Enerji Birliği
AIB	: Asian Infrastructure Investment Bank (Asya Altyapı Yatırım Bankası)
AIOC	: Azerbaijan International Operating Company
APEC	: Asia-Pacific Economic Cooperation (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu)
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
CAC	: The Central Asia Centre Pipeline
CPC	: Caspian Pipeline Consortuim
DB	: Dünya Bankası
DGBH	: Doğal Gaz Boru Hattı
EBRD	: European Bank for Reconstruction and Development (Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası)

EIA	: US Energy Information Administration (Birleşik Devletler Enerji Bilgi Kurumu)
EIB	: European Investment Bank (Avrupa Yatırım Bankası)
ESPO	: Eastern Siberian Pacific Ocean
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
EU	: European Union (Avrupa Birliği)
FSRU	: Floating Storage and Regasification Units (Yüzen Depolama ve Gazlaştırma Ünitesi)
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HPBH	: Ham Petrol Boru Hattı
IEA	: International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
IKBY	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transport to Europe (Avrupa Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı)
ITE	: Iran-Turkey-Europa Boru Hattı
ITG	: Interconnection Turkey and Greece (Türkiye ve Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu)
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LNG	: Liquefied Natural Gas (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)
m³	: metreküp
MEB	: Münhasır Ekonomi Bölge
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	: Organization of Economic Cooperation and Development

OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
SGC	: South Gas Corridor (Güney Gaz Koridoru)
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SOMO	: State Oil Marketing Organization
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TANAP	: Trans Anatolian Natural Gas Pipeline (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı)
TAP	: Trans Adriatic Pipeline (Trans Adriyatik Boru Hattı)
TCP	: Trans Caspian Pipeline (Trans Hazar Boru Hattı)
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
ÜDİK	: Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi
WEF	: World Economic Forum (Dünya Ekonomi Forumu)

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tez Çalışmasının Konusu

On sekizinci yüzyılda İngiltere’de başlayan “sanayi devrimi” ile birlikte başta İngiltere olmak üzere o dönem dünya politikalarında söz sahibi olmaya çalışan Fransa’nın ve o günün Prusya Krallığı yani bugünün Almanya’sının hem birbirleri ile rekabet edebilmeleri için hem de birer dünya gücü olabilmeleri için kendi topraklarında yeterli miktarlarda bulunmayan iki özneye ihtiyaçları vardı: hammadde ve bu hammaddeyi ürüne dönüştürecek gücü üretebilmek için enerji.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında keşfedilen Bakü petrollerine ulaşım konusunda bu ülkelerin önünde Rusya gibi önemli bir engel bulunmaktaydı. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı’na giden yolun kapısını aralayan en önemli unsurlardan bir tanesi olan Ortadoğu petrollerine ulaşım açısından ise Rusya boyutunda bir engel bulunmamaktaydı. Çöküş sürecinde olan Osmanlı İmparatorluğu’nun bu durumundan faydalanmak isteyen devletlerden Prusya, Osmanlı İmparatorluğu ile Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi anlaşmasını imzalayarak günümüzde dünyanın sayılı petrol üreticilerinden olan Irak’ın, topraklarındaki zengin petrol yatakları üzerinde imtiyaz sahibi olabilmek amacındaydı.

Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sürecinde de Almanya’nın Rusya’ya karşı güney cephesini açma amacı Bakü petrollerine ulaşmaktı. Kuzey Afrika cephesinin açılmasının da en önemli sebeplerden bir tanesi bölgenin petrol kaynaklarına nüfuz edebilmektir.

Süveyş Kanalı Krizi, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün (OPEC) kuruluşu, Arap-İsrail savaşları ve 1973 petrol ambargosu, Carter Doktrini, birinci ve ikinci Körfez Savaşları, Hazar Havzası üzerinde cereyan eden mücadeleler, Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Ukrayna krizleri gibi küresel politika ve ekonomiyi etkileyen olayların tamamı enerji kaynakları üzerinde nüfuz sahibi olabilmek ve/veya bu kaynaklara güvenilir bir ulaşım bağlantısını sağlayabilmek için yaşanmıştır, yaşanmaktadır.

Jeopolitik teorilere ağırlıklı olarak konu olan coğrafya dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz kaynağı sahibi ülkeleri ile bu kaynakları en fazla tüketen ülkelerin yer aldığı Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayan coğrafyadır. Bu coğrafyanın merkezi bir noktasında bulunan Türkiye, komşu ve yakın çevresindeki ülkelerin sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının arz ülkelerinden tüketici ülkelere aktarılmasında hem doğal bir köprü, hem doğal bir merkez, hem de önemli bir kullanıcı konumundadır.

Hazırlanan bu tez çalışması ile Türkiye'nin komşu ve yakın çevresinde yer alan petrol ve doğal gaz rezervlerinin, ülkenin bulunduğu coğrafi konumunun avantajlarından faydalanarak uluslararası piyasalara toprakları üzerinde yer alan boru hatlarının sınır ve liman bağlantılarının kullanarak aktarılmasının Türkiye'nin jeopolitik gücüne yansıyan etkileri incelenmektedir.

1.2. Tez Çalışmasının Amacı

Bu çalışmada öncelikle jeopolitik kavramı ve Türkiye'nin jeopolitik konumu kısaca incelenerek, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konumun özelliği sayesinde, ilk aşamada 1974 yılında Irak petrolünün uluslararası piyasalara sunulması amacıyla inşa edilen Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Soğuk Savaşın bitişinin sonrasında 1990'lı yılların ilk yarısında gündeme gelen Hazar Bölgesi petrolünün uluslararası piyasalara ulaştırılması için inşa edilmiş ve 2005 yılı itibariyle de faaliyete geçmiş olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin sağladığı ivme ile Türkiye'ye yakın ve komşu coğrafyalarda mevcut ve keşfedilen petrol ve doğal gaz rezervlerinin uluslararası piyasalara ulaştırılması amacıyla gündeme gelen enerji boru hattı projelerinin Türkiye'nin jeopolitik gücüne olan etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.

1.3. Tez Çalışmasının Önemi

Özellikle son 30 yılda enerji boru hatları sayesinde birbirlerine entegre hale gelen ülkeler ve kıtalar küreselleşme yolunda bir adım daha ileri gitmektedir. Türkiye'nin yer aldığı ilk çok uluslu enerji boru hattı projesi olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin (BTC) fikir olarak ortaya çıktığı ilk günden bugüne kadar geçen süre zarfında bazıları sadece proje aşamasının ötesini geçemese de çeşitli projeler gündeme gelmiştir.

Bu projeleri tarihsel olarak sıraladığımızda, Şahdeniz, Türkiye-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco), Güney Akımı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), İran-Türkiye-Avrupa (ITE) ve son olarak Türk Akımı projeleri ile Türkiye, enerji boru hatları konusunda bir transit ve daha da önemlisi merkez ülke olma yolunda önemli fırsatlar elde etmektedir.

Türkiye'nin, ülkeler ve kıtaların birbirlerine entegrasyonu konusunda bir köprü vazifesi görmeye başlaması sonucu ortaya çıkan yeni koşullarda bulunduğu coğrafya ve dünya üzerindeki jeopolitik gücünün geldiği son hali incelenerek literatüre katkıda bulunmaya çalışılacaktır.

1.4. Tez Çalışmasının Kapsamı

18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi ile birlikte dönemin en önemli enerji kaynağı olarak bir hidrokarbon türevi olan kömür kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru petrolün, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise aynı önem ve değere sahip olarak doğal gazın yeni enerji kaynakları olarak birincil enerji kaynakları arasına girmişlerdir. Bu iki hidrokarbon türevine sahip olan ülkeler ve bu kaynakların arz ülkelerinden tüketici ülkelere aktarılmasında karasuları ve toprakları kullanılan geçiş ve/veya terminal ülkeleri stratejik ve jeopolitik öneme sahip olmaya başlamışlardır.

Dünya hidrokarbon rezervleri %51,4 oranında kömürden oluşurken; %28,6 oranında petrol ile %20 oranında doğal gazdan oluşmaktadır (Ediger, 2017, s. 60).

Diğer taraftan 2015 yılı verilerine göre dünyanın birincil enerji tüketim kaynakları arasında yer alan petrol %32,8, doğal gaz ise %23,7 oranları ile dünya enerji tüketiminin yarısından fazlasını karşılamaktadırlar (TPAO, 2017, s. 6). Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Birleşik Devletler Enerji Bilgi Kurumu (EIA), British Petroleum (BP), OPEC gibi uluslararası enerji kurum ve kuruluşlarının öngörülerine göre petrol ve doğal gaz uzun bir gelecekte de dünyanın birincil enerji tüketiminde kullanacağı kaynaklar arasında yer almaya devam edecektir.

Özellikle 20. yüzyılın ilk yıllarında, önce petrolün ve ardından da doğal gazın endüstriyel öneminin keşfedilmesi ile enerji kavramı, ülkeler arası ilişkilerde ya da başka bir ifadeyle uluslararası ilişkilerde bir taraftan ülkelerin ekonomik ve endüstriyel gelişimine katkıda bulunurken diğer taraftan da siyasi çekişmelerin odağına oturmuş ve bir adım sonrasında da savaş sebepleri arasında kendisine yer bulmuştur.

Bu konuda 20. yüzyılda yaşanan en bariz ve etkileyici örnek olarak, 1973 yılında yaşanan Müslümanların Ramazan Savaşı, Yahudilerin ise Yom Kippur Savaşı olarak adlandırdığı Arap-İsrail Savaşı verilebilir. Batılı ülkelerin Araplara karşı İsrail'in yanında yer alması ve bu savaşta ABD'nin Hollanda aracılığıyla İsrail'e silah sevk etmesi sebebiyle, Batı'nın petrol ihtiyacını karşılayan Arap ülkeleri İsrail'i destekleyen ülkeleri cezalandırmak istemiş ve petrolü siyasi bir silaha dönüştürmüşlerdir (Gündüz, 2017, s. 30).

Özellikle Suudi Arabistan öncülüğündeki Orta Doğu'nun petrol zengini ülkelerinin savaş sürecinde İsrail'i destekleyen başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerine yönelik uygulamaya başladığı petrol ambargosu ile yeni bir kavram ortaya çıkmıştır: “enerji arzı

güvenliği". Dolayısıyla Modern Çağ'ın enerji arzı güvenliğine dair algısı 1973 Petrol Krizi ile şekillenmiştir (Çelikipala, 2014, s. 79).

Petrol ve doğal gazın arz kaynağından talep noktalarına aktarılmasında kaynak ülke sayısı ile bu kaynaklara talip olan ülke sayısının yanı sıra sahip olduğu transit boru hatları ve terminal noktaları açısından çeşitlilik gösteren ülkelerin de jeopolitik değerinin aynı oranda arttığı düşünülmektedir.

Coğrafi konumu itibari ile Türkiye, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık olarak %70'ine sahip olan Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin komşusu ve/veya yakın çevre ülkesidir. Bu enerji kaynaklarının tüketimi konusunda dünyanın en önemli coğrafyası olan Avrupa açısından Türkiye, gerek limanları gerekse de toprakları ile bir kavşak, bir bağlantı noktası vasfına sahiptir.

Konuya dair hazırlanan çok sayıda raporda da görüleceği üzere Türkiye, Orta Asya, Orta Doğu ve Rusya'dan Avrupa ve diğer Atlantik kıyısı pazarlara petrol ve doğal gaz kaynaklarının taşınmasında giderek önemi artan bir transit merkezidir (EIA, 2017, s. 1).

Sovyetler Birliği döneminde dünyanın sayılı enerji tekellerinden bir tanesi olan Rusya, 1991 yılında yaşadığı dağılma sürecinin ardından bu yeknesak gücünü bünyesinde barındırdığı milletlerin bağımsızlıklarını ilan ederek kendi devletlerini kurmaları üzerine kaybetmeye başlamıştır. Bu güç kaybında özellikle zengin hidrokarbon yataklarına sahip Hazar Havzası ve Orta Asya devletleri ile tüketici devletlere bu kaynakların iletiminde kullanılan özellikle Ukrayna gibi transit geçiş sağlayan bir devletin bağımsızlıklarını ilan etmeleri etkili olmuştur.

Ukrayna örneğinde görüleceği üzere 2005 yılı sonlarından itibaren başlayan süreçte, Rusya kendi siyasi ve ekonomik çıkarları söz konusu olduğunda bilhassa sahip olduğu enerji kaynaklarını bir politik baskı aracına dönüştürmekte ve bu durum da Avrupa Birliği özelinde Birliğin Rusya'ya karşı politik kararlar almasına engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla Birlik, bilhassa Ukrayna krizi itibariyle petrol ve doğal gaz arzı konusunda yeni kaynak ülkeler ararken aynı zamanda kaynak ülkelerden Avrupa sınırlarına enerjinin ulaşımında rol oynayacak transit ülkelerin yer alacağı geçiş güzergâhlarına da dikkat etmeye başlamıştır.

Avrupa Birliği (AB) bu şekilde arz ve transit ülkelerinden kaynaklanan politik ve ekonomik baskıların önüne geçebilmek amacıyla arz ve transit ülke çeşitliliğine gitme yolunu tercih ederek güvenilir, sürekliliği olan ve fiyat konusunda da diğer kaynaklarla rekabetçi özellikler taşıyan petrol ve doğal gaz projelerini siyasi ve ekonomik yönde teşvik etmeye başlamıştır.

Benzer şekilde, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) dışında Avrupa Birliği üyesi ülkelerin tamamı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi olup; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve Türkiye dışındaki tüm NATO üyesi ülkeler de AB üyesi konumundadır. Dolayısıyla örgüt üyelerinin hidrokarbon üretim ve tüketim dengesizliği sonucu ortaya çıkan arz kaynaklarına güvenilir güzergâhlardan ulaşabilme konusu NATO'yu da ilgilendirmektedir.

Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı (HPBH) ile 1974 yılında başlayan Türkiye'nin enerji de merkez olma çabaları Soğuk Savaş sürecinde dönemin siyasi şartları sebebi ile durmuş fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından BTC Projesi ile son derece büyük bir ivme kazanmış ve bu projenin peşi sıra önce TANAP, ardından Türk Akımı projeleri ile zirve noktasına yaklaşmaya başlamıştır.

Hali hazırda proje çalışmaları devam eden ITE ve Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (DGBH) Projeleri de işletmeye alındığında Türkiye boru hatları ile taşınan enerji alanında arz ve talep arasında güvenliği sağlayarak, dolayısıyla kendi coğrafyasında enerji kaynaklı siyasi çekişme ve çatışmaların engellenmesinde yapacağı katkılar ile küresel barışa hizmet ederek jeopolitik konumunu güçlendirecektir.

1.5. Tez Çalışmasının Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi

Tez çalışması, araştırılan konu itibariyle kuramsal açıdan jeopolitik teoriler kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda jeopolitik teoriler ilk aşamada klasik ve modern jeopolitik teoriler olarak, modern jeopolitik teoriler başlığı altında ise ayrıca jeokültürel ve jeoekonomik teoriler incelenmiştir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulurken; tezin konusu bağlamında amacını ortaya koyabilmek için aşağıda sunulan bazı kavramlara sıklıkla başvurulmuştur.

Jeopolitik: Devletleri üzerlerinde buldukları coğrafya ve komşu coğrafyaların sahip oldukları niteliksel faktörler ile bir arada ve karşılıklı ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır.

Enerji Boru Hatları: Petrol ve doğal gaz gibi bileşiminde yüksek enerji barındıran hidrokarbon özellikli kimyasal maddelerin bir coğrafyadan diğer coğrafyaya taşınması konusunda günümüzde en maliyet etkin ve geçtiği coğrafyalara da jeopolitik güç çarpanı olarak etki eden unsurlardır.

Transit Ülke: Kaynak sahibi olan ve arz eden ülkelerden, tüketici yani talep eden ülkelere kaynak maddenin aktarılması aşamasında kara ve/veya deniz yolu ile geçiş imkânı sunan ülkedir.

Merkez Ülke: Kaynak sahibi olan ve arz eden ülkelerden, kaynakları çeşitli imkânlarla kendi coğrafyasına getirerek toplayıp, yeniden fiyatlandırarak tüketici yani talep eden ülkelere kaynak maddeyi sunan ülkedir.

Araştırmada kullanılan bu kavramsal çerçeveye bağlı kalınarak, kuramsal çerçevede ortaya konulan jeopolitik teoriler ışığında Türkiye'nin enerji boru hattı projelerinin Türkiye'nin jeopolitik gücüne etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

1.6. Tez Çalışmasının Problem Cümleleri

Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için yanıtlarının bulunması gereken problem cümleleri şunlardır:

- a) Türkiye'ye komşu ve/veya yakın çevresinde yer alan ve hidrokarbon kaynaklar bakımından dünya çapında zenginliğe sahip olan ülkeler, bu rezervleri hangi ulaşım yöntemleri ve güzergâhları ile uluslararası piyasalara sunmaktadırlar?
- b) Türkiye'nin özellikle batısında yer alan Avrupa ülkeleri ile diğer ülkeler enerji ithalatlarını hangi ulaşım yöntemleri ve güzergâhları üzerinden yapmaktadırlar?
- c) Türkiye'de işletme ve inşa halinde olan ve ayrıca planlanan petrol ve doğal gaz boru hatları projeleri nelerdir?
- d) Teze konu olan bu projelerin gerçekleşmesi sırasında karşılaşılan uluslararası jeopolitik ve stratejik mücadeleler, direnişler nelerdir?
- e) Jeopolitik teoriler ışığında, Türkiye'nin toprakları ve limanları aracılığı ile uluslararası bağlantıları sağlanan enerji boru hattı projelerinin Türkiye'nin jeopolitik gücüne etkileri nelerdir?

Bu problem cümlelerinin çözümlenmesi sonucu elde edilecek cevapların yardımı ile araştırmaya konu olan soruların da yanıtları bulunmuş olacaktır.

1.7. Tez Çalışmasında Uygulanan Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri

Çalışma kapsamında petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası ilişkilere etkilerine dair literatür taraması yapılacak, enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin rezerv özellikleri ile

ihracat yol ve yöntemleri ile tüketici konumunda olan ülkelerin enerjiyi ithal etme yol ve yöntemleri incelenecektir.

Türkiye üzerinden bu enerji kaynaklarının iletilme imkân ve kapasitesi göz önüne alınarak, Türkiye topraklarından geçen, inşa aşamasında olan ve geçmesi öngörülen enerji boru hattı projelerinin Türkiye'nin jeopolitik konumuna etkileri yorumlayıcı bir yaklaşım ile araştırılacaktır.

Türkiye'nin enerji transit geçiş güvenliği açısından mevcut ve potansiyel kapasitenin çevre ülkelerdeki arz ve talep durumları da göz önüne alınmak suretiyle örnek olay (case study) yöntemiyle analiz edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİK VE JEOPOLİTİK TEORİLER

2.1. Jeopolitik Nedir

Jeopolitik, coğrafya, tarih ve siyasete dair bilgileri zamanın şartlarına uygun bir şekilde analiz ederek ulusal güç kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde geliştirilerek kullanılmasına imkân verecek politikaların tespiti ve uluslararası alanda siyasi ve politik faaliyetlerin icra edilmesi bilimidir (Sandıklı, 2011, s. 1-2).

Yılmaz'a göre jeopolitik;

Bir devletin, devletler grubunun veya bölgedeki devletlerin mevcut coğrafi platform üzerinde güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini inceleyen, değerlendiren, hedeflerini ve bu hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, ortaya koyan bir ilimdir (Yılmaz, 2012, s. 577-580).

Gündoğdu ise Türk Jeopolitiği isimli çalışmasında jeopolitiği, “coğrafi unsurların siyasi unsurlarla olan ilişkisinin ortaya konulduğu, coğrafyaya dayanan politika ya da coğrafyanın yönlendirdiği politika” olarak tanımlamaktadır (Gündoğdu, 2006, s. 152).

Suat İlhan'a göre ise jeopolitik;

Bugünkü ve gelecekteki güç ve amaç ilişkisini-politik düzeyde-fiziki ve siyasi coğrafyayı esas alarak inceler. Bütün güç unsurlarının, coğrafi platform ve verilerle politikaya çizdiği yönü belirler. Jeopolitik; coğrafyanın bütün unsurları ile aktifleşmesi ve bu unsurlar değerlendirilerek sonuçlar çıkarılmasıdır (İlhan, 2002, s. 318).

Özellikleri itibariyle değişen ve değişmeyen unsurlar jeopolitik kavramının unsurlarını meydana getirir. Değişen unsurlar; ülkelerin kendilerine özgü sosyo-kültürel yapıları ile birlikte askeri, teknolojik, bilimsel, siyasi ve ekonomik güçlerinden müteşekkildir. Jeopolitiğin değişmeyen unsurları ise; bir ülkenin, NATO, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi bir örgütün üyesi olması veya Kafkaslar, Ortadoğu gibi bir bölgede sahip olduğu coğrafi konumu, kara ve deniz sınırları, yeryüzünde kapladığı alanın yanı sıra İngiltere gibi bir ada, Avustralya gibi bir kıta, Güney Afrika gibi bir kenar veya Kazakistan gibi bir iç kıta devleti olma durumudur (Sandıklı, 2015, s. 4).

Jeopolitik, daha çok coğrafi değişkenler açısından uluslararası politikaları anlamayı ve açıklamayı, ayrıca tahminlerde bulunmayı amaçlayan bir dış politika analiz yöntemidir (Yılmaz, 2012, s. 577-580).

Duran ve Sezgin'e göre ise jeopolitik;

Küresel siyaset ortamında kapsamlı bir stratejik inceleme yapmayı kapsayan jeopolitik, aynı zamanda devletin dış ilişkilerinin yönlendirilmesi ve yorumlanmasıdır. Jeopolitik bir inceleme; bölgenin coğrafi tasvirini, çevre ülkelerle ilişkiyi, bölgenin tabii kaynaklarını, siyasi olayları ve bölgede söz sahibi olan devletin veya devletler topluluğunun jeopolitik ilgilerinin irdelenmesini kapsamalıdır. Uluslararası alanda jeopolitik güce sahip olan taraf; siyasal ilişkilerde, ekonomide, kültürde etkin olan, çekim alanı yaratabilen ve etki kuşağı oluşturabilen taraftır (Duran & Sezgin, 2007, s. 156).

Ülkelerin süreç içinde diğer ülkelere göre sahip oldukları sert güç ve yumuşak güç unsurlarındaki yani jeopolitiğin değişken unsurlarındaki değişimler, o ülkelere dair jeopolitik analizleri ve uluslararası politik yaklaşımları da doğrudan etkilemektedir.

2.2. Jeopolitik Teoriler

2.2.1. Klasik Jeopolitik Teoriler

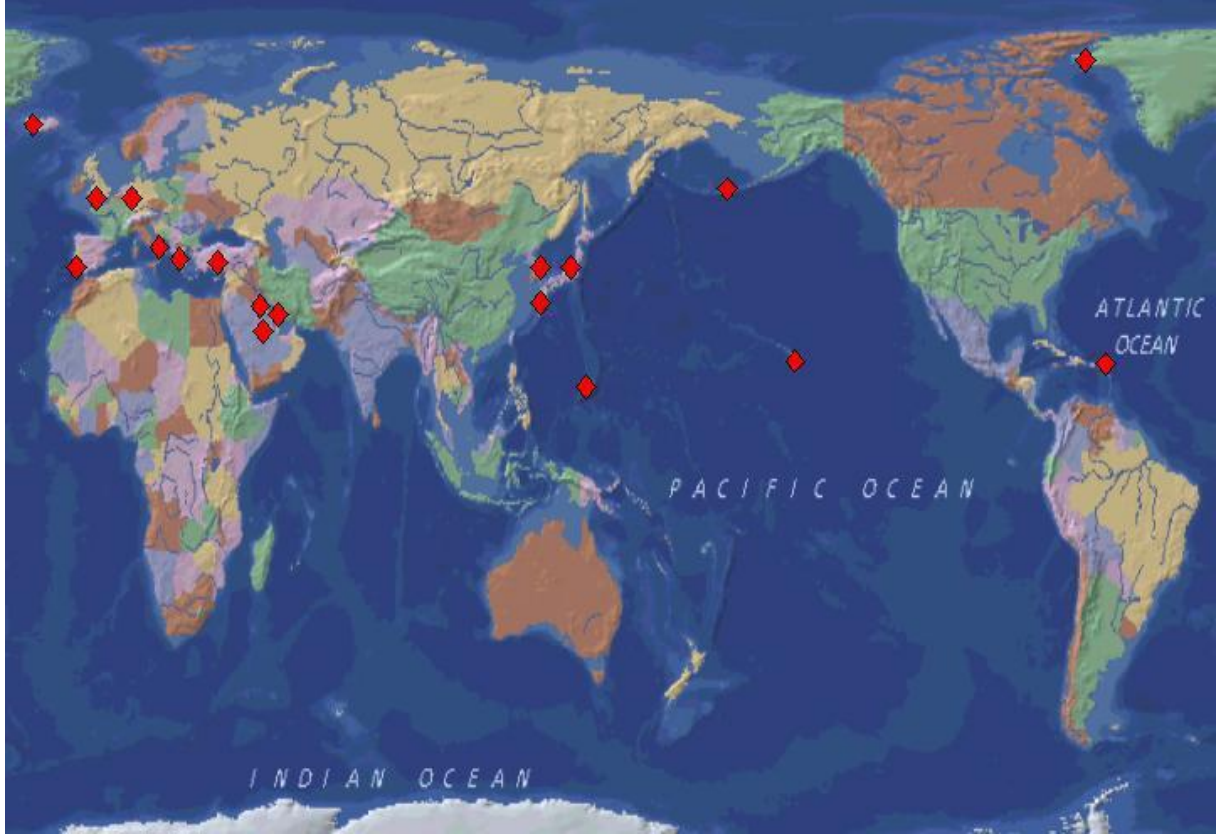
2.2.1.1. Amerikan Jeopolitik Ekolü

Amerikan Deniz Kuvvetleri'nin bir amirali olan ve Amerika Deniz Harp Akademisi'nde verdiği dersleri ilk defa 1890 yılında derleyerek yazdığı "Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi" isimli kitabıyla Alfred Thayer Mahan "Deniz Hâkimiyet Teorisinin" temellerini ortaya koymuştur (Mahan, 2011, s. 51-52).

Avrupa'dan Asya'ya uzanan İpek Yolu ticareti, 18. yüzyıldan itibaren başta İngiltere olmak üzere Avrupa kıtasında hızlı bir şekilde yayılan Endüstri Devrimi sonucu gelişen sanayinin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu tespitten yola çıkan Mahan, deniz yoluyla ulaşımın özellikle sanayileşen ülkeler açısından kara ulaşımına göre süre, maliyet ve temin edilen hammadde miktarı bakımından avantajlara sahip olduğunu ve bunun sonucunda da daha fazla mamul üretilerek aynı imkânlarla pazarlanabileceğini belirtmiştir (Sandıklı, 2015, s. 6).

Iliopoulos makalesinde bu teze dair Mahan'ın o ünlü ifadesini "deniz ticareti ve donanma üstünlüğü vasıtalarıyla denizlerin kontrol edilmesi, dünya üzerinde baskın bir etkiye

sahip olunması anlamına gelir... (ve) bu etki, ulusların güç ve refahına dair maddi unsurlar arasında en üstünüdür” yorumunu yapmaktadır (Iliopoulos, 2009, s. 5).

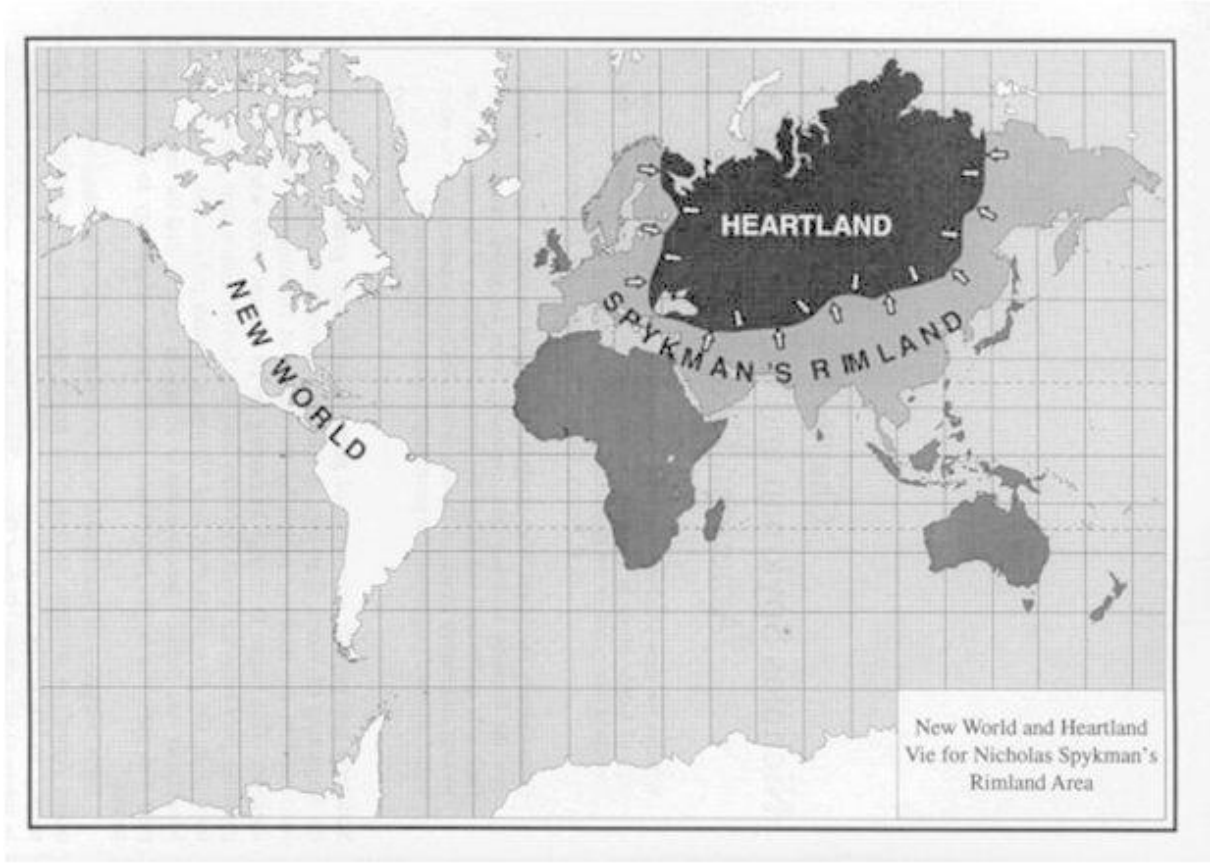

Harita 1. Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi Kapsamında ABD Deniz Üsleri Yerleşimi

Kaynak: Parker, R.D., Mahan for the Twenty First Century: His Principles Still Apply to National Power, Defence Technical Information Center, 2003 Ocak, sf. 12

Teoriyi kısaca “denizlere hâkim olan, dünyaya hâkim olur” şeklinde özetleyebiliriz.

Amerikan Jeopolitik Ekolü'nün bir diğer temsilcisi olan Nicholas John Spykman ise 1942 yılında yayınladığı “Dünya Politikasında Amerika'nın Stratejisi” isimli kitabı ile jeopolitik kavramını ABD'nin güvenliği kapsamında değerlendirmiş ve “Rimland-Kenar Kuşak” tezini ortaya atarak, Mackinder'in ortaya koyduğu “Kalpgâh” tezini, değişen dünya şartları doğrultusunda coğrafi verileri dayanak olarak kullanmak suretiyle yeniden uyarlayarak karşıt bir tez öne sürmüştür (Karabulut, 2013, s. 126-127).

Harita 2. Mackinder'ın Kalpgâh ve Spykman'ın Kenar Kuşak Teorilerine Dair Harita

Kaynak: <https://coldwargeopolitics.wordpress.com/2016/03/12/geopolitical-theories-driving-proxy-wars-during-the-cold-war/>

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kenar-kuşak teorisi, SSCB ve komünizmin etkisinin kırılmasının yanı sıra, kenar-kuşağa yönelik SSCB ve Çin'den gelebilecek baskının önüne geçilebilmesi konusunda ABD politikalarını etkilemiş ve aynı zamanda NATO'nun kurulması da büyük ölçüde bu düşüncelere dayandırılmıştır (Gündoğdu, 2006, s. 156).

Spykman tezinde, Mackinder gibi dünyayı benzer jeopolitik alanlara ayırmış fakat dünyanın kontrolü için kilit bölgelerin Heartland değil, Rimland olduğunu ve bu kıyı bölgelerini kontrol edenin Avrasya'ya, Avrasya'yı kontrol edenin de dünyaya hâkim olacağını belirtmiştir (İşcan, 2004, s. 63).

Mackinder ile benzer şekilde Spykman'da Rusya ve Orta Asya'nın bulunduğu bölgeyi merkez olarak nitelendirip bu bölge üzerinde tam hâkimiyet kurulabilmesi için Batı Avrupa, Türkiye, İran ve Hindistan'a uzanan çevre kuşağa da hâkim olunması gerektiğini düşünmektedir (Gündoğdu, 2006, s. 156).

Amerikan Ekolü'ne dair üçüncü bir teorisyen de Hava Hâkimiyeti Teorisi'ni öne süren Hausy Scitaklian'dır. Süreç içinde NASA aracılığı ile geliştirilen Scitaklian'ın teorisine göre ortaya atılan mevcut teorilerin gerçekleşebilmesi için hava hâkimiyeti kaçınılmaz olup; teori “uzayı kontrol eden dünyayı kontrol eder” şeklini almıştır (Sandıklı, 2015, s. 8).

Soğuk savaş döneminin bir diğer Amerikalı teorisyeni Saul Bernard Cohen olup; Cohen 1963 yılında yayınladığı “Geography and Politics in a World Divided-Bölünmüş Bir Dünyada Coğrafya ve Politika” isimli eserinde “jeopolitik denklem” ve “jeostratejik bölgeler” kavramlarını kullanarak geliştirdiği teoriyi ortaya koymuştur. Cohen, Jeopolitik denklem kavramı ile ülkeler ve siyasi bloklar arası güç dengesini, jeostratejik bölgeler kavramı ile de soğuk savaş süresince Batı ve Doğu Bloku dünyasının sınırlarını tanımlamaya çalışmıştır (Karabulut, 2013, s. 58).

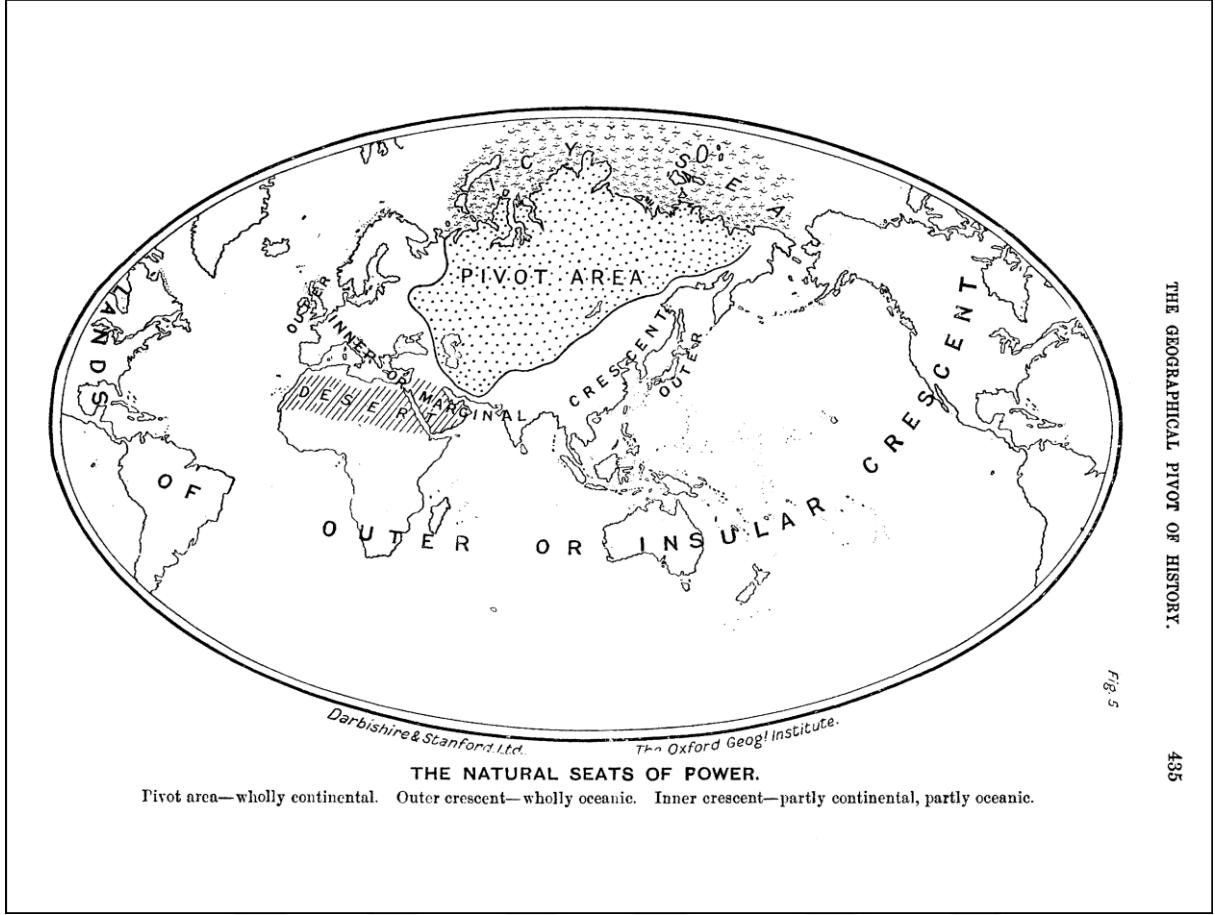
2.2.1.2. İngiliz Jeopolitik Ekolü

Sir Halford John Mackinder'in temsil ettiği İngiliz Jeopolitik Ekolünde, Mackinder “Kalpgâh (Heartland)” teorisi ile bilinmektedir. Bu teoriye göre, denizlere bağlantısı olmayan dolayısıyla deniz kuvvetleri yerine kara kuvvetlerinin hâkim olduğu doğal bir kale vasfı taşıyan Doğu Avrupa, Rusya ve Orta Asya Kalpgâh olarak tanımlanırken, Kalpgâh ile birlikte Afrika ve Asya'nın geri kalanı da Dünya Adası'nı meydana getirmektedir (Sandıklı, 2011, s. 3).

Mackinder teorisinde Kalpgâh bölgesini kontrol eden iç ve dış kuşaklar oluşturmuş ve batıdan doğuya doğru iç kuşakta Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, Hindistan, Pakistan ve Çin'e yer vermiş, dış kuşakta ise A.B.D., Kanada, İngiltere, Kuzey Batı Afrika ve Avustralya'yı işaret etmiştir (Taban, 2013, s. 23).

Birinci Dünya Savaşı süreci düşünüldüğünde kara gücünün deniz gücüne nazaran savaşın sonucunun belirlenmesinde daha etkin olduğu ortaya çıkmış ve Mahan'ın teorisinin aksine Mackinder'in teorisi oldukça popüler bir hale gelmiş, dolayısıyla demiryolları ile desteklenen kara gücünün büyük güç olmanın anahtarı olduğu görülmüştür (Gompert, 2013, s. 31).

Mackinder'in ortaya koymuş olduğu bu teori özetle; “Doğu Avrupa'ya egemen olan Kalpgâh'a egemen olur. Kalpgâh'a hükmeden Dünya Adası'na egemen olur. Dünya Adası'na hükmeden de Dünya'ya hâkim olur” şeklinde ifade edilmektedir (Karabulut, 2013, s. 55).

Harita 3. Mackinder Tarafından Ortaya Konulan “Kalpgâh” Haritası

Kaynak: Mackinder, H.J., The Geographical Pivot of History, The Geographical Journal, 1904 Nisan, Vol.23, No.4, sf.435

2.2.1.3. Alman Jeopolitik Ekolü

Siyasi coğrafyanın öncülüğünü yaparak jeopolitiğe geçişe olanak sağlayan Friedrich Ratzel tarafından 1897 yılında yayınlanan “Siyasi Coğrafya” isimli eser, çağdaş jeopolitiğin başlangıç noktası kabul edilir (Sandıklı, 2011, s. 5).

Ratzel’e göre bir devlete ait olan topraklar ve devletin dünya üzerindeki konumu, o devletin halkının karakterini, kaderini ve yaşayışını etkileyecek derecede öneme sahiptir (Ekici, 2013, s. 425)

Ratzel oluşturduğu teoriyi ülkenin konumuna ve mekânına dayandırırken, konum ve mekânın bir ülkenin diğer ülkelerle ilişkilerine yön verdiğini ifade etmiş ve “ülke sınırlarının değişebilir ve genişleyebilir” olduğunu dile getirerek ülke sınırlarının genişletilmesi amaçlı politikalara da jeopolitik bir dayanak ortaya koymuştur (Sandıklı, 2015, s. 9).

Harita 4. Büyük Alman Devleti'nin Hayat Sahası

Kaynak: [http://i1.wp.com/halat.pl/der Aufbau des Grossdeutschen Reiches seit 1933.jpg](http://i1.wp.com/halat.pl/der-Aufbau-des-Grossdeutschen-Reiches-seit-1933.jpg)

“Jeopolitik” terimini ilk defa 1916 yılında kullanan Alman jeopolitik okulunun bir diğer temsilcisi Rudolf Kjellen jeopolitiği, “devletin varlığının, coğrafi oluşum veya mekân içerisinde tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından araştırılıp değerlendirilmesidir” şeklinde tanımlamaktadır (Gündoğdu, 2006, s. 153).

Ratzel'in fikirlerinin işler olmadığını belirten Kjellen, “devlete hayat ve güç veren unsurun, sınırları içerisinde yaşayan insanların varlığı olduğu” konusunun göz önüne alınmadığını ifade etmiştir (Sandıklı, 2011, s. 6-7).

Alman Jeopolitik Ekolü'nün başka bir temsilcisi olarak Karl Haushofer ise, ortaya attığı “Lebensraum-Hayat Sahası” tezi ile bir devletin büyük ve güçlü olabilmesi için yeni ham madde bölgelerine ve pazarlara sahip olması gerektiğini, bunun yolunun da devletin geniş bir alana yayılmasından geçtiğini öne sürmüştü ve bu düşünceleriyle de Hitler'e ilham vermiştir (Karabulut, 2013, s. 132).

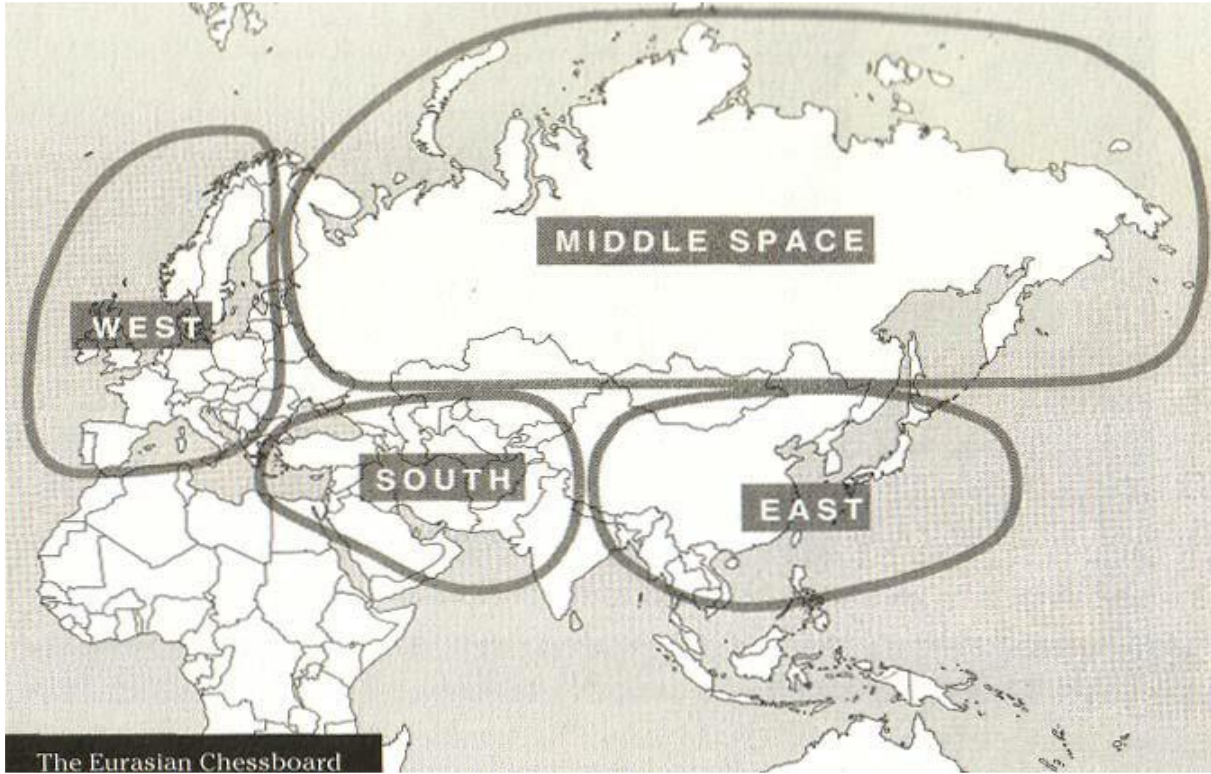
Öyle ki; Hitler, bu tezi Nazizm politikalarının önemli dayanak noktalarından bir tanesi olarak kullanmak suretiyle İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avusturya'yı ve Çekoslovakya'nın

Südet Bölgesi'ni işgal etmiş, savaş sırasında da kıta Avrupa'sının tamamına ve hatta Rus cephesinde zengin petrol yataklarının bulunduğu Hazar Denizi bölgesine kadar askerlerini sürerek “Hayat Sahası” tezini pratiğe dönüştürmeye çalışmıştır.

2.2.2. Modern Jeopolitik Teoriler

2.2.2.1. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası

Jeopolitik konular hakkındaki düşüncelerini “Büyük Satranç Tahtası” isimli kitabıyla açıklayan Brzezinski, kitabında yaptığı analizlerin merkezine Avrasya coğrafyasını koymakta ve bir devlet için küresel liderliğe giden yolun Avrasya bölgesine hâkim olmaktan geçtiğini dile getirmektedir (Ekici, 2013, s. 427).

Harita 5. Avrasya Satranç Tahtası

Kaynak: Brzezinski, Z., Büyük Satranç Tahtası, 2014, İstanbul, İnkılap Kitabevi, sf.56

Brzezinski, kısa bir şekilde ifade edecek olursak; “Avrasya’ya hâkim olan, dünyaya hâkim olur” şeklinde bir teori öne sürmektedir.

Avrasya’yı jeopolitik bir eksen olarak değerlendiren Brzezinski, Avrasya’ya hükmeden gücün dünyanın en değerli ve en zengin üç bölgesinden ikisini de kontrol etmiş olacağını öne sürmüş ve Avrasya’yı, üzerinde çok sayıda oyuncunun yer aldığı bir satranç tahtasına

benzeterek küresel üstünlük konusunda mücadelelerin bu coğrafyada sürdüğünü dile getirmiştir (Brzezinski, 2005, s. 52-53).

Brzezinski'ye göre, askeri, ekonomik, teknolojik ve kültürel üstünlüğe sahip olan ABD'nin küresel üstünlüğünü devam ettirebilmesi Avrasya kıtasına ne kadar süre ile ve ne çeşit etkilerle hâkim olabileceğine bağlıdır.

2.2.2.2. Alexandr Dugin Ve Avrasyacı Yaklaşım

“Avrasyacılık” düşüncesi ilk olarak 1917 devriminin ardından Rusya'dan kaçan düşünürlere ait olmakla birlikte bu düşünceye en büyük katkısı “Türk ve Moğol halklarının, İngilizler ve Fransızlara nazaran Rusya için daha önemli dostlar olduğunu öne sürerek, Türk, Moğol ve Slav halklarını süper etnos olarak” tanımlayan Lev Gumilyov yapmıştır (Ekici, 2013, s. 428-429).

Günümüzde ise Avrasya konusunda Rus Alexandr Dugin tarafından “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım” isimli eser ile “Yeni Avrasyacılık” adı altında yeni bir jeopolitik teori ortaya konulmuştur.

Dugin bu teori ile Amerikan Atlantikçi teorinin karşısına Rusya önderliğindeki İmparatorluk Avrasya'sını koymakta ve Rusya'nın, batıda Almanya ve doğuda Japonya ile eşit temelli bir ilişki kurması gerektiğini savunmakta ve Atlantikçi yapının, Türkiye'nin de yer aldığı Avrasyacı kıyı güçleri ile işbirliği yapıldığı takdirde etkisiz hale getirilebileceğini ileri sürmektedir (Sandıklı, 2011, s. 11).

2.2.2.3. Toynbee, Fukuyuma, Huntington ve Jeokültürel Yaklaşımlar

Jeokültürel yaklaşımlar başlığı altında ise ulusların özellikle din farklılıkları, din temelli kültürel farklılıkları ve coğrafi konumlarının da analize dahil edilmesi ile ortaya çıkan yeni kutuplar ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu farklılıklar kullanılarak Soğuk Savaş sonrasında Soğuk Savaş dönemine benzer şekilde “biz ve diğerleri” düşüncesiyle yeni kutuplaşmalara yol açılmaya çalışıldığı gözlenmektedir.

Bu yaklaşımlara dair ilk göze çarpan düşünür, 1948 yılında yayınlanan “Medeniyet Yargılanıyor” adlı kitabı ile Arnold Toynbee olmuştur. Toynbee eserinde, tarih boyunca İslamiyet ile Hristiyanlık arasındaki çatışmayı anlatarak, bu çatışmaların günümüze kadar geldiğini, günümüzde Batı'nın İslam dünyasına dönük yoğun baskı ve saldırılarının iki uygarlığı tekrar karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir (Sandıklı, 2015, s. 20).

Jeokültürel yaklaşımlar konusunda bir diğer düşünür olan Francis Fukuyama ise, Amerikan The National Interest dergisinde 1989 yılında yayınlanan “Tarihin Sonu” adındaki teziyle, liberalizmin ve kapitalizmin SSCB’nin çöküşü ardından komünizm karşısında zaferini ilan etmiş ve tarihin bu dönüm noktasını da “tarihin sonu” olarak ifade ederek, bu durumu bir milat olarak değerlendirmiş ve artık liberalizmin dünyada tek siyasi model olarak, kapitalizmin ise tek ekonomi modeli olarak hüküm süreceğini ilan etmiştir (Fukuyama, 1992, s. 11-14).

Fukuyama, yapısında farklı geleneksel, kültürel ve dinsel unsurlar barındıran devletlerin eninde sonunda liberalizmin ve kapitalizmin yer aldığı bir dünyada buluşacağını belirterek tezinde, sağ otoriter rejimler ile sol totaliter rejimler ve İslam’ı bir yönetim aracı olarak kullanan yönetimlerin olumsuz yönlerini ortaya koyarak özellikle İslam dünyasının, Batı değerleri karşısında tehdit oluşturan yeni bir karşı kutup olduğunu öne sürmüştür (Deniz, 2012, s. 174).

Samuel Huntington’da, Fukuyama’ya benzer düşüncelerle 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde “Medeniyetler Çatışması” adını taşıyan bir makaleyi kaleme almıştır. Huntington makalesinde, komünizm öncesindeki dönemlerde gerçekleşen ve açık bir şekilde yapılan askeri çatışmaların, komünizm sürecinde ekonomik sistemlerin birbirleriyle çatışmaları şekline evrildiğini, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının ardından ise artık ideolojik veya ekonomik bakımdan bir mücadelenin olmayacağını ama mücadelelerin bundan sonrası dönemde kültürler ve uygarlıklar arasında gerçekleşeceğini ifade etmiştir (Huntington, 2012, s. 24-28).

Farklı medeniyet ve kültürler arasında gelenek, görenek, kültür, din ve tarihi geçmişi fay hatları olarak niteleyen Huntington, dünyanın Latin Amerika, Japonya, Çin, Batı, Afrika, Hint, Slav-Ortodoks ve İslam olmak üzere 8 fay hattının üzerinde durduğunu belirtmekte (Özer, 2009, s. 1145), özellikle İslamiyet ve Çin’i tezinde hedef alarak, Fukuyama’yla benzer şekilde İslam dünyasının medeniyetler arasındaki çatışmanın merkezinde yer aldığını ifade etmiştir (Deniz, 2012, s. 174).

2.2.3.4. Luttwak ve Jeoekonomik Yaklaşımlar

Jeoekonomik yaklaşımların önde gelen düşünürü Edward Luttwak, jeoekonomiyi coğrafyanın ticari saha ile bütünleştirilmesi şeklinde tanımlamıştır. Politika, coğrafya, teknoloji ve ekonomiyi göz önüne alan jeoekonomik yaklaşımlar, AB, ASEAN ve APEC benzeri örneklerde görüleceği üzere teknoloji, sermaye ve doğal zenginliklerin bölgesel ve küresel çapta siyasi güç tarafından ne şekilde etkin ve verimli bir şekilde kullanılabileceğini inceler. (Sandıklı, 2015, s. 24)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

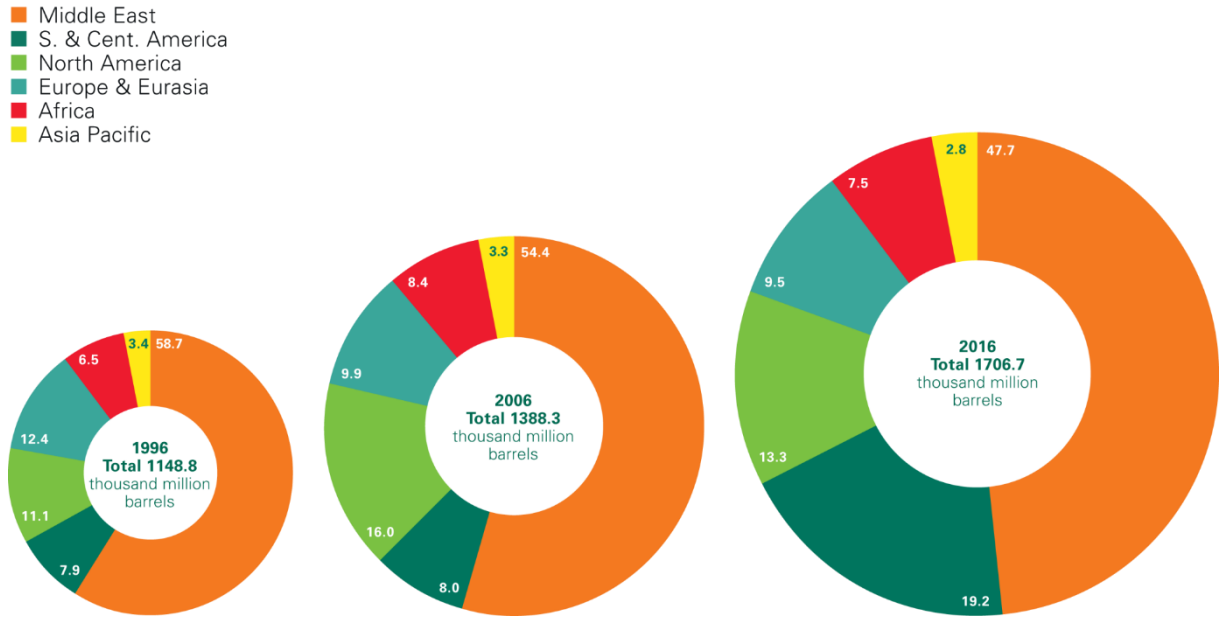
PETROL, DOĞAL GAZ VE TÜRKİYE’NİN ÇEVRESİNDEKİ ARZ-TALEP COĞRAFYASI

3.1. Petrol ve Doğal Gaz

İnsanoğlu, Endüstri Devrimi sonrasında, daha önce hiç ihtiyaç duymadığı kadar enerjiye ihtiyaç duymuş ve özellikle savaş süreçlerinde ve sonrasında insanlık, hayatın devamı için her tür enerji formunu kullanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda enerji formları arasında petrol ve doğal gaz dünya genelinde en fazla ve en yoğun kullanılan enerji kaynakları olmuşlardır.

Petrol her ne kadar ilk defa 1859 yılında Amerika’da keşfedilmiş olsa da öneminin anlaşılmaya başlandığı dönem yaklaşık elli beş yıl sonra Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere Donanma Bakanı Winston Churchill’in savaş gemilerinde petrolün kullanılması kararı ile başlamıştır.

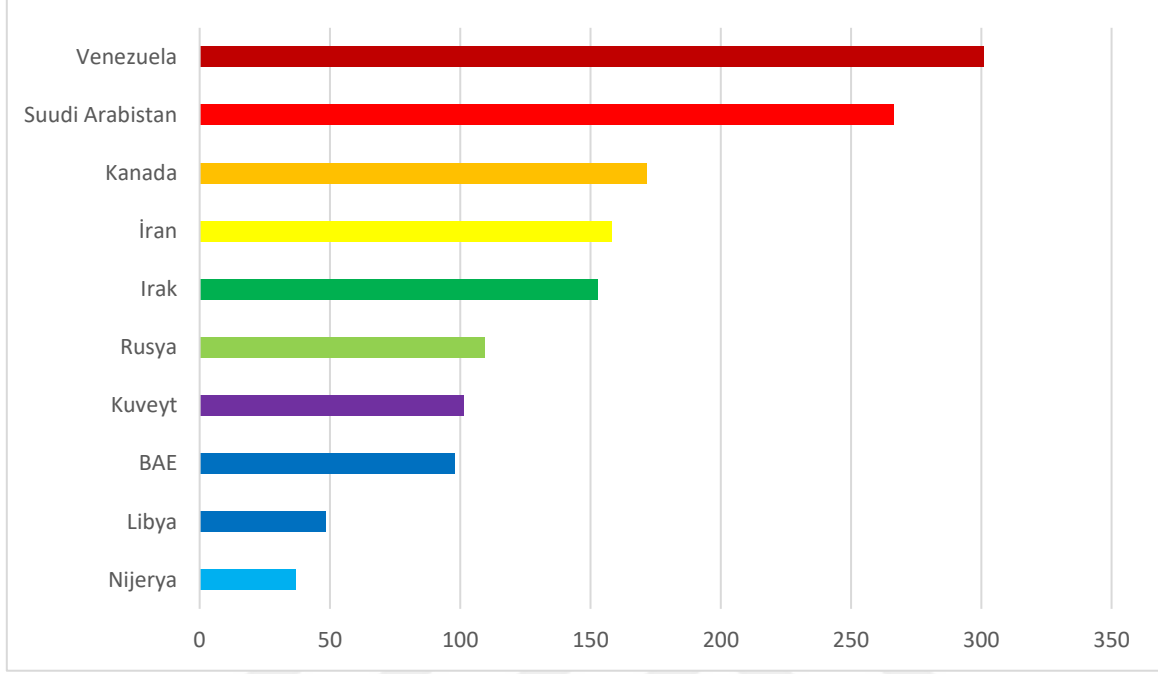
Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, özellikle Avrupa kıtasında yer alan savaş sonrası harap olmuş devletlerin hızlı bir şekilde yeniden kalkınması ve sanayileşmesi için en önemli ihtiyaçlarından birisi de yine enerji olmuştur. Bu dönemde kıta Avrupa’sı toprakları ve denizlerinde petrol arama faaliyetleri hızlanmış ve çalışmalar esnasında günümüzde halen Avrupa’nın önemli enerji kaynaklarından bir tanesinin olduğu Hollanda’nın Groningen bölgesinde doğal gaz yatakları keşfedilmiştir.

Grafik 1. Kanıtlanmış Ham Petrol Rezervleri, 1996-2006-2016

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

2016 yılı sonu itibariyle dünyanın küresel petrol rezervleri toplam 1.706,7 trilyon varil, üretim seviyesi yıllık 33,6 milyar varil ve tüketim miktarı da yıllık 35,2 milyar varil seviyelerine ulaşmıştır.

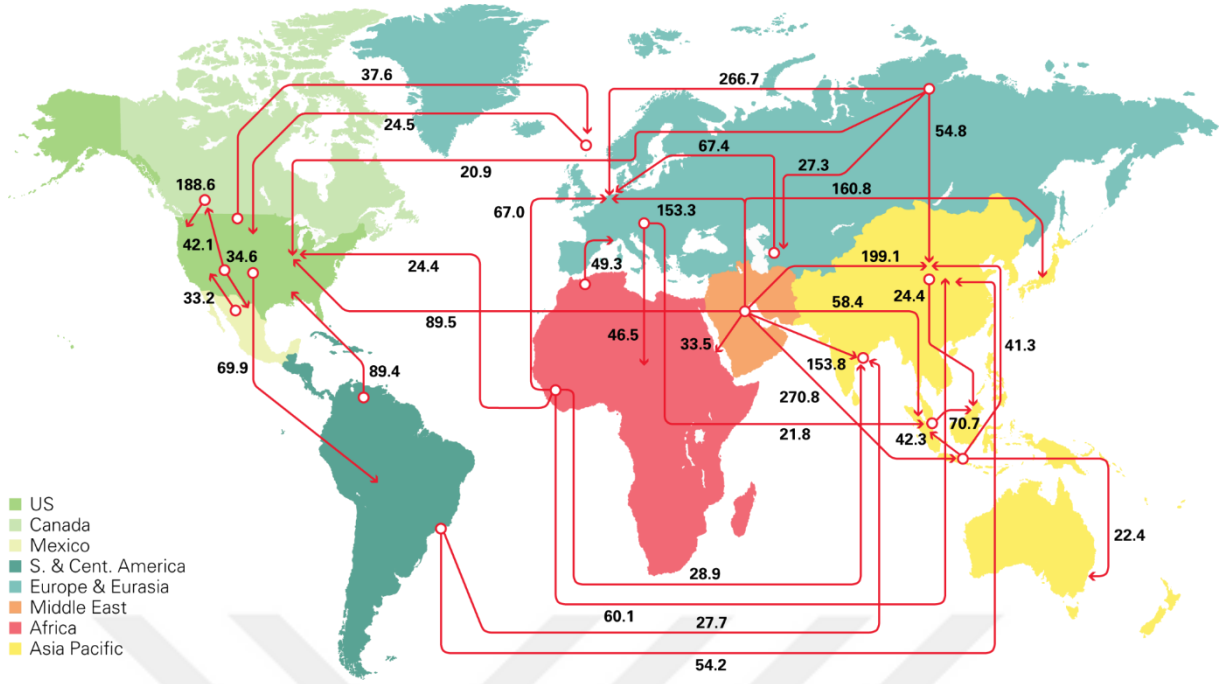

Grafik 2. Dünya Petrol Rezervlerinde İlk 10 Ülke (milyar varil)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

2014 yılında küresel petrol ticareti günlük 58,2 milyon varil iken; 2015 yılında %5,2 artışla günlük 61,2 milyon varil seviyesine ulaşmıştır (TPAO, 2017, s. 13).

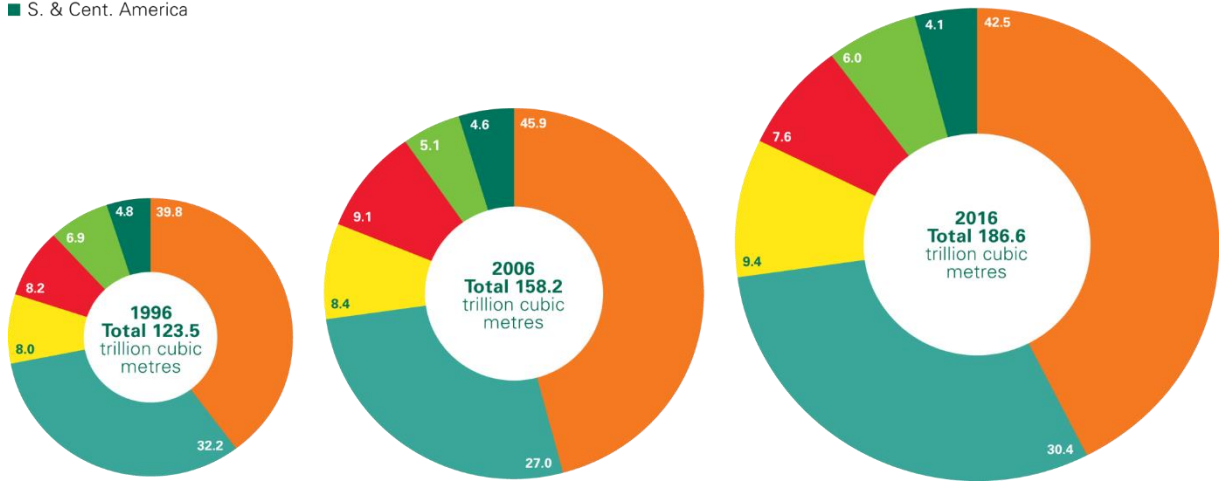
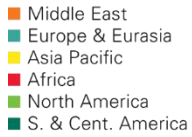
Yine küresel olarak baktığımızda dünya ham petrol ticaretinin yaklaşık %35 oranında, doğal gaz ticaretinin ise yaklaşık %95 oranında boru hatları ile yapıldığı görülmektedir (Sevim C. , 2012, s. 4387).

Harita 6. Büyük Petrol Ticareti Hareketleri, 2016

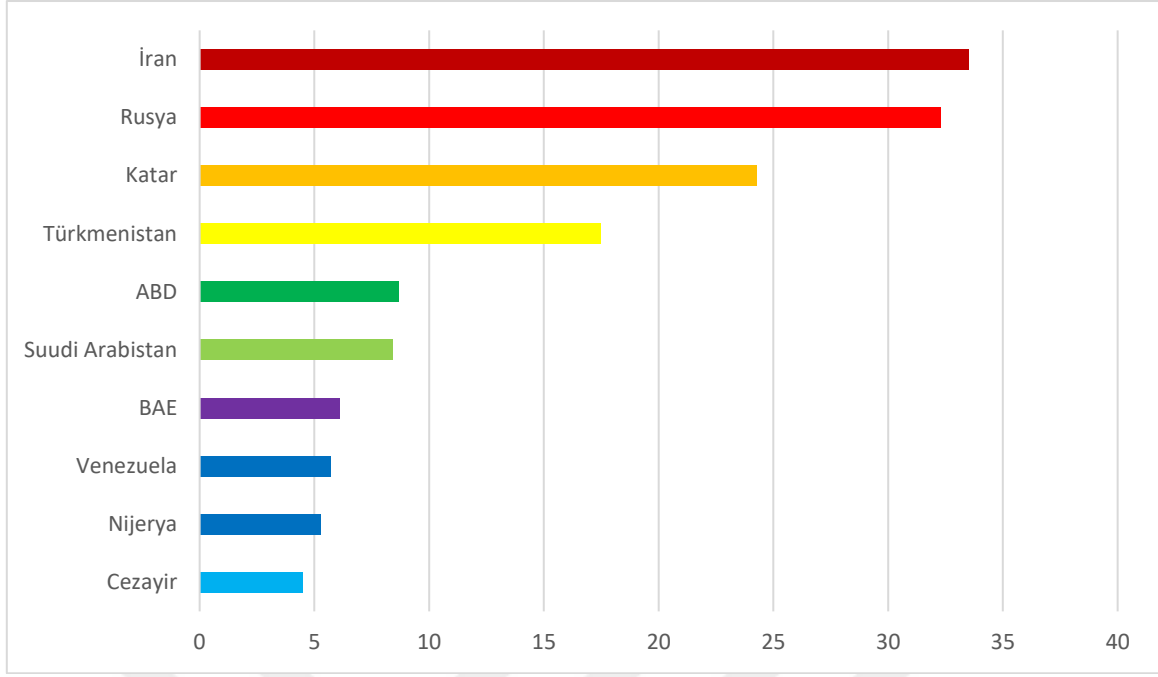
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

Dünya üzerindeki kanıtlanmış doğal gaz rezervlerine baktığımızda ise, 2016 yılı sonu itibariyle rezervlerin 186,6 trilyon m³'e ulaşıldığını, üretimin 3.551,6 milyar m³ ve tüketimin de 3.542,9 milyar m³ seviyesine geldiği görülmektedir.

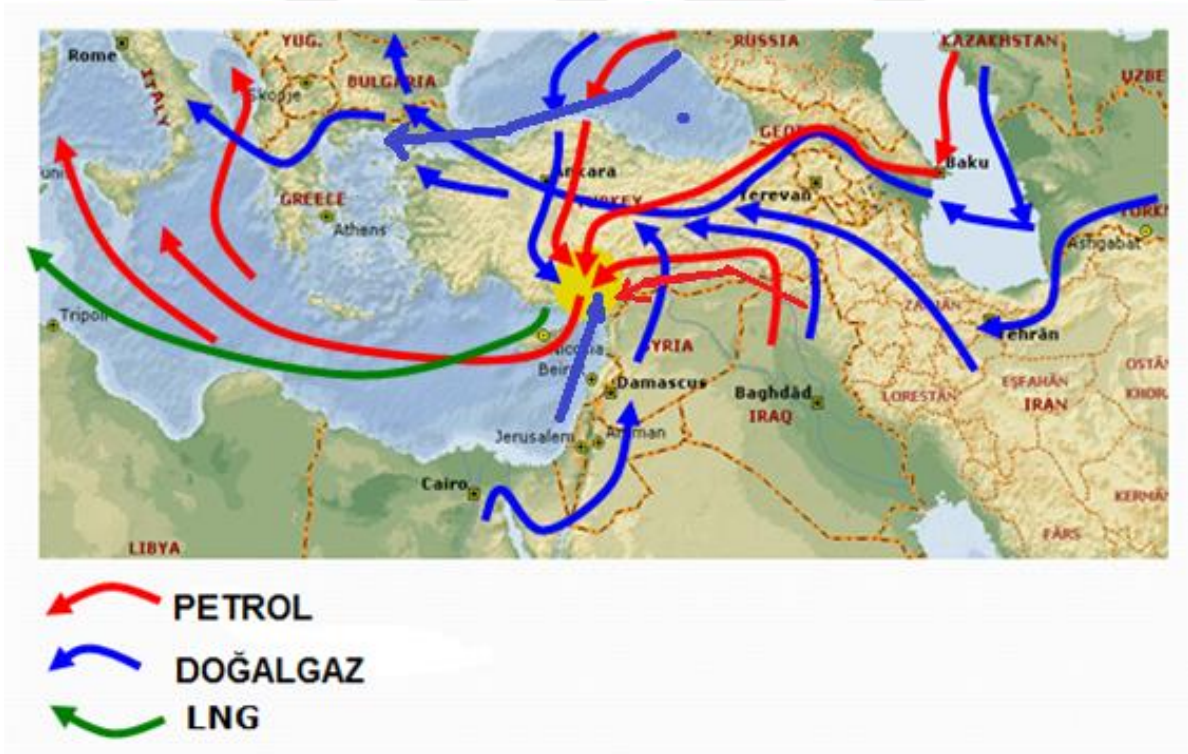
Grafik 3. Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri, 1996-2006-2016

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

Grafik 4. Dünya Doğal Gaz Rezervlerinde İlk 10 Ülke (trilyon m³)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

Harita 7. Türkiye Merkezli Çevre Ülkelerdeki Enerji Akış Yolları

Kaynak:

<http://www.enerjigunlugu.net/images/upload/image/ENERJI%20HATLARI%20HARITASI%20.jpg.png>

2014 yılında 1,01 trilyon m³ olarak gerçekleşen küresel doğal gaz ticareti, 2015 yılında %3,2 artışla 1,04 trilyon m³ dolayında bir hacme ulaşmıştır (TPAO, Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2017, s. 23).

3.2. Türkiye Çevresindeki Arz Coğrafyası

3.2.1. Irak

OPEC'in kurucu üyelerinden bir tanesi olan Irak, yaklaşık olarak yıllık 1,63 milyar varil üretim ile Suudi Arabistan'ın ardından dünyanın en büyük ikinci petrol üreticisidir ve kanıtlanmış petrol rezervleri açısından da %9 oranı ve 153 milyar varil ile Venezuela, Suudi Arabistan, Kanada ve İran'ın ardından dünyanın en büyük beşinci rezerv sahibi ülkesidir. Doğal gaz açısından ise 3,7 trilyon m³ gaza sahip olan Irak, doğal gazı daha çok petrol üretiminde yakmasından dolayı yıllık 1,1 milyar m³ dolayında düşük miktarda bir gaz üretim hacmine sahiptir (BP, 2017, s. 12-28).

Son yıllarda yapılan yeni çalışmalara göre Irak'ta toplam 13 trilyon m³'lük doğal gaz rezervinin varlığının yanı sıra ham petrol rezervlerinin de 250 milyar varil dolayına ulaşabileceği tahmin edilmektedir (Pala, 2014).

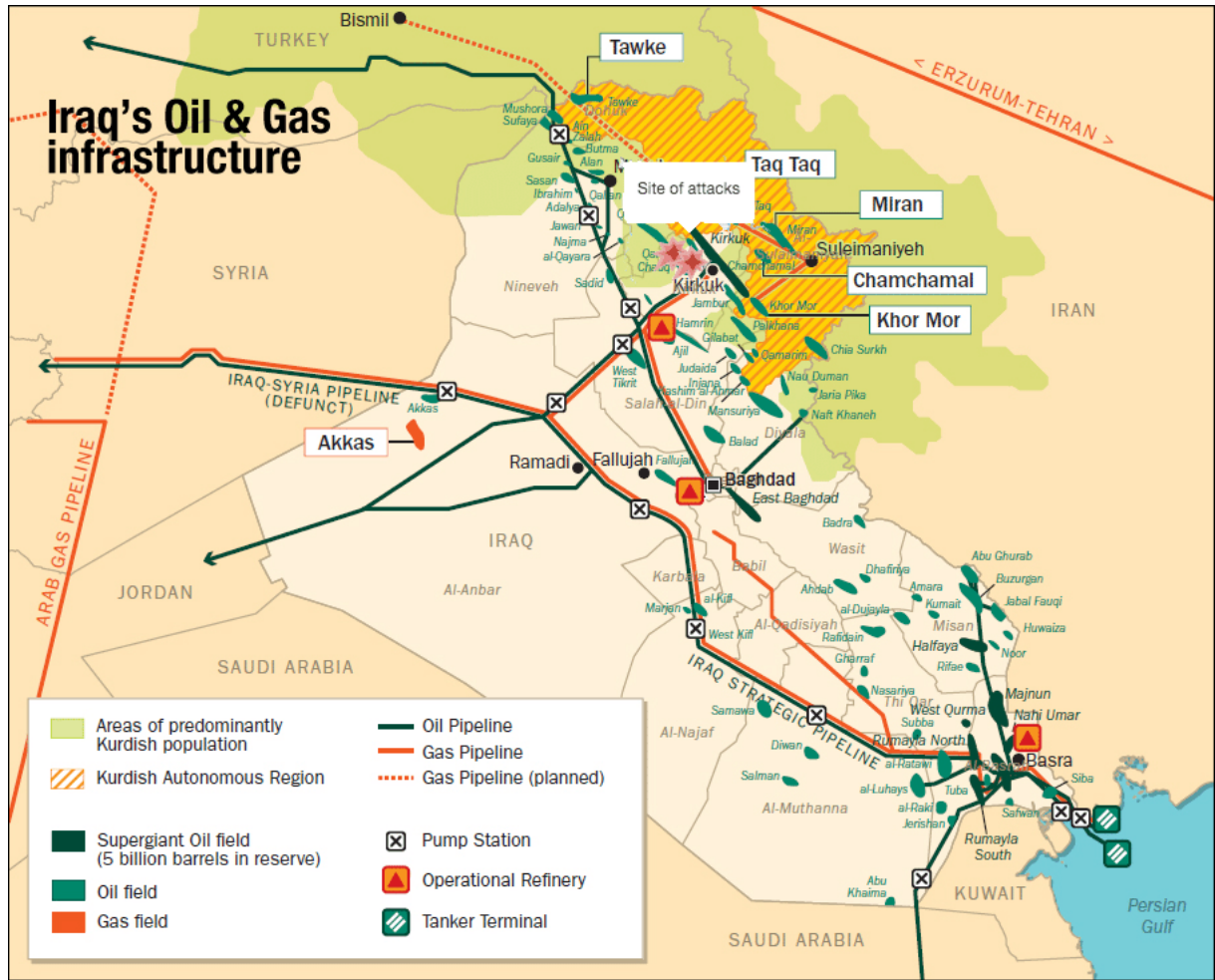
Bir milyar varil ve üzeri rezerv miktarına sahip 22 adet ham petrol sahası ile dünyada ender görülen 9 devasa petrol sahasına ve aynı zamanda bu petrol sahalarından da dünyanın en ucuz maliyetli petrolünü çıkarma şansına sahip olmasıyla Irak devletinin dünya enerji piyasalarının geleceğinde oynayacağı rol de net olarak görülebilmektedir (Gülşen, 2017, s. 46).

Irak'ın sahip olduğu petrol endüstrisi İran-İrak Savaşı ve sonrasında cereyan eden 1. ve 2. Körfez Savaşları ile sık sık krizlerle karşı karşıya kalmıştır. ABD tarafından, özellikle 1. Körfez Savaşı sonrası 32. paralelin kuzeyine uçuş yasağı uygulanması ile Irak topraklarında yeni bir ulus inşa etme çalışmalarına başlanmıştır. Bu doğrultuda, 2. Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde dünyanın sayılı petrol ve gaz yataklarının yer aldığı Musul ve Kerkük bölgesine Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) tarafından nüfuz edilmesi sonucu Irak kendi içinde hem siyasi hem de ekonomik anlamda büyük çekişmelere sahne olmuştur.

Kürt Bölgesel Yönetimi tarafından Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonrasında bu referanduma karşı İran'ın ve özellikle de Türkiye'nin çok büyük desteğini alan Irak Hükümeti yaptığı bir askeri operasyonla petrol zengini Musul kenti ve çevresinin idaresini eline alarak bölgedeki hidrokarbon sahaları üzerindeki tasarruf hakkına yıllar sonra tekrar sahip olmuştur.

Irak'ın kuzey ve kuzey doğusunda yer alan petrol yatakları da Irak içindeki branşman boru hatları ile Kerkük Bölgesi'ne ve buradan da Irak-Türkiye HPBH ile Ceyhan Limanı'na iletilerek yine tankerler vasıtası ile uluslararası piyasalara aktarılmaktadır.

Irak'ta petrol ve doğal gaz sektörü devlet kontrolü altında bulunmakta olup; sahip olunan petrolün ihracatı Irak Devleti'nin çoğunluk hissesine sahip olduğu State Oil Marketing Organization (SOMO) tarafından gerçekleştirilmektedir (Yılmaz S. , Irak Enerji Kaynakları ve Türkiye, 2010, s. 52).

Harita 8. Irak Petrol ve Doğal Gaz Sahaları ile Boru Hatları

Kaynak: <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/26431/irakin-enerji-gelecegi-neden-kuzeyde-yatiyor-dursun-yildiz.html>

Savaşlar ve iç çatışmalar sonrası ülkenin petrol üretim seviyesini artırma çabaları çerçevesinde yapmış olduğu çalışmalar sonucu 2009 yılında günlük 2,35 milyon varil olan ham petrol üretimi 2017 yılının ilk üç çeyreğinde günlük 4,45 milyona yükselmiştir (Yamaguchi, 2018, s. 18).

Petrol gelirlerinin ülke bütçesinin en önemli kalemi olarak yer aldığı Irak'ta bu konuya dair en bariz örnek, 2018 yılı bütçesine dair Irak Meclisi'ndeki İslami Toplum Partisi (KOMEL) Milletvekili ve Maliye Komisyonu Sekreteri Ahmed Hacı Reşid'in yaptığı konuşma olmuştur. Reşid, bu konuşmasında, "Irak'tan günlük 3,88 milyar varil petrol ihracatının yapılmasının öngörüldüğünü ve mecliste onaylanan 88 milyar Dolar boyutundaki ülke bütçesinin %85'ine tekabül eden 70 milyar Dolar tutarındaki miktarının petrol gelirlerine dayandığını" belirtmiştir (Şimşek, 2018).

Yedi adet ham petrol ana boru hattına sahip olan Irak'ın bu boru hatlarından dört âdeti hali hazırda çalışmamakla birlikte, işler vaziyetteki üç boru hattından iki âdeti ile Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaşmaktadır. Irak'ın ihraç rotalarına bakıldığında da toplam ham petrol ihracatının yarısından fazlasını İran Körfezi kıyısında yer alan deniz terminalleri aracılığı ile Hindistan, Çin ve Güney Kore'ye gerçekleştirdiği, %26 oranında Avrupa Kıtasına ve ülke bazında da %7'lik ihracat payı ile Asya Kıtasında yer alan ülkeler dışında en büyük ihracat müşterisinin de ABD olduğu görülmektedir (EIA, 2016, s. 7-11)

Irak'ın güneyinde yer alan Basra Bölgesi'ndeki petrol yataklarından elde edilen ham petrol, boru hatları ile önce İran Körfezi'ne ve buradan da tankerlerle dünya piyasalarına gönderilmektedir.

Ülkenin zamanla belli bir oranda istikrara kavuşması sonrasında Irak hükümeti yıllardır göz ardı ettiği doğal gaz rezervlerini de ülke ekonomisine kazandırma çalışmalarına başlamıştır. Avrupa'nın hemen yanı başında yer alan Irak'ın kuzeyindeki doğal gaz sahaları bu açıdan Irak için özellikle önemli bir değerdir.

Bu bağlamda Rus enerji devi Rosneft, bölgede yaklaşık bir milyar Dolarlık bir yatırıma başlayarak, Türkiye'ye ve Türkiye aracılığı ile Avrupa'ya yıllık 30 milyar m³ kapasiteye sahip bir doğal gaz boru hattını 2019 yılı itibariyle inşa etmeyi ve 2020 yılından itibaren de Avrupa'ya gaz ihracına başlamayı planlamaktadır (WorldPipelines, 2017).

Bu konuda EIA tarafından Irak enerji sektörü ve altyapısına dair 2016 yılında yayınlanan bir raporda da belirtildiği üzere, Irak hükümeti tarafından "Türkiye'nin de dahil olduğu yakın komşuları aracılığı ile Avrupa'ya doğal gaz ihracı için bir boru hattının inşa edilmesi konusunda tekliflere açık olduğu" beyan edilmiştir (EIA, 2016, s. 13).

Tablo 1. Türkiye'nin Komşu ve Yakın Çevre Ülkelerinin Petrol Verileri

PETROL						
ÜLKE	Rezerv (milyar varil)	Dünya Çapında Rezerv Oranı %	Üretim (milyon varil/yıl)	Dünya Çapında Üretim Oranı %	İhracat (milyon varil/yıl)	Dünya Çapında İhracat Oranı %
İRAK	153,0	9,0	1.629,7	4,8	1.305,1	8,4
İRAN	158,4	9,3	1.679,0	5,0	912,5	5,9
AZERBAYCAN	7	0,004	301,5	1,0	258,1	1,7
TÜRKMENİSTAN	0,6	0,0	95,3	0,3	0,0	0,0
KAZAKİSTAN	30	0,02	610,3	1,8	474,5	3,0
RUSYA	109,5	6,4	4.097,9	12,1	3.151,4	20,3
KATAR	25,2	0,02	693,1	2,0	217,2	1,4
İSRAİL	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017, 2016, 2017 ve 2018 Yıllarına Ait EIA Country Analysis Brief Dosyalarından Derlenmiştir

3.2.2. İran

Hâlihazırda Türkiye'nin en büyük ikinci sıradaki gaz tedarikçisi olan ve ekonomisi de yüksek oranda hidrokarbon gelirlerine bağlı olan İran, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık olarak %10'luk bölümüne ve doğal gaz rezervlerinin de %18'lik bir bölümüne sahiptir (Tiftikçigil & Yesevi, 2015, s. 173).

Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela ile birlikte OPEC'in kurucu ülkeleri arasında yer alan İran, BP'nin 2017 yılı Enerji İstatistikleri Görünümü Raporu'na göre ispatlanmış 158,4 milyar varillik petrol kaynakları ile Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'nın ardından dünyanın en büyük dördüncü petrol rezervlerine sahip iken doğal gaz rezervleri bakımından da 33,5 trilyon m³ ile dünyanın en zengin ülkesidir (BP, 2017, s. 12).

1979 yılında yaşanan İran Devrimi'nin, ardından 1980 yılında başlayarak 8 yıl süren İran-İrak Savaşı ve 2000'li yılların başından itibaren hız kazanan ulusal “nükleer programın” başta ABD ve İsrail olmak üzere batılı devletlerin nükleer silah geliştirme yönüne evrilebileceği öngörüsüyle uyguladıkları yaptırımlar sonucunda finans, yatırım, teknoloji ve ihraç konularında sıkıntılar yaşayan İran'da hidrokarbon üretimi gerilemiştir.

Harita 9. İran Petrol Ana Altyapısı

Kaynak: EIA, Country Analysis Brief: Iran, 2018

2015 yılında P5+1¹ ülkeleri ile gerçekleştirilen nükleer anlaşmanın ardından BM'nin İran üzerindeki yaptırımları kaldırma takvimine bağlı olarak İran'ın petrol üretimi yükselmeye başlamış ve OPEC verilerine göre 2016 yılında günlük 3,5 milyon varil olan ham petrol üretimi 2017 yılının sadece ilk dokuz aylık bölümünde günlük 3,81 milyon varil seviyesine ulaşmıştır (Yamaguchi, 2018, s. 18).

¹ P5+1: BMGK'nin daimi üyeleri olan ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa tarafından oluşturulan P5 ve Almanya (Keleş, 2016).

Hâlihazırda kendi topraklarından çıkardığı petrolü bir boru hattı ile ihraç etmeyen İran, ihraç yöntemi olarak denizyolu, karayolu ve demiryolu araçlarını kullanmaktadır.

Üretilen ham petrolün yaklaşık %56'lık bölümünü Çin, Hindistan ve Güney Kore satın alırken, İran petrolünün en büyük dördüncü alıcısı olarak Türkiye'ye de %9 oranında bir ihraç gerçekleştirilmekte olup; yaptırımların kalkmasının ardından 2016 yılından itibaren Fransa, İtalya, Hollanda, İspanya ve Yunanistan gibi Avrupa ülkeleri de İran petrolünü ithal etmeye başlamışlardır (EIA, 2018, s. 8-10).

Doğal gaz konusuna baktığımızda da İran'ın en büyük doğal gaz rezervlerinin, toplam %40 rezerv oranı ile İran ve Katar arasında kalan ve İran'ın Güney Pars bölgesi olarak, Katar'ın ise Güney Sahası olarak adlandırdığı bölgede olduğu görülmektedir (EIA, 2018, s. 13).

Harita 10. İran'ın Mevcut ve Projelendirdiği Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: <http://www.trthaber.com/resimler/454000/454313.jpg>

Küresel anlamda boru hatları ile doğal gaz ticareti düzeyi yaklaşık olarak %1 oranında olan İran'ın topraklarında doğal gaz ithalatı ya da ihracatı anlamında kullanabileceği bir sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG²) tesisi bulunmamaktadır. İran'ın doğal gaz ihracatında en büyük müşterisi Türkiye olup; Türkiye, İran'ın ihraç ettiği gazın %73'lük bölümünü satın almaktadır.

² LNG; Doğal gazın atmosfer basıncında ve -162 °C'nin altında soğutulmasıyla sıvılaştırılmasıdır. LNG formuna dönüştürülmüş gazın 1m³'lük miktarı 600 m³ gaz formundaki doğal gaza eşdeğerdir (Acar, Bülbül, Gümrah, Metin, & Parlaktuna, 2011)

Ayrıca Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Bölgesi ile Ermenistan ve Irak'ta İran'dan gaz ithal ederken, Türkmenistan'da İran'a gaz ihraç etmektedir (EIA, 2018, s. 17-18).

İran, 2009 yılında imzaladığı fakat bu güne dek somut bir ilerleme kaydedilemeyen bir boru hattı anlaşmasıyla Pakistan'a doğal gaz ihraç etmeyi amaçlamaktadır. İran'ın 2014 yılında da Umman ile bir anlaşma imzalayarak, yapılan anlaşma çerçevesinde Umman'da kurulacak bir LNG tesisi vasıtasıyla sıvılaştırılmış gaz ihraç edebilmek amacıyla İran-Umman boru hattı projelerini gerçekleştirmeyi planlamaktadır (EIA, 2018, s. 19).

3.2.3. İsrail

Ham petrol rezervleri yok denecek kadar az olan İsrail'in EIA raporlarına göre ham petrol üretimi yaklaşık olarak günlük 1.500 varile tekabül etmekle birlikte bu miktar İsrail'in kendi ihtiyacının ancak %0,6'sını karşılayacak düzeydedir (Yamaguchi, 2018, s. 18).

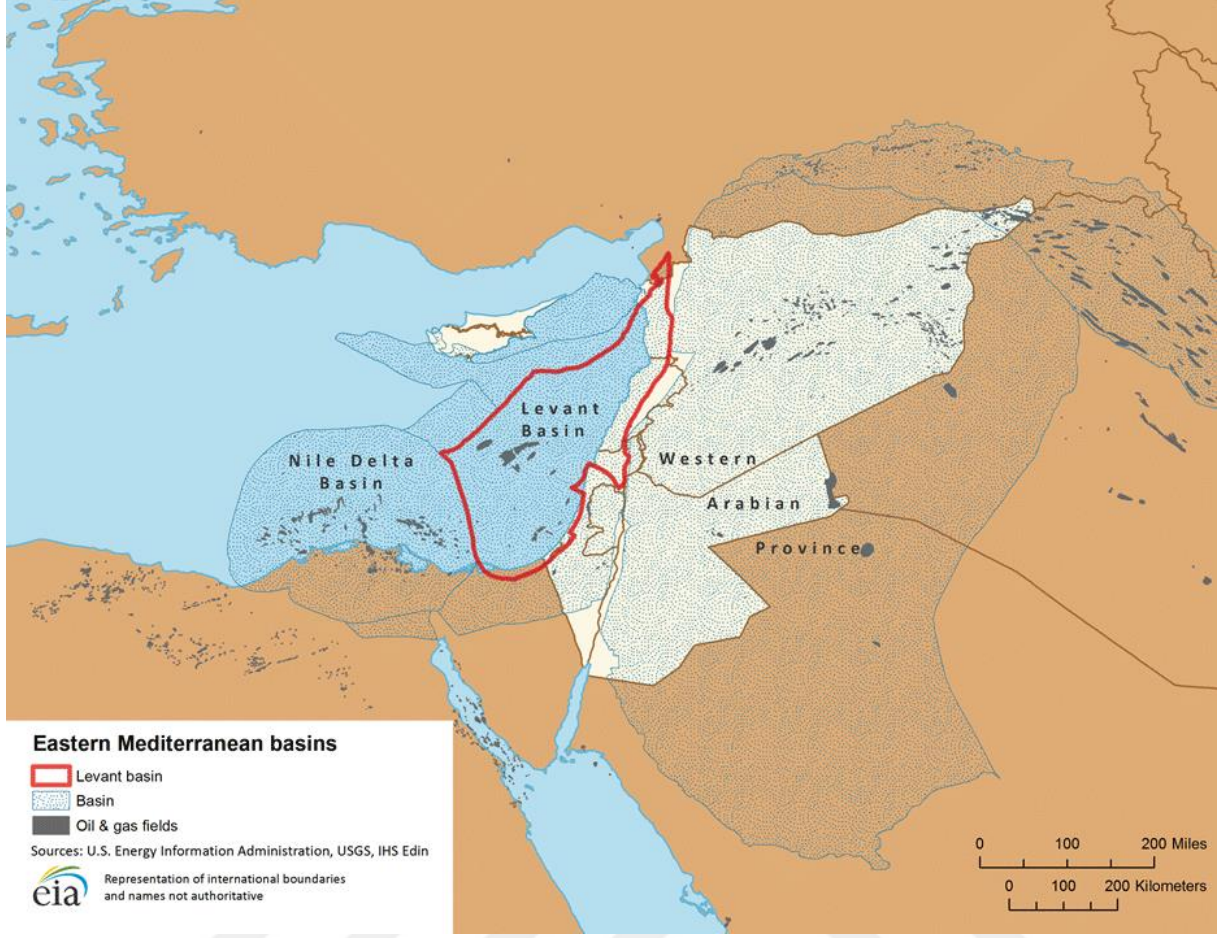
İhtiyacı olan petrolün %99'unu ithal eden İsrail, komşu ülkelerle siyasi açıdan zayıf ilişkilere sahip olmasından dolayı ham petrol ihtiyacının büyük bölümünü tanker gemiler vasıtasıyla Rusya ve Azerbaycan'dan karşılarken, diğer taraftan doğal gaz ihtiyacının %40'dan fazlasını da 2011 yılında Mısır'ı da etkisi altına alan Arap Baharına dek El Arish-Ashlekon boru hattı aracılığı ile Mısır'dan temin etmekteydi (EIA, 2013, s. 29).

2009 Yılında kanıtlanmış ve olması muhtemel toplam 320 milyar m³ dolayında gaz barındıran Tamar doğal gaz sahasının keşfedilmesi ile bütün gözler İsrail'e çevrilmiştir. Dahası bir yıl sonra 600 milyar m³ civarında doğal gaz bulundurduğu tahmin edilen Leviathan sahasının da ortaya çıkmasıyla birlikte İsrail kendi ihtiyacını karşılamasının da ötesinde potansiyel bir doğal gaz ihracatçısı olma noktasına gelmiştir (Stratfor, 2018).

İsrail'in gerçekleştirdiği tüm bu enerji keşifleri sonrası, 2013 yılında kendi Münhasır Ekonomik Bölge (MEB³) sahasından doğal gaz teminine başlaması ve Arap Baharı sürecinde de Mısır'ın gaz sevkiyatını askıya alması sonrası Mısır'dan ithal ettiği doğal gaza da ihtiyacı kalmamıştır (EIA, 2013, s. 29).

---

³ MEB; BMDHS'ne göre, kıyı devletinin karasularının ölçülmeye başlandığı ana hattan itibaren 200 deniz mili ilerisine kadar uzanan deniz yatağında, deniz yatağı toprak altında ve üzerindeki sularda canlı ya da cansız doğal kaynaklar üzerindeki ekonomik haklar olarak tanımlanmaktadır (Tütüncü, 2013, s. 33).

Harita 11. Doğu Akdeniz Enerji Havzaları

Kaynak: EIA, Eastern Mediterranean Region, 2013

İsrail, 2013 yılında Doğu Akdeniz havzasında keşfettiği kanıtlanmış 238 milyar m³'lük rezerve sahip Tamar yatağıyla ticari gaz üretimine başlamış ve daha büyük bir rezerv olan Leviathan doğal gaz yatağından da 2019 yılından itibaren gaz ihracatına başlamayı planlamaktadır (Yamaguchi, 2018, s. 18).

İsrail sahip olduğu doğal gazı ihraç etmeyi istemektedir fakat bunu gerçekleştirebilmesi için özellikle teknik, ekonomik, politik ve güvenlik şartlarının içinde yer aldığı bazı meydan okumaların üstesinden gelmelidir.

Örneğin hem teknik hem de ekonomik açıdan bakıldığında Leviathan sahasının geliştirilmesi ve doğal gazın sıvılaştırılarak LNG formunda ihraç edebilmesi için kurması gereken LNG tesisi için yaklaşık 15 milyar Dolara yakın bir yatırım yapılması gerekmektedir. Diğer taraftan İsrail'in siyasi olarak doğrudan ilişki kurmadığı Lübnan ve Suriye'nin topraklarından ya da MEB sahalarından geçerek Türkiye'ye ulaşacak bir boru hattının inşası da güvenlik açısından bakıldığında bir takım riskleri beraberinde getirmektedir (Stratfor, 2013).

İsrail bu riskleri göz önünde bulundurarak içinde bulunduğumuz dönemde özellikle bölgesel doğal gaz boru hattı projeleri üzerine yoğunlaşmaya başlamış ve bu kapsamda Ürdün'e uzanan bir boru hattının inşaatını 2017 yılında tamamlayarak işletmeye almıştır (EIA, Israel, 2016).

3.2.4. Katar

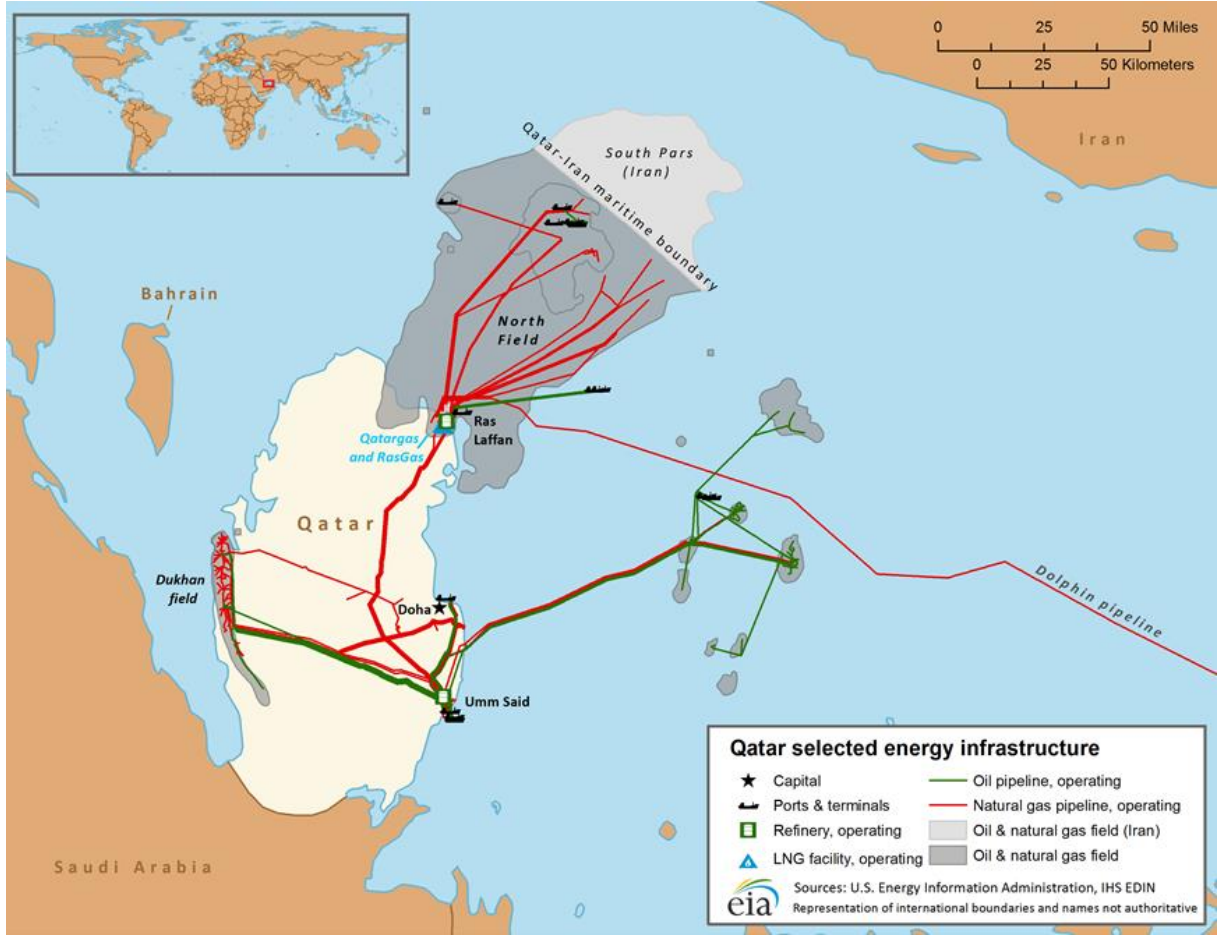
Ortadoğu'da yer alan birçok ülke gibi Katar'da da devlet gelirlerinde ve bütçede en büyük pay enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerden sağlanmaktadır. On üç OPEC üyesinden bir tanesi olan Katar, üyeler arasında petrol rezervleri açısından 25,24 milyar varil ile dokuzuncu, petrol üretimi açısından ise yıllık 238 milyon varil ile onuncu sırada yer almaktadır (OPEC, 2017, s. 26-31).

Katar, petrol üretimi konusunda dünya sıralamasında önem arz edecek bir konumda olmamasına rağmen doğal gaz konusunda, özellikle sıvılaştırılmış doğal gaz konusunda dünyanın lider ülkesidir.

Doğal gaz rezervleri ile dünyada üçüncü sırada yer alan Katar, 1997 yılında işletmeye aldığı ilk LNG terminali Qatargas-1 ile başlayan uluslararası LNG ihracatı çalışmalarının sonucunda bugün itibariyle küresel LNG ihracatı sıralamasında dünyada bir numarada bulunmaktadır (Karagöl & Kaya, 2016, s. 18-21).

Katar'ın boru hatları yerine LNG ihracatçısı olmasının nedenine bakıldığında da; 1989 yılından itibaren boru hatları ile sahip olduğu doğal gazı Pakistan ve Hindistan'ı da içerecek şekilde ihraç etmeyi düşünen Katar'a, başta Suudi Arabistan olmak üzere BAE ve Bahreyn gibi körfez ülkeleri transit geçiş konusunda problemler çıkarmıştır. 1990 yılı ortaları itibari ile de Irak'ın Kuveyt'i işgali ile bir savaşa doğru ilerlemeye başlayan Körfez Krizi'nin yaşanması gibi sebepler sonucu herhangi bir ülkeden transit geçişe ihtiyaç duyulmayan LNG yöntemi ile doğal gaz taşınması çalışmalarına öncelik verilerek jeopolitik belirsizliklere Katar son vermiştir (Açıkel, 2011, s. 59-60).

1971 yılında keşfedilen ve 14 yıl süren bir çalışma sonrasında yaklaşık 25,5 trilyon m³ rezerv miktarı ile dünya toplam doğal gaz rezervlerinin %10'unu tek başına içeren North Field gaz sahasının sayesinde Katar, İran ve Rusya'dan sonra doğal gaz rezerv sahipliği açısından küresel ölçekte üçüncü sıraya yerleşmiştir (QatarGas, 2018).

Harita 12. Katar Enerji Altyapısı ve Boru Hatları

Kaynak: EIA Country Analysis Brief: Qatar, 2015

2017 yılının ilk dokuz ayında günlük 613 bin varil ham petrol üreten Katar'ın petrol üretimi son yıllarda azalırken tersine 2016 yılında gerçekleştirdiği 104,4 milyar m³ miktarında sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatı ile dünyanın en büyük LNG ihracatçısı ülkesi konumunda bulunmaktadır (Yamaguchi, 2018, s. 20).

LNG ihracatının çok büyük bir bölümünü Asya ülkelerine yapan dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz üreticisi olan Katar, benzer şekilde 2014 yılında sahip olduğu rafine edilmiş petrol ürünlerinin tamamını da Asya ülkelerine ihraç etmiş, bu ihracatın %60'dan fazlasını da tek başına Japonya ithal etmiştir (EIA, 2015, s. 7-12).

Yine 2016 yılı verilerine göre, İngiltere 9,7 milyar m³, İtalya 5,5 milyar m³ ve İspanya 2,7 milyar m³ ile başı çekmek üzere, Avrupa kıtası toplam 23,8 milyar m³'lük gaz formunda LNG ithali ile Katar'ın en önemli müşterileri arasındadır (Rogers, 2017, s. 2).

3.2.5. Azerbaycan

Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını ilan eden ve dünyanın önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine ev sahipliği yapan üç Türk devletinden birisi olan Azerbaycan, özellikle konum itibarıyla Hazar Havzası'nın batısında yer alması ve Türkiye'ye de yakın bir coğrafyada bulunması sebebiyle sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklarını başta Avrupa olmak üzere batılı pazarlara ulaştırmada önemli bir avantajı elinde bulundurmaktadır.

Azerbaycan, 1846 yılında dünyada ilk defa petrol sondajı çalışmasının yapıldığı ülkedir (EIA, 2016, s. 3). Ülke, dünyanın sayılı doğal gaz ve petrol rezervlerinden Azeri-Çırac-Güneşli ve Şahdeniz sahasına ev sahipliği yapmakta olup; Azerbaycan'ın ekonomisi yaklaşık olarak %90 oranında bu hidrokarbon rezervlerinden elde edilen gelirlere dayanmaktadır (AlJazeera, 2013).

2016 yılı verilerine göre petrolde, ispatlanmış 7 milyar varil düzeyinde rezerve ve yıllık yaklaşık 300 milyon varillik üretim kapasitesine, doğal gazda ise 1,1 trilyon m³'lük rezerve ve yıllık yaklaşık 17,5 milyar m³'lük üretim kapasitesine sahip olan Azerbaycan küresel enerji politikalarında etkin bir oyuncu haline gelmiştir (BP, 2017, s. 12-28).

Bu hidrokarbon sahalarının yer aldığı Hazar Denizi'nden ülke çapında ürettiği doğal gazın %95'ini, petrolün ise %67'sini elde eden Azerbaycan, sahip olduğu enerji kaynaklarını batıya sadece Türkiye üzerinden ulaştırmakla kalmamış yapılan ortak projeler sayesinde aynı zamanda Türkiye'ye de enerji konusunda bir merkez ülke olabilmesi için stratejik destek sağlamıştır (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 28-33).

Azerbaycan'da üretilen ham petrolün yaklaşık %75 oranındaki bölümü Türkiye'nin de TPAO üzerinden %6,53 oranında hissedarı olduğu Azeri-Çırac-Güneşli sahalarından elde edilmekte ve bu sahadan gelen petrol de günlük 1,2 milyon varil kapasiteli BTC HPBH aracılığı ile Türkiye topraklarından transit geçerek Ceyhan Terminali'nden tankerlere yüklenerek uluslararası piyasalara sunulmaktadır (EIA, 2016, s. 4-6).

Harita 13. Hazar Havzası Petrol ve Doğal Gaz Ana İhracat Güzergâhları

Kaynak: EIA Country Analysis Brief: Azerbaijan, 2016

Azerbaycan, ülkede üretilen petrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'ndan Türkiye aracılığıyla Akdeniz'e, Bakü-Novorossisk (Kuzey Yolu) Petrol Boru Hattı'ndan Rusya aracılığıyla Karadeniz'e ve Bakü-Supsa (Batı Yolu) Petrol Boru Hattı'ndan Gürcistan aracılığıyla yine Karadeniz'e ulaştırarak uluslararası pazarlara sunmaktadır (AlJazeera, 2013).

Doğal gaz konusuna gelindiğinde ise, Azerbaycan açısından en önemli gaz ihraç kanalı olacak TANAP Doğal Gaz Boru Hattı projesinin Türkiye kesiminin inşaatı, 12 Haziran 2018 tarihinde tamamlanarak gaz akışına başlanmıştır. Hattın Türkiye'den Avrupa'ya uzanacak kesiminin ise inşaa faaliyetlerinin 2019 yılı ortalarında tamamlanması planlanmıştır. Bu boru hattı aracılığıyla Türkiye üzerinden Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'ya gaz taşıyacak olan TAP Doğal Gaz Boru Hattı ile de 2019 yılı sonlarına doğru bağlantısı yapılarak projenin tamamlanması hedeflenmektedir.

Bu bağlamda Azerbaycan'ın doğal gazda geldiği nokta da dikkat çekicidir. 2007 yılı öncesine kadar doğal gazını Rusya'dan satın alan Azerbaycan bu tarihten sonra önce Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkiye'ye ve daha sonraki süreçte de Gazi-Mehemmed-Mozdok Doğal Gaz Boru Hattı ile Rusya'ya, Bakü-Astara Doğal Gaz Boru Hattı ile İran aracılığıyla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne doğal gaz ihraç ederek net doğal gaz ihracatçısı ülkeler arasında yerini almıştır (AlJazeera, 2013).

Petrolde olduğu gibi doğal gazda da Türkiye, TANAP boru hattı ile taşınacak olan gazın üretildiği Azerbaycan'ın Şahdeniz-2 Projesi ve Güney Kafkasya Boru Hattı Genişleme Projesi üzerinde TPAO aracılığı ile %19 oranında hisse sahibidir (ETKB, 2018).

3.2.6. Türkmenistan

Hidrokarbon ihracatını 2000'li yılların başına dek özellikle Rusya'dan geçen boru hatları ile gerçekleştiren Türkmenistan sahip olduğu doğal gaz rezervleri ile Orta Asya'nın en zengin ülkesi durumundadır. 17,5 trilyon m³'lük kanıtlanmış rezerv hacmi ve %9,4'lük rezerv oranıyla dünya doğal gaz sıralamasında da İran, Rusya ve Katar'dan sonra en zengin dördüncü büyük ülke konumundadır (BP, 2017, s. 26).

Ülkenin doğal gaz sahalarının en önemli özelliği Ortadoğu bölgesindeki kaynaklara benzer şekilde rezervlerin yüzeye oldukça yakın olması ve bunun sonucu olarak da arama ve üretim faaliyetlerinin düşük maliyetle gerçekleşmesine imkân tanınmasıdır (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 34).

2006 yılında devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın ölümünün ardından devlet başkanı olan Gurbanguli Berdimuhamedov ile birlikte Türkmenistan, sahibi olduğu hidrokarbon kaynaklarını Rusya'nın dışında alternatif güzergâhlardan taşıma arayışına girmeye başlamıştır. Türkmenistan, özellikle 2009 yılında Rusya ile doğal gaz ihracatı konusunda yaşadığı problemlerden sonra Özbekistan ve Kazakistan bağlantılarıyla Çin'e 7.000 km. uzunluğunda olan ve Orta Asya-Çin boru hattı olarak adlandırılan ilk boru hattının inşasını tamamlayarak, ilk defa Hazar bölgesine ait bir enerji kaynağının Hazar'ın doğusuna taşınmasını sağlamıştır. Türkmenistan ayrıca, 2014 yılında da Çin'e ulaşacak dördüncü bir boru hattı ile yıllık 65 milyar m³'lük gaz satışının anlaşmasını Çin ile imzalamıştır (İsmayilov & Budak, 2014, s. 33, 39).

Türkmenistan, 2015 yılı verilerine göre doğal gaz ihracatının yaklaşık %70'den fazlasını Çin, Rusya ve İran'a gerçekleştirmektedir. Bu noktada Türkmenistan doğal gazını ihraç

edebileceği yeni bir pazar olarak Avrupa'yı görmekte ve Trans Hazar Boru Hattı (TCP) projesi ile Azerbaycan'ın doğal gaz sistemine bağlanarak buradan da Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmak istemektedir (EIA, Turkmenistan, 2016).

Harita 14. Türkmenistan Doğal Gaz Rezervleri ve Boru Hatları

Kaynak: İsmayilov E., Budak, T., Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası, Bilge Strateji, Cilt:6, Sayı:11, Sf.34

Türkmenistan'ın sahip olduğu doğal gaz rezervlerini Rus kara ya da deniz sınırlarına girilmeksizin Batı pazarlarına taşıyabilecek iki ana güzergâh mevcuttur. Bunlardan ilki Türkmenistan-İran-Türkiye güzergâhıdır. Bu güzergahtaki İran, bir transit ülke olmaktan ziyade Türkmenistan gazını satın alarak Türkiye üzerinden nakletme düşüncesine sahiptir. Hâlihazırda da İran 1997 yılından bu yana Türkmenistan gazını satın alarak iç piyasasında kullanmaktadır (İsmayilov & Budak, 2014, s. 43).

İkinci bir güzergâh ise Trans Hazar Boru Hattı Projesi olarak adlandırılan ve ülkeler arasında projeye dönük bir mutabakat olsa da Rusya'nın Hazar Denizi'nin statüsünü bahane etmesi nedeniyle şu güne kadar somut bir ilerleme kaydedilemeyen Türkmenistan-Hazar Denizi-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhıdır.

Günümüzde AB ve ABD'nin de gerçekleşmesi konusunda açık destek verdiği Güney Gaz Koridoru Projesi'nin öncü projesi olan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya Türkmen gazının iletilmesi amacıyla inşa edilecek Trans Hazar Boru Hattı Projesi'nin yapımı konusunda 1999 yılında İstanbul'da yapılan bir toplantı ile Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında devletlerarası anlaşmalar imzalanmış fakat o dönemde Rusya ve İran'ın bu girişime karşı çıkması sebebiyle proje gerçekleşmemiştir (İsmayilov & Budak, 2014, s. 43).

Diğer taraftan inşa çalışmaları devam etmekte olan ve 2018 sonu itibari ile Türkiye fazı, 2019 sonu itibari ile de Avrupa fazı devreye girecek olan TANAP Projesi'nin kapsamında olan Güney Gaz Koridoru Projesi bağlamında Türkmenistan'ın da, Azerbaycan aracılığıyla bu projeye dâhil olması beklenmektedir.

2011 yılında Macaristan ve 2013 yılında da Ukrayna, Türkmenistan gazına talip olan yeni ülkeler arasına girmiştir (İsmayilov & Budak, 2014, s. 42). 2014 yılı başından bu yana Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan, Kırım ve Ukrayna'nın doğusunda gerçekleşen çatışmalar ve siyasi krizin sonucunda Türkmenistan gazını taşıyacak boru hattının önce Ukrayna ve buradan da Macaristan'a uzatılmasında Rusya güzergâhının kullanılması opsiyonu ortadan kalkmış görünmektedir. Bu durumda söz konusu projenin gerçekleşmesinde Türkiye anahtar oyuncu noktasına gelmiştir.

2013 yılı Mayıs ayında dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile Türkmenistan devlet başkanı Berdimuhamedov arasında Türkmen gazının Avrupa piyasasına İran-Türkiye-Avrupa (ITE) boru hattı güzergâhı üzerinden sunulması konusunda mutabakat sağlanmıştır (İsmayilov & Budak, 2014, s. 46).

Türkmenistan, doğal gazını bir diğer büyük Pazar olan Hindistan'a da ulaştırabilmek amacıyla 2015 yılı Aralık ayında temeli atılan ve 2019 yılında işletmeye alınması planlanan TAPI boru hattı projesiyle Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a gaz ihraç edecektir. TAPI projesi ile ilk defa Hazar havasına ait bir enerji kaynağı, birbirleri ile siyasi problemler yaşayan Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın bir enerji koridoru ile bağlantısını sağlayacaktır (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 36).

3.2.7. Kazakistan

1911 yılından bu yana petrol üreticisi bir ülke olan Kazakistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında hem en büyük ikinci petrol rezervlerine sahip, hem de en büyük ikinci petrol üreticisi cumhuriyet konumunda idi. Günümüzde ise Kazakistan, ham petrol rezervleri

açısından Avrasya bölgesinde Rusya'nın ardından ikinci, dünya genelinde ise on ikinci sırada yer almaktadır (EIA, 2017, s. 1-3).

2016 yılı sonu itibariyle Kazakistan, otuz milyar varil ham petrol rezervi ile dünya ham petrol rezervlerinin yaklaşık %1,8'ine, yine aynı oran ile yıllık 610 milyon varil dolayında bir üretim kapasitesine sahiptir (BP, 2017, s. 14).

Kazakistan'ın en büyük petrol rezervleri Kashagan, Tengiz ve Karachaganak sahalarında yer almakla birlikte, Hazar Denizi'nin kuzey sahillerinde yer alan Kashagan sahası rezerv boyutları göz önüne alındığında Orta Doğu coğrafyası dışında bilinen en büyük ve dünya çapında da beşinci büyük ham petrol rezervlerini içermektedir (EIA, 2017, s. 5).

Harita 15. Kazakistan Ham Petrol Ana Boru Hatları

Kaynak: EIA, Country Analysis Brief: Kazakhstan, 2017

Hazar Denizi'ne uzun ve enerji yatakları bakımından da zengin bir kıyısı olan Kazakistan, bu havzadaki petrol ve doğal gaz kaynaklarının %41'ine sahip olmakla birlikte özellikle petrol ihracatı konusunda Kazakistan'ın kullandığı güzergâhların tamamı Rusya'dan geçmekte ve bunun bir sonucu olarak fiyatlandırma ve alım-satım işlemlerini sadece Rusya ile yapabilmektedir (Momyunkulov, 2014, s. 152). Netice itibariyle bölgede enerji konusunda oyun değiştirme gücüne sahip, rekabet ortamı oluşturacak bir başka ülkenin de bulunmaması Kazakistan'ın bölgede etkinliğini kısıtlamaktadır.

Kazakistan, Sovyetler Birliği döneminin enerji politikalarındaki uygulamaları ve Orta Asya coğrafyasının sıkışmışlığından dolayı hidrokarbon ihracatı konusunda son yıllara kadar tamamıyla Rusya'ya bağımlı ve Rusya'nın altyapısını kullanarak Belarus ve Ukrayna'ya

Druzhba boru hattı ile bağlanırken Baltık limanları ve Karadeniz'e de Novorossiysk limanı üzerinden bağlanarak ham petrol ihracatı yapabilmekte idi (Pamir, 2016, s. 35).

Kazakistan petrolünün ihraç rotalarına bakıldığında, ülke 2016 yılında İran'ın yanı sıra, CPC boru hattı ile Karadeniz kıyısında yer alan Novorossiysk limanına, Kazakistan-Çin boru hattı ile Çin'e, Uzen-Atyrau-Samara boru hattı ile Rusya'ya ve BTC boru hattı ile de Türkiye üzerinden Batı piyasalarına 475 milyon varil ham petrolü ihraç ettiği görülmektedir (EIA, 2017, s. 6-9).

Harita 16. Kazakistan Doğal Gaz Ana Boru Hatları

Kaynak: EIA, Country Analysis Brief: Kazakhstan, 2017

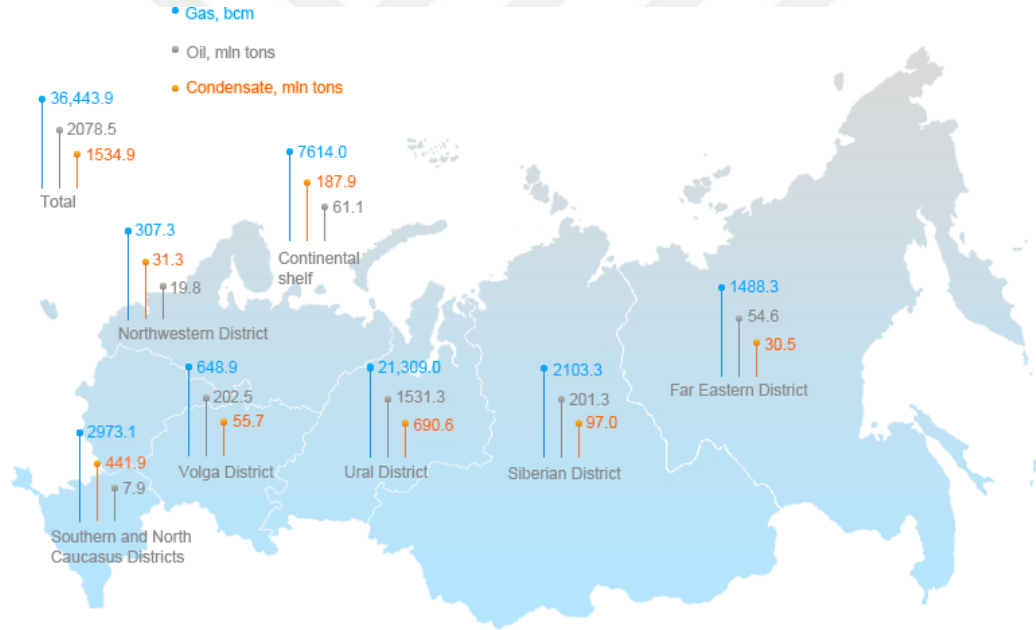
Ayrıca Kazakistan'ın Kashagan bölgesindeki petrol rezervleri üzerinde yapılan üretim çalışmalarına göre bu bölgeden 2020 yılına kadar çıkarılması planlanan yıllık 87 milyon tona yakın ham petrolün bir bölümü de tankerler vasıtasıyla Kazakistan'ın Kuryk limanından Azerbaycan'ın Bakü limanına ulaştırılacak ve bu limandan da BTC HPBH'na aktarılarak Ceyhan limanına ulaştırılacaktır (Hıdırali, 2014, s. 268)

Diğer bir enerji kaynağı olan doğal gazda küresel boyutta %0,5 oranı ile ispatlanmış 1 trilyon m³ miktarında rezerve sahip olan Kazakistan'ın (BP, 2017, s. 26), Karachaganak ve Tengiz sahaları petrolü ile birlikte doğal gazda da en büyük rezerve sahip iki bölgedir. Kazakistan'ın üretmiş olduğu doğal gazın yaklaşık %70'lik bölümü bu bölgelerde üretilmekte olup; gaz, The Central Asia Centre Pipeline (CAC) boru hattı ile Rusya'ya ve Türkmenistan-Çin boru hattı ile de Çin'e ihraç edilmektedir (EIA, 2017, s. 10).

3.2.8. Rusya

Batıda Ukrayna ve Finlandiya hattından doğuda Pasifik Okyanusuna dek uzanan sınırlarıyla dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesi olan Rusya, aynı zamanda buengin coğrafi sahanın altında sahip olduğu dünyanın sayılı zengin hidrokarbon rezervlerini komşu ve çevre ülkelere aktararak bu ülkelerle arasında bir karşılıklı bağımlılık yaratmakta, bunun sonucu olarak da küresel dünyada siyasi ve ekonomik gücüne güç katmaktadır.

Rusya, toplam dünya rezervlerinin %6,4'lük miktarına tekabül eden 109,5 milyar varillik ham petrol rezerviyle dünyanın en büyük beşinci rezervine ve bu rezervleri üretime dönüştürmede de dünyanın en büyük üçüncü üretim kapasitesine sahip ülkesi olmakla beraber benzer şekilde hem doğal gaz rezervleri bakımından %17,3'lük pay ve 32,3 trilyon m³ rezerv ile hem de doğal gaz üretimi açısından dünya sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır (BP, 2017, s. 12-28).

Harita 17. Rusya Petrol, Doğal Gaz ve Kondensat Rezervleri, 2016

Kaynak: <http://www.gazprom.com/f/posts/91/791303/production-reserves-map-en-2017-09-05.png>

Rusya, özellikle Avrupa'ya yaptığı doğal gaz ihracatı ile Avrupa'yı kendine bağımlı kılmaya çalışırken diğer taraftan da Avrupa pazarından elde ettiği yüksek geliri koruyabilmek için talep ülkeleri ile uzun süreli kontratlar imzalamaya ve yeni boru hattı projelerini realize

etmeye ihtiyaç duymaktadır (Sevim T. V., 2014, s. 88). Bu sayede Rusya, Sovyetler Birliği döneminde sahip olduğu süper güç vasfına, coğrafyasında var olan enerji kaynaklarının yardımıyla öncelikle ekonomisini güçlendirerek ve buradan elde ettiği gücü de dünya siyasetine etki olarak dönüştürerek geri dönmeye çalışmaktadır.

Diğer taraftan petrol ve doğal gaz ticareti Rusya açısından da özellikle ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılığa sebep olmuş ve bunun sonucunda da sadece 2016 yılında Rusya'nın federal bütçe gelirlerinin %36'sını hidrokarbon ihracından elde edilen gelir kalemi oluşturmuştur (EIA, 2017, s. 1).

Vladimir Putin, 2000 yılında Rusya devlet başkanlığını üstlendikten sonra özellikle enerji konusunda yatırımlar yapmaya yönelmiş ve ilk icraatlarından bir tanesi olarak, Gazprom şirketini Rus devletinin bir kuruluşu haline dönüştürerek Almanya özelinde Avrupa'yı Rus enerji kaynaklarına bağımlı hale getirmiş ve Avrupa'lı devletlerin Rusya ile çatışmasını ve/veya Rusya'nın taraf olduğu bir çatışmada Rusya'nın aleyhine hareket etmesi ihtimalini azaltmaya çalışmıştır. (Friedman, 2011, s. 165)

Mevcut şartlar itibariyle Avrupa ve Rusya enerji konusunda birbirlerine bağımlı durumdadırlar. OECD içinde yer alan Avrupalı devletler ham petrolün üçte birinden fazlasını, doğal gazın ise %70'den fazlasını Rusya'dan ithal etmektedirler. Rusya'da Avrupa'ya ihraç ettiği petrol ve doğal gazın gelirlerine öyle bağımlı hale gelmiştir ki; 2016 yılında Rusya küresel ölçekte ihraç ettiği ham petrolün %60'ını, doğal gazın ise %75'den fazlasını OECD içinde yer alan Avrupa ülkeleri olmak üzere toplamda doğal gazın %90'ını Almanya, İtalya, İngiltere, Türkiye ve Belarus olmak üzere Avrupa ülkelerine satmıştır (EIA, 2017, s. 1-20).

Avrupa coğrafyası bakımından Rusya, Norveç ve Cezayir ile birlikte Avrupa'ya doğal gazı boru hatları ile gaz ihraç eden üç ülkeden bir tanesidir. Hem Avrupa hem de Uzak Doğu petrol ve doğal gaz pazarı için Rusya'nın en büyük rakipleri de Hazar bölgesinin diğer kıyıdaş ülkeleri olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'dır (Erdoğan S. , 2016, s. 131).

Fakat Rusya ve Ukrayna arasında sırasıyla 2006, 2009 ve 2013 yıllarında yaşanan krizler nedeniyle Rusya'nın Avrupa'ya doğal gaz ihracatında, Ukrayna, Rusya açısından güven duyulmayan bir geçiş ülkesi haline gelmiştir. Bu krizlerden kendi payına düşen dersi çıkaran Rusya, 2006 yılından sonra Avrupa'ya özellikle Rus doğal gazını ulaştırmak için Ukrayna'yı by-pass edecek yeni yöntem ve güzergâhların arayışına girmiştir.

Bu bağlamda, ortaya konulan ilk proje, Rusya'dan Kuzey Denizi'ni aşarak Almanya'ya ulaşan ve 2011 yılından bu yana faaliyette olan Kuzey Akımı (Nord Stream) projesi olmuş ve

bu projenin işletmeye alınmasının ardından bu boru hattının güzergâhına paralel ve yıllık 55 milyar m³ ile aynı kapasitede ikinci bir hattın yani şu günlerde inşa aşaması başlamak üzere olan Kuzey Akımı-2 projesinin yapımı gündeme gelmiştir.

Bu projenin yapılmasına AB ve ABD'nin karşı çıkmasına rağmen Avrupa'ya şimdilik Azerbaycan ve Cezayir'den sınırlı miktarda gaz geliyor olması, ayrıca Türkmenistan'ın oldukça uzak bir coğrafyada yer alışı, Mısır ve Nijerya'nın boru hattı güvenliği açısından sıkıntılar barındırması gibi sebepler sonucunda geriye Avrupa'ya büyük çapta gaz arzı sağlayabilecek tek alternatif olarak sadece Rusya kalmaktadır (Peimani, Russia's Pipelines, 2017, s. 14).

Avrupa'nın gaz talebini karşılamak amacıyla Rusya tarafından Güney Akımı (South Stream) adıyla ikinci bir proje daha geliştirilmiştir. Fakat 2013 Ukrayna Krizi sonrasında bu projeye ve bu projede yer alan AB üyesi ülkelere özellikle hattın Avrupa'ya çıkış noktası olacak Bulgaristan'a yönelik AB Komisyonu tarafından yaptırım tehditlerinin gündeme getirilmesi projeden Bulgaristan'ın çekilmesine ve akabinde de Rusya'nın bu projeyi iptal etmesine sebep olmuştur.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından Güney Akımı projesinin iptali sonrasında, Güney Akımı proje güzergâhı revize edilerek bu projenin yerine Türk Akımı (TurkStream) Projesi gündeme getirilmiştir. Tahmini 11,4 milyar Dolarlık maliyete ve yıllık 31,5 milyar m³ taşıma kapasitesine sahip olan bu proje ile hem Türkiye'ye hem de Türkiye üzerinden Yunanistan veya Bulgaristan bağlantısı ile Güneydoğu Avrupa ülkelerine doğal gaz iletilmesi hedeflenmiştir (Peimani, 2017, s. 16).

Putin'in vermiş olduğu bu karar göstermektedir ki; Rusya'nın devlet katında oldukça yoğun ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilere sahip olunan Türkiye, başta Avrupa olmak üzere son kullanıcılara doğal gaz iletiminde Ukrayna güzergâhına nazaran alternatif rota olma konusunda daha güvenilir bir ortak durumundadır.

Rusya'nın, 2008 küresel ekonomi krizi sonrası, 2009 yılında yayınladığı Enerji Strateji Belgesi'nde Çin, Kuzey ve Güney Kore, Japonya yeni stratejinin merkezine alınmış ve Doğu pazarına yapılan ihracatın bütün enerji ihracatında %6'dan %22-25'e çıkarılması hedeflenmiştir (Sevim T. V., 2014, s. 93).

Bu strateji belgesinin hedefleri doğrultusunda çalışmalarına hız veren Rusya, 2016 yılı verilerine göre Asya ve Avustralya bölgesine ham petrol ihracatını %26 seviyesine, doğal gaz ihracatını da %10 seviyesine yükseltmiştir (EIA, 2017, s. 11-20).

Rusya'nın dünyanın en büyük ikinci petrol ithalatçısı olan Çin (HydrocarbonEngineering, 2017, s. 156) ile 2005 yılında yaptığı anlaşmaya göre inşa edilen ESPO boru hattı projesiyle Rusya, 2014 yılından itibaren Çin'e yıllık 50 milyon ton petrol ihraç etmektedir (Sevim T. V., 2014, s. 95-97).

Harita 18. Rusya Uzakdoğu Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: EIA, Country Analysis Brief: Russia, 2017

Petrol üretimini sürekli bir ivmeyle artıran Rusya, 2010 yılında Suudi Arabistan'ı geçerek günlük petrol üretiminde dünyanın bir numaralı ülkesi haline gelirken petrol ihracatının da %78'ini Avrupa pazarına gerçekleştirmiştir (Sevim T. V., 2014, s. 90-92).

Harita 19. Rusya-Çin Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: <http://www.greenreport.it/wp-content/uploads/2014/05/Russia-gas.jpg>

Kuzey ve Güney Kore arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıkların halen devam edişinden dolayı Rusya bu ülkelere herhangi bir boru hattı projesi ile petrol ya da gaz iletememektedir. Diğer taraftan bölgenin en önemli enerji tüketici ülkelerinden bir tanesi de endüstri ülkesi Japonya'dır.

Japonya, 2011 yılı Mart ayında yaşadığı Fukuşima nükleer felaketinden sonra enerji politikalarını gözden geçirmiş ve bu doğrultuda nükleer enerji üretimini azaltmaya karar vererek 2012 APEC Zirvesi sürecinde Rus doğal gazının kullanılacağı 7 milyar Dolar değerinde bir LNG terminalinin inşa edilmesi konusunda Rusya ile anlaşmıştır (Sevim T. V., 2014, s. 98-99).

Boru hatlarının yanı sıra LNG ticaretinde de dünya çapında söz sahibi bir ülke olmak isteyen Rusya, 2015 yılında 14,5 milyar m³ dolayında LNG ihracatı gerçekleştirerek bu alanda ilk on ülke arasına girmeyi de başarmıştır (Karagöl & Kaya, 2016, s. 38-41).

Rusya'nın LNG yöntemi ile yaptığı ticarete bakıldığında da, 2009 yılında işletmeye alınan Sakhalin LNG kompleksi aracılığıyla Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Çin'e LNG formunda doğal gaz ihracatının yapılmakta olduğu ve ayrıca 2013 yılında inşasına başlanılan Yamal LNG tesisinin de 2017'nin sonlarına doğru tamamlanarak bu tesisten de Asya bölgesinin yanı sıra Avrupa'ya da gaz gönderilmeye başlandığı görülmektedir (EIA, 2017, s. 24).

Rusya açısından bir diğer devasa doğal gaz pazarı ise Hindistan'dır. Her iki ülke arasında uzun yıllara sâri görüşmelerin ardından Ekim 2016'da rotaya bağlı olarak 4.500-6.000 km arasında ve yaklaşık 25 milyar Dolara mal olması tahmin edilen bir boru hattı projesi konusunda mutabakat muhtırası imzalanmıştır (Peimani, 2017, s. 16).

Tablo 2. Türkiye'nin Komşu ve Yakın Çevre Ülkelerinin Doğal Gaz Verileri

DOĞAL GAZ						
ÜLKE	Rezerv (trilyon m ³)	Dünya Çapında Rezerv Oranı %	Üretim (milyar m ³)	Dünya Çapında Üretim Oranı %	İhracat (milyar m ³)	Dünya Çapında İhracat Oranı %
İRAK	3,7	2,0	1,1	0,0	0,0	0,0
İRAN	33,5	18,0	202,4	5,7	12,7	1,2
AZERBAYCAN	1,1	0,6	17,5	0,5	6,8	0,6
TÜRKMENİSTAN	17,5	9,4	66,8	1,9	36,8	3,4
KAZAKİSTAN	1,0	0,5	19,9	0,6	-	-
RUSYA	32,3	17,3	579,4	16,3	204,8	18,9
KATAR	24,3	13,0	181,2	5,1	124,4	11,5
İSRAİL	0,2	0,1	8,4	0,2	0,1	0,0

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017, 2016, 2017 ve 2018 Yıllarına Ait EIA Country Analysis Brief Dosyalarından Derlenmiştir

3.2.9. Doğu Akdeniz Hidrokarbon Rezervleri

Doğu Akdeniz bölgesi, Tunus ile Sicilya'nın doğusundaki sahayı içeren, yaklaşık olarak Doğu-Batı yönlerinde 4000 km uzunluğunda, Kuzey-Güney yönlerinde ise 750 km genişliğinde bir bölgeyi kapsamaktadır (İncekara, 2018, s. 267).

Üç kıtanın kesiştiği noktada yer alan Doğu Akdeniz bölgesi, hem Ortadoğu petrol ve doğal gaz kaynaklarına yakın bir konumda bulunmakta hem de bu kaynakların dünya piyasalarına sevkiyatı noktasında taşımacılık hatlarını barındırmaktadır. Avrupa kıtasının petrol talebinin yaklaşık %70'inin ve dünya ticaretinin de yaklaşık %30'luk bölümünün Akdeniz üzerinden gerçekleşmesi, Akdeniz'e ve Akdeniz'e kıyısı olan ülkelere stratejik bir önem vermektedir (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 55-56).

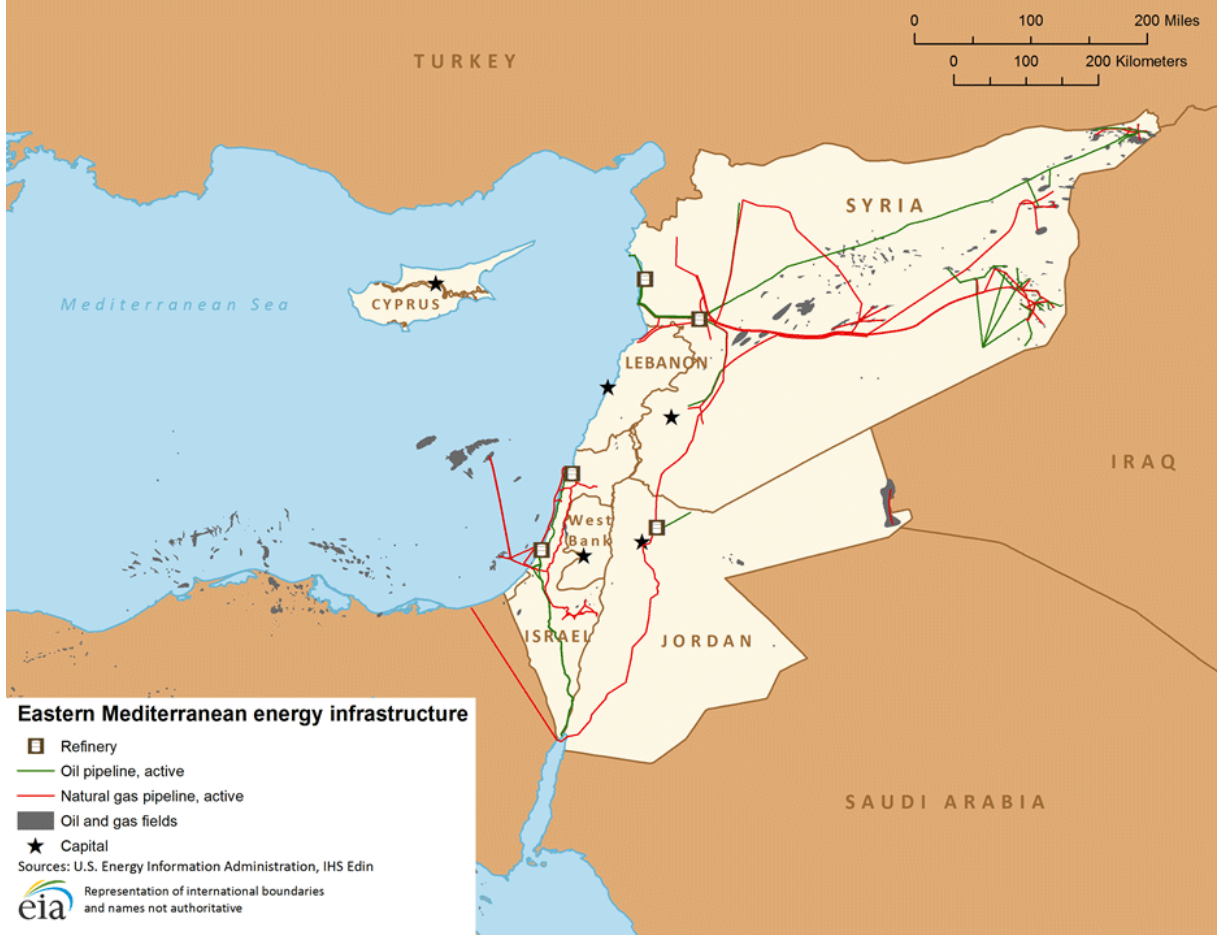
Doğu Akdeniz havzasını çevreleyen ülkelerin birbirleri ile olan dini, siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve çatışma ilişkilerinin yanına yaklaşık son 20 yıldır bu havzada varlığı araştırılan ve nihayetinde tespit edilen doğal gaz rezervlerinin de eklenmesi ile bu ilişkiler yeni işbirliği fırsatları ve/veya yeni çatışma riskleri içeren yeni bir potansiyele sahip olmuştur.

Bölgede yer alan Türkiye ile Yunanistan ve GKRY arasında tarihten gelen ve yine Türkiye ile İsrail arasında yaklaşık son on yıldır yaşanan siyasi, politik ve egemenliğe dayalı bir takım sorunlar bulunmaktadır. Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının sahipliği ve uluslararası pazarlara iletimi konusunda devletler ya karşılıklı olarak liberal yaklaşımlar ekseninde işbirliğinin bir gereği olan "kazan kazan" politikaları uygulayarak bölgenin istikrarlı bir coğrafyaya dönmesine katkı sağlayacaklar ya da realist yaklaşımlar ekseninde bir ülkenin kazancı diğer ülkenin kaybı olarak algılanarak, çatışma konularına bir yenisi daha eklenmiş olacaktır.

Doğu Akdeniz havzası üzerinde son yıllarda artan bir şekilde gerçekleştirilen petrol ve doğal gaz arama çalışmaları sonucunda özellikle petrolde herhangi bir kayda değer rezerve rastlanılmamıştır. Mevcut durumda bölgede varlığı ispatlanmış yaklaşık 2,5 milyar varil dolayında ham petrol rezervi bulunmaktadır. Diğer taraftan Akdeniz'in Kuzey Afrika bölgesinde ise 65 milyar varil dolayında bir ham petrol rezervi söz konusudur. Doğal gaz rezervleri açısından ise her iki bölge arasında benzeri bir farklılık vardır (EIA, 2013, s. 4),

Bölgenin en zengin petrol rezervlerine sahip olan ülkesi Suriye olup; Suriye, %0,1 küresel rezerv oranı ve 2,5 milyar varil ham petrol rezerv seviyesi ile dünya çapında petrol kaynaklarının büyüklüğü bakımından otuz üçüncü sırasında bulunan bir ülkedir (BP, 2017, s. 12).

Son yıllarda Doğu Akdeniz bölgesinde keşfedilen hidrokarbon yataklarının, bölge ülkeleri ile birlikte Türkiye'nin de jeopolitik konumunu ve bölgede yer alan devletlerle Türkiye'nin ilişkilerini de ne yönde etkileyeceği konusu, siyasi tartışma başlıklarından bir tanesi olmaya başlamıştır (Sandıklı, 2016, s. 58).

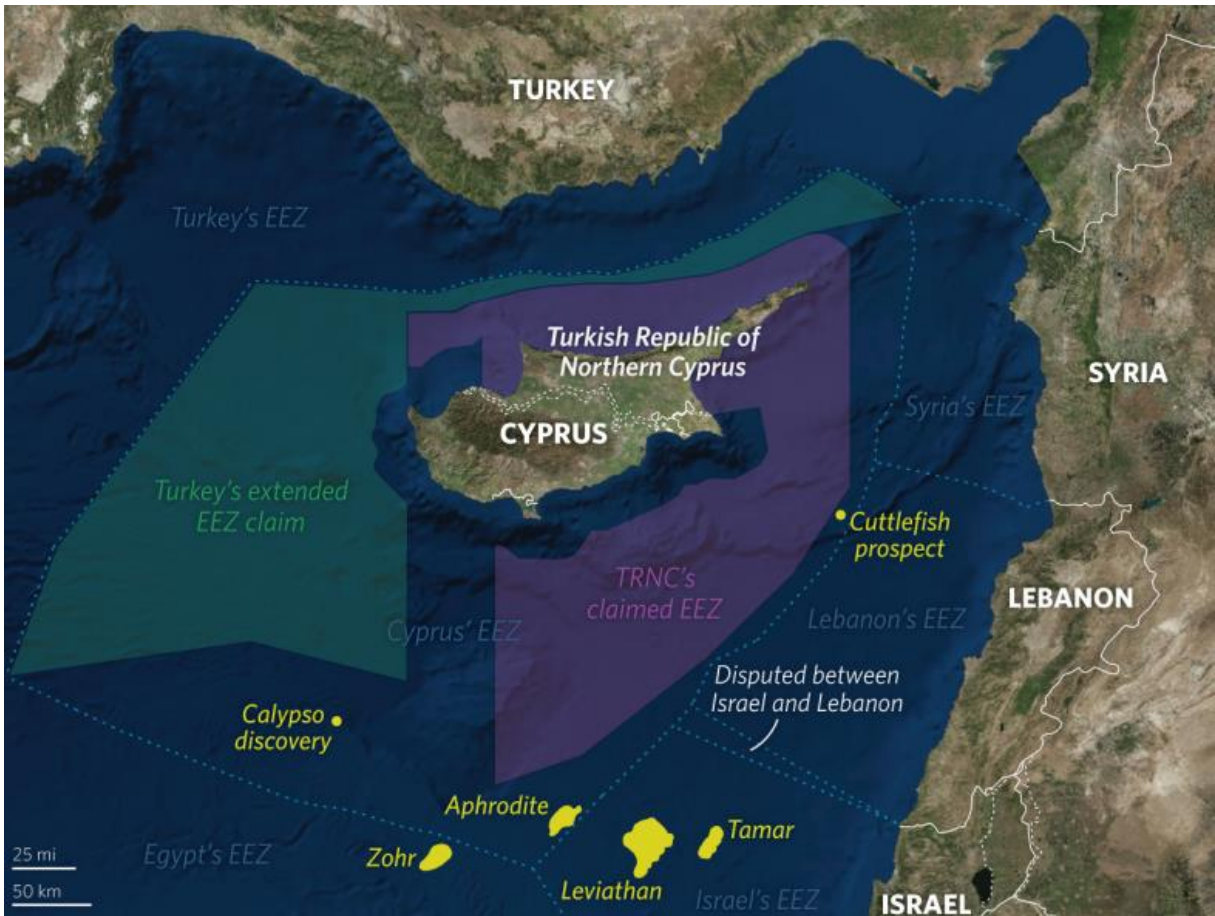
Harita 20. Doğu Akdeniz Bölgesi Mevcut Enerji Altyapısı

Kaynak: EIA, Eastern Mediterranean Region, 2013

Orta Doğu ve Kafkas coğrafyasının zengin enerji kaynaklarının taşınmasında Süveyş Kanalı, İran Körfezi, Kızıl Deniz ve Hazar Denizi havzalarından batıya açılan en kısa yollar Doğu Akdeniz'in sularına çıkmakta olup; Doğu Akdeniz'e uzun bir deniz sınırı olan Türkiye'nin de bu bölgenin jeopolitiğinde gelişebilecek olası değişikliklerden etkilenmesi kaçınılmazdır. (Ediger, Devlen, & McDonald, Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği, 2012, s. 86)

Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler özellikle bu bölgedeki hidrokarbon varlığına dair olumlu veriler elde ettikçe ya kendi aralarında ikili anlaşmalar yapmak suretiyle ya da kıyıdaş başka bir ülke ile anlaşma yapmaksızın kendi MEB alanlarını belirlemişlerdir.

Bu doğrultuda GKRY, bölgede hidrokarbon araştırmalarına başlamak için Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle ikili anlaşmalar imzalamaya başlamıştır. Sırasıyla 2003 yılında Mısır, 2007 yılında Lübnan ve 2010 yılında da İsrail ile yaptığı anlaşmalar sonrasında GKRY kendi MEB alanlarını ilan ederek ve 2007 yılından itibaren de yaptığı çalışmaların neticesinde kendisine ait olduğunu ilan ettiği 70 bin km² boyutundaki MEB alanı içinde toplam 13 tane petrol ruhsat sahasını belirlemiştir (Örnek & Mızrak, 2016, s. 16-17).

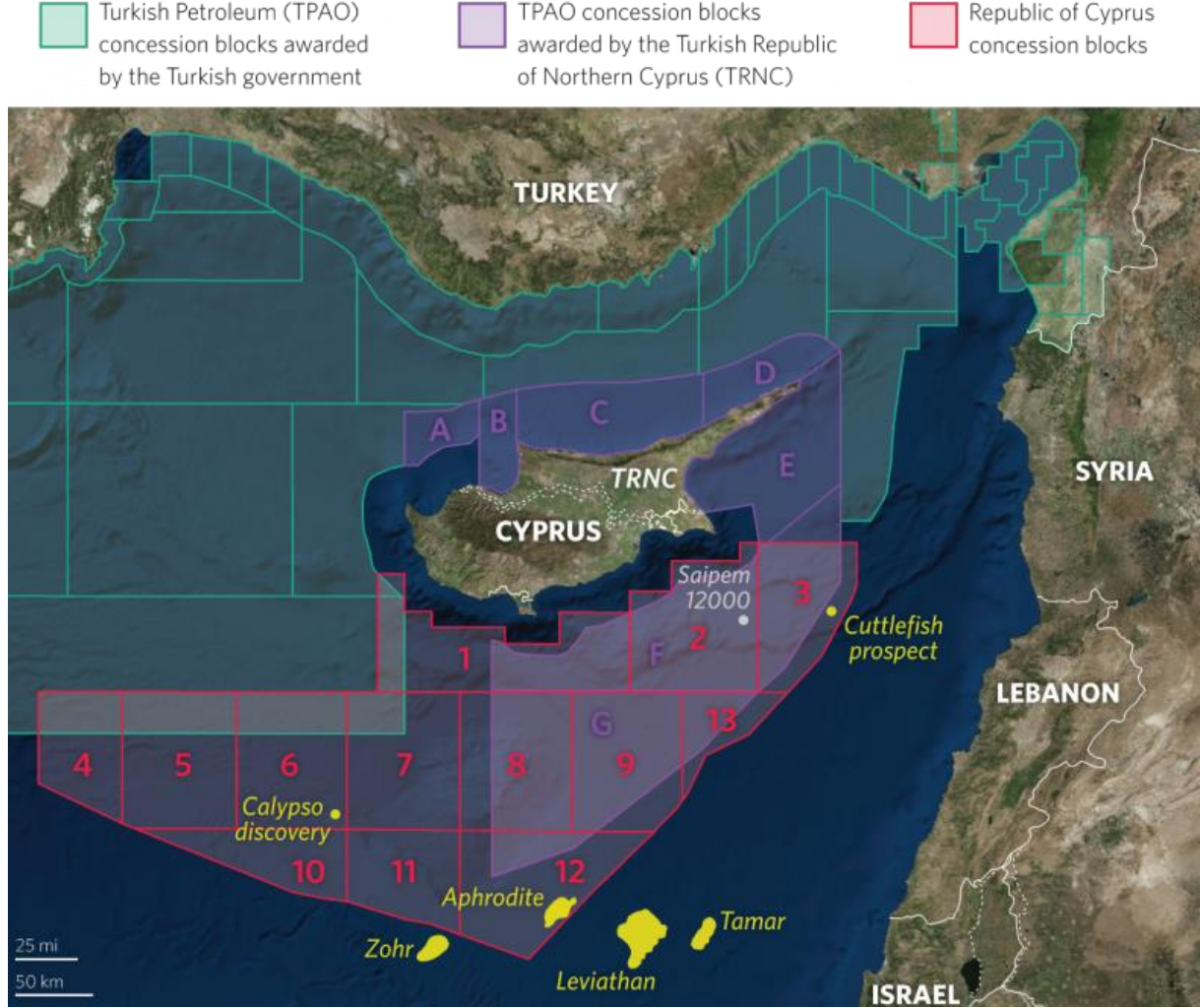
Harita 21. Doğu Akdeniz Doğal Gaz Sahaları ve MEB Alanları

Kaynak: https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas?utm_source=Twitter&utm_medium=social&utm_campaign=article

GKRY'nin atmış olduğu bu adımlar karşısında Türkiye ve KKTC birlikte kendi kıta sahanlığı alanlarını gündeme getirmişlerdir. Harita-22'de görüldüğü üzere GKRY'nin ilan etmiş olduğu MEB alanlarından 1, 4, 5, 6 ve 7 nolu sahaların bir bölümünün Türkiye'nin kıta

sahanelığı sınırları içinde kaldığı, diğer taraftan 1, 2, 3, 8, 9, 12 ve 13 nolu sahaların büyük bir bölümünün de KKTC tarafından Türkiye'ye, TPAO'nun gerçekleştireceği hidrokarbon sondaj araştırmaları için ruhsat verdiği imtiyaz sahaları içinde kaldığı görölmektedir.

Harita 22. Türkiye ve GKRY Petrol ve Gaz İmtiyaz Sahaları

Kaynak: https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas?utm_source=Twitter&utm_medium=social&utm_campaign=article

Enerji alanında İsrail'in bölgede yaptığı çalışmalar sonucunda, bir başka ifadeyle İsrail tarafından yaklaşık son 20 yıldır yoğun bir şekilde araştırılan Doğu Akdeniz bölgesi, hidrokarbon yatakları açısından sonuç vermeye başlamış ve İsrail MEB alanında önemli miktarlarda doğal gaz rezervi içeren sahalarda tespit edilmiştir.

İsrail'in Doğu Akdeniz'de başlayan doğal gaz arama çalışmaları neticesinde ilan etmiş olduğu kendi MEB'inde önce 2009 yılında TAMAR sahası ve daha sonra da 2010 yılında çok

daha büyük bir doğal gaz rezervine sahip olan Leviathan sahası keşfedilmiştir (İncekara, 2018, s. 267).

İsrail'in ülke içi tüketim miktarından çok daha yüksek seviyede gaz içeren bu yatakların enerjiye yoğun ihtiyaç duyan sanayisiyle Avrupa Birliği'ne ihraç edilebilmesi konusunda fizibilite çalışmalarına başlanmış ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin de Kıbrıs Adası MEB'inde tespit ettiği doğal gaz rezervlerinin Avrupa Birliği'ne iletilmesi konusunda yaşamış olduğu kafa karışıklığını aynen yaşamaya başlamıştır.

Bu kafa karışıklığında önemli bir nokta da İsrail Bakanlar Kurulu'nun ihraç edilecek doğal gaz fiyatının iç tüketime sunulacak doğal gaz fiyatının değerinden yüksek olamayacağı konusunda almış olduğu karar (Pala, 2016) Akdeniz'in doğu sınırlarından Yunanistan'a kadar uzanacak bir boru hattı alternatifinin de önünde engel olarak duracaktır.

Türkiye ile İsrail arasında yaşanan Mavi Marmara krizinden sonra iki ülkenin başbakanları 27 Temmuz 2016 tarihinde ülkeler arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi kararını aldıklarını açıklamışlar ve bu kapsamda İsrail ve Türkiye Enerji Bakanları İsrail'den Türkiye'ye uzanacak bir doğal gaz boru hattı için görüşmelere başladıklarını ifade etmişlerdir. (Caşın & Kısacık, 2017, s. 203-204).

Doğu Akdeniz coğrafyasında Türkiye kendi MEB'inde hidrokarbon araştırmalarına yeni başlamakla birlikte yapılan çeşitli araştırmaların sonuçlarına göre, özellikle İsrail ve Kıbrıs Adası çevresinde keşfedilen zengin doğal gaz rezervlerinin bilhassa Batı piyasasına sunulması açısından en ekonomik güzergâhın Türkiye'nin deniz ve kara sahasından geçtiği ortaya konulmaktadır.

Bu bölgeden çıkarılacak gazın Avrupa pazarlarına sunulmasında iki farklı yöntem ve bu yöntemlere bağlı olarak üç farklı güzergâh alternatifi bulunmaktadır.

İlk yöntem; doğal gazın deniz sondaj platformlarından boru hatları ile anakaraya taşınması ve anakarada kurulacak LNG tesisleri ile gazın sıvılaştırılarak tankerlere yüklenip uluslararası piyasalara sunulmasıdır.

İkinci yöntem; gazın çıkarıldığı sondaj sahasından, İsrail için, İsrail-Kıbrıs Adası-Girit Adası-Yunanistan-Arnavutluk-İtalya güzergâhı ile Kıbrıs Adası için ise Girit Adası-Yunanistan-Arnavutluk-İtalya güzergâhı ile kara ve denizaltı boru hatları inşa edilerek Avrupa pazarlarına sunulmasıdır.

Üçüncü yöntem olarak da; hem İsrail hem de Kıbrıs Adası MEB bölgesinden elde edilecek doğal gazın çıkarıldığı sondaj sahasından denizaltı boru hatları vasıtası ile Türkiye'ye ve Türkiye topraklarından da boru hattı ile Avrupa'ya ulaştırılmasıdır.

Harita 23. Doğu Akdeniz Bölgesinden Çıkarılacak Doğal Gazın Potansiyel İhraç Güzergâhları

Kaynak: https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas?utm_source=Twitter&utm_medium=social&utm_campaign=article

Kıbrıs Adası doğal gaz sahaları göz önüne alınarak yapılan maliyet projeksiyonlarında birinci yöntemin maliyetinin 12,6 milyar Dolar, ikinci yöntemin maliyetinin 19,5 milyar Dolar ve Türkiye'nin yer aldığı alternatifte dair maliyetin de yaklaşık 4,7 milyar Dolar olacağı hesaplanmaktadır. (Sandıklı, 2016, s. 60)

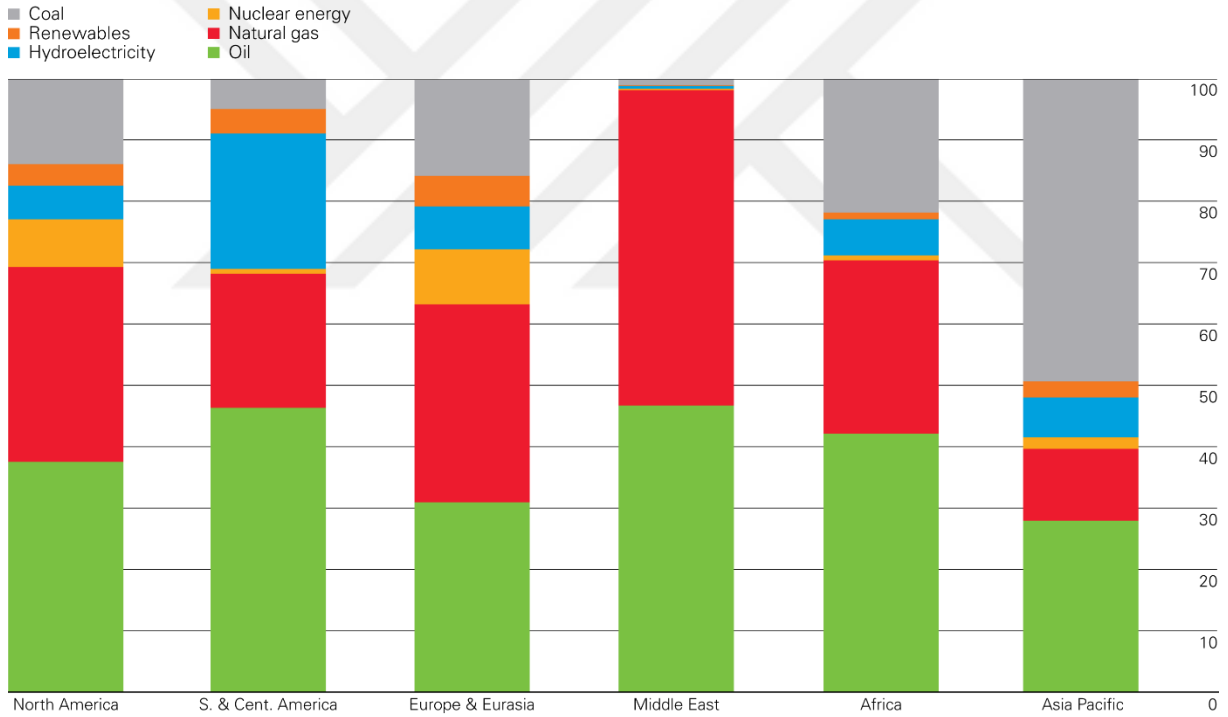
Netice itibari ile güzergâhların sunulduğu harita 23'te de görüleceği üzere Doğu Akdeniz bölgesi doğal gaz kaynaklarının Avrupa pazarlarına sunulmasında başta proje maliyeti olmak üzere inşaat, bakım ve işletme ile boru hattı güvenliği açısından en makul seçeneğin Türkiye'nin içinde yer aldığı alternatif güzergâhın olduğu görülmektedir.

3.3. Türkiye Çevresindeki Talep Coğrafyası

3.3.1. Avrupa Birliği

Mevcut hali itibariyle 28 üye devletten müteşekkil olan ve dünya nüfusunun yaklaşık %6,9'una tekabül eden 512 milyonluk nüfusa sahip AB, A.B.D. ve Çin'den sonra dünya ticaretinin %20'sini gerçekleştirmekte ve aynı zamanda 14,6 trilyon Euro GSMH miktarıyla A.B.D.'nin ardından dünyanın en büyük ikinci ekonomik gücü konumunda bulunmaktadır (European Union, 2018).

Mevcut durumda Avrupa Birliği enerji ihtiyacının %42'lik bölümünü fosil yakıtlardan sağlamaktadır (bu oranın da %25'lik kısmını doğal gaz oluşturmaktadır). Toplam enerji ihtiyacının %28'lik bölümünü nükleer enerjiden ve %30'luk bölümünü de yenilenebilir kaynaklardan elde etmektedir (White, Rowley, & Boyle, 2017, s. 13).

Grafik 5. Birincil Enerji Tüketiminde Bölgesel Oranlar, 2016

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

Diğer taraftan AB enerji kaynakları açısından, nükleer yakıtta %40 oranında, kömür ve benzeri katı yakıtlarda %42 oranında, ham petrolde %90 oranında ve doğal gazda %66 oranında Birlik dışında yer alan ülkelere bağımlı durumdadır (İncekara, 2018, s. 268).

Birlik ortaya koyduğu enerji politikaları programında üç temel hedefe ulaşmayı amaçlamış olup, bunlar;

- a) Enerji arz güvenliğinin temin edilmesi,
- b) Rekabetçi bir enerji piyasası oluşturulması,
- c) Sürdürülebilir kalkınma temelinde çevrenin korunmasıdır (Avrupa Birliği Sürecinde Enerji Fası, 2014, s. 3).

AB ülkelerinin tamamı günlük yaklaşık 14 milyon varil petrol tüketirken, sahip oldukları petrol rezervleri toplam 7,5 milyar varil dolayındadır (İlbaş, 2014, s. 15). Bir diğer taraftan 2020 yılına kadar AB bünyesinde yer alan ülkelerin toplamda 430 milyar m³ civarında doğal gaz tüketimine sahip olacağı ve bu noktada tüketimin sabitleneceği tahmin edilirken, Birliğin 2050 yılına dek doğal gaz ithalatının da yaklaşık olarak 370 milyar m³ miktarında bir hacime erişeceği beklenmektedir (EU Reference Scenario 2016, 2016, s. 4).

Tablo 3. Avrupa Birliği Petrol ve Doğal Gaz Verileri

Hidrokarbon Türü	AB Rezerv Miktarı	AB Üretim Miktarı	AB Tüketim Miktarı
Petrol (Milyar varil)	12,80	1,28	4,90
Doğal Gaz (Trilyon m ³)	3,00	0,23	0,49

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

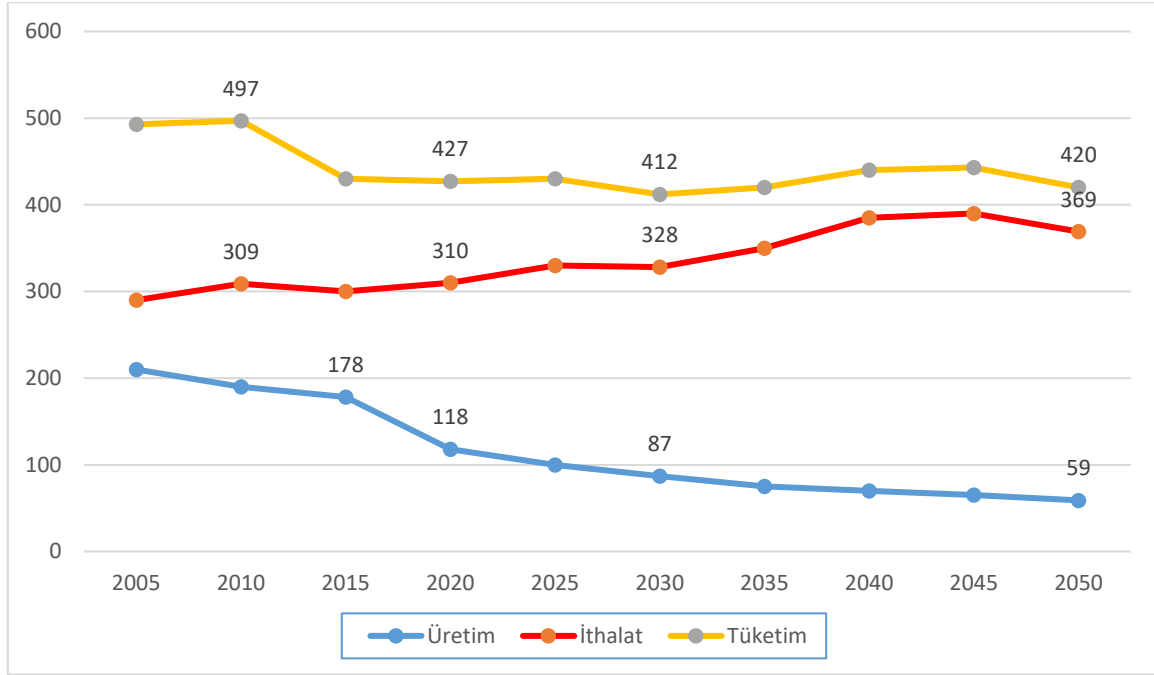
Türkiye'den BOTAŞ'ın da üye olduğu ve doğal gaz sektörü üzerine kırk ülkeden seksen kamu kurumu ile özel kuruluşun üye olduğu bir çatı örgütü olan Cedigaz Derneği'nin 2016 yılı raporuna göre Avrupa Birliği'nde doğal gaza talebin %6,1 büyüdüğü, benzer şekilde İngiliz petrol şirketi BP tarafından yıllık olarak hazırlanan dünya enerji istatistiklerinin sunulduğu 2017 yılı raporunda da Avrupa doğal gaz talebinin 30 milyar m³'lük sert bir artışla %7,1 büyüdüğü tespitlerine yer verilmiştir (Awalt, 2017, s. 30).

Avrupa, Süveyş Kanalı krizi sonrasında kendi başının çaresine bakma arayışına girerek Kuzey Denizi'nde araştırmalar yapmaya başlamış ve o dönem için Rusya'nın yine Kuzey Denizi'nde yer alan petrol yatağından daha büyük bir rezervi Hollanda'nın Groningen bölgesinde keşfederek bu sahada ilk aşamada petrol ve devam eden süreçte de büyük bir doğal gaz kaynağının keşfedilmesiyle doğalgaz üretimine geçmiştir (Yergin, 1991, s. 626).

Gelinen gün itibariyle 1963 yılından bu yana yıllık 21,6 milyar m³ üretim kapasitesi ile üretim yapılan Avrupa'nın toplam doğal gaz talebinin %5'lik bölümünü sağlayan Groningen bölgesindeki bu sahada doğal gaz tükenme noktasına gelmiş ve Hollanda 2022 yılı sonlarından

2030 yılına dek sürecek bir periyot doğrultusunda üretimi azaltarak sahayı kapatma kararı almıştır (Carr & Pals, 2018).

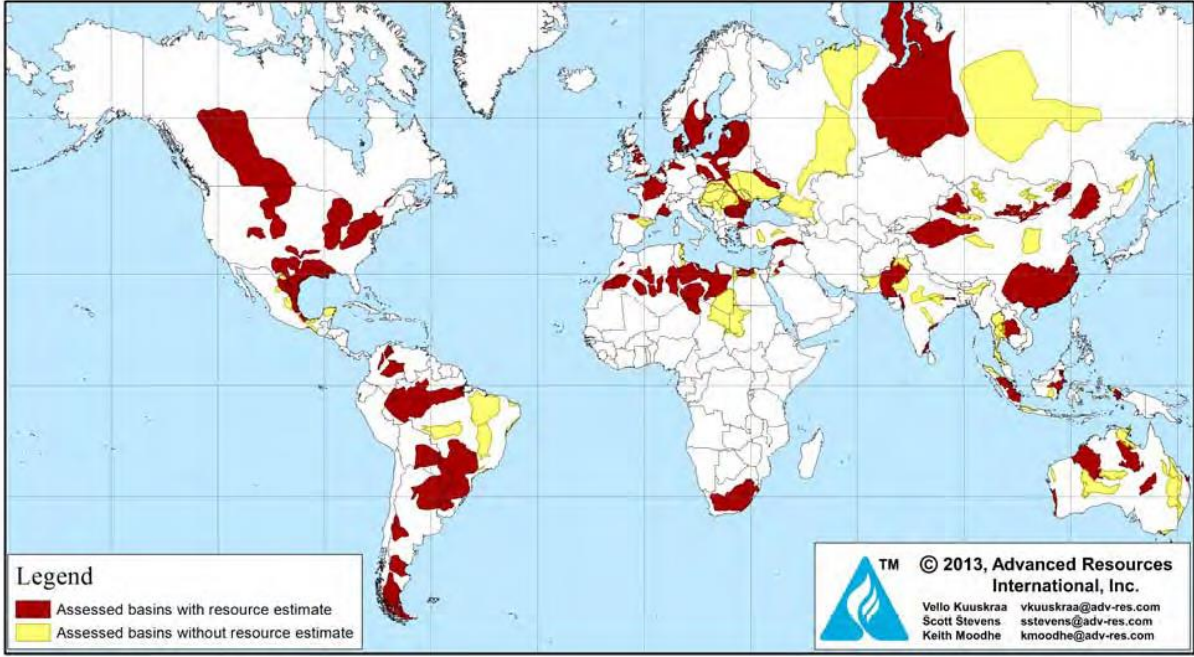
Yukarıda ortaya konulan rakamlar da göstermektedir ki; yaklaşık olarak sadece bir buçuk yıl kadar kendi kendine yeterliliği olduğu görülen AB'nin Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya ile Rusya'nın hidrokarbon kaynaklarına ne derece bağlı ve bağımlı olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 6. AB Bünyesinde Doğal Gaz Üretim, İthalat ve Tüketim Projeksiyonu (milyar m³)

Kaynak: EU Reference Scenario 2016: Energy, Transport and GHG Emissions - Trends to 2050, sf.4

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin enerji fiyatları üzerinde de etkili olması üzerine Avrupa Birliği, geçmiş yıllarda üretimi yüksek maliyete sebep olan fakat gelişen teknoloji ile birlikte ABD'de üretimi hızla artan kaya gazına bir yönelim göstermiştir. AB, bünyesinde artan enerji açığının kaya gazı ile giderilmesini düşünmüş fakat bu gazın da ABD'den AB'ye taşıma maliyetinin yüksekliği sebebiyle vazgeçilmiş, diğer taraftan Avrupa kıtasında da ABD'nin sahip olduğu kaya gazı rezervinin yaklaşık %50'si oranında kaya gazı rezervleri bulunmasına rağmen bu gazın çıkarılmasında çevresel risklerin yüksek olmasından ve bu riskleri göz önüne alan kamuoyunun baskısından dolayı kaya gazı çıkarma çalışmaları iptal edilmiştir (Aksoy, 2014, s. 802,803).

Harita 24. Dünya Üzerindeki Kaya Gazı ve Kaya Petrolü Havzaları

Kaynak: EIA/ARI World Shale Gas and Shale Oil Resource Assessment, Haziran 2013, sf.1

Avrupa Birliği'nin kendi iç üretiminin dışında petrol ve doğal gaz gereksinimini tedarik ettiği başlıca yerler Rusya, Ortadoğu ve Afrika ülkeleridir. Özellikle Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan savaş, iç savaş, isyan ve siyasi karışıklıkların yanı sıra Rusya'nın bu kaynaklarda AB üzerinde tekelleşmeye dönük politikalar uygulamaya yönelmesi gibi etkenler sebebiyle AB, yeni arz kaynakları aramaya ihtiyaç duymuştur.

AB, petrol ihtiyacının %34'ünü tek başına Rusya'dan, geriye kalan ihtiyacını ise Norveç, Libya, Nijerya ve Suudi Arabistan gibi ülkelere karşılamaktadır. Doğal gaz ithalatını ise %32 oranında Rusya'dan, %31 oranında Norveç'ten ve geriye kalan miktarı da Cezayir, Katar ve Nijerya gibi ülkelere temin etmektedir (Erdoğan S. , 2016, s. 140).

Avrupa Birliği tarafından sürdürülebilir, rekabetçi ve güvenilir enerjiye ulaşım konusunda 2006 yılında yayınlanan "yeşil kitap"ta Hazar Bölgesi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerinin sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinin bağımsız boru hatları ve LNG terminalleri aracılığıyla Avrupa'nın kalbine taşınmasını ve özellikle Hazar ve Orta Doğu bölgesinin Avrupa'ya açılımı konusunda geçiş güzergahı üzerinde yer alan Türkiye'nin temel stratejik bir partner olarak Güney Doğu Avrupa Enerji Birliği Antlaşması'na katılımı konusunda teşvik edilmesi gerektiği dile getirilmektedir (EU, 2006, s. 15-16).

Tablo 4. Avrupa Birliği Ülkeleri Petrol ve Doğal Gaz Tüketim Verileri

ÜLKE	PETROL		DOĞAL GAZ	
	Tüketim (milyon varil/yıl)	Dünya Çapında Tüketim Oranı %	Tüketim (milyar m ³)	Dünya Çapında Tüketim Oranı %
Almanya	873,8	2,5	80,5	2,3
Avusturya	96,0	0,3	8,7	0,2
Bulgaristan	35,0	0,1	3,0	0,1
Çek Cumhuriyeti	65,0	0,2	7,8	0,2
İtalya	449,7	1,3	64,5	1,8
Macaristan	56,2	0,2	8,9	0,3
Romanya	71,9	0,2	10,6	0,3
Slovakya	30,3	0,1	4,4	0,1
Yunanistan	114,2	0,3	2,8	0,1

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

AB, yüksek miktarda petrol ve doğal gaz tedarik ettiği Rusya'yı özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren güvenilir bir enerji arz kaynağı olarak görmemektedir. Birliğin bu düşünceye sahip olmasının iki bariz sebebi vardır. Bunlardan ilki Rusya'nın uyguladığı fiyatlama sistemi, ikincisi ise bilhassa doğal gazın Rusya tarafından sıklıkla siyasi ve ekonomik bir silah olarak kullanılmasıdır (Taştan, 2013).

Avrupa Birliği, Ukrayna-Slovakya üzerinden 132 milyar m³ taşıma kapasiteli Brotherhood Boru Hattı, 26 milyar m³ kapasiteli Soyuz Boru Hattı ve 51 milyar m³ kapasiteli Northern Lights Boru Hattı ile toplamda yaklaşık 210 milyar m³ doğal gazı Rusya'dan ithal etmekte ve ayrıca hâlihazırda Gazprom'un uzun süreli kontratlar bağlamında 2010-2030 yılları arasında kapsayan ve toplamda 4,3 trilyon m³ dolayında bir miktara ulaşan Avrupa'ya gaz ihraç sözleşmeleri bulunmaktadır (Caşın & Kısacık, 2017, s. 199).

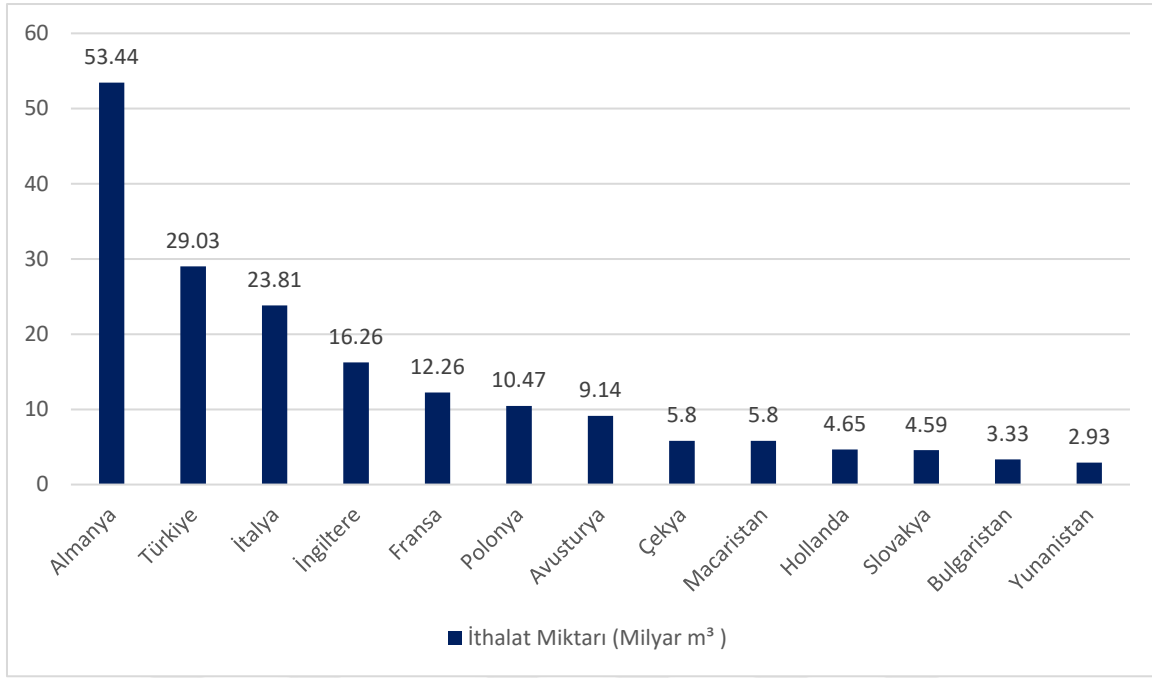
Tablo 5. Rusya'dan Avrupa'ya Yapılan Doğal Gaz İhracatı (milyar m³)

Yıl	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Miktar	19,3	54,8	69,4	110	117,4	130,3	154,3	138,6	158,6	178,3	192,2

Kaynak: <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>

Rus doğal gazı, AB üyelerinden Estonya, Finlandiya, Letonya, Bulgaristan, Litvanya ve Slovakya'da %100, Çekya'da %90, Avusturya, Polonya, Macaristan, Yunanistan ve Slovenya'da %60-80 gibi yüksek seviyeli oranlarda kullanıldığından dolayı AB, doğal gaz konusunda Rusya'ya karşı başka hiçbir enerji kaynağı ülkeye olmadığı kadar yüksek düzeylerde bağımlı hale gelmiştir (Sandıklı, 2015, s. 37).

Kıta Avrupa'sında yer alan ülkelerin büyük bir bölümü Rusya doğal gazına o kadar çok bağımlıdır ki; bu konuda gösterilebilecek yakın tarihli örnek Ukrayna Krizi'dir. Ukrayna'da 2005 yılında yaşanan "Turuncu Devrim" sonrasında devlet başkanlığı koltuğuna oturan Batı eğilimli Yuşçenko'nun, Ukrayna'nın NATO ve AB üyeliği için çalışmalarına başlaması üzerine 2006 yılı başı itibarıyla Rusya, Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gazın fiyatını dört kat artırmaya karar vermiştir. Rusya, Ukrayna ile yaptığı pazarlıklardan bir sonuç alamayınca Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gazı kesmiş, ardından Ukrayna'da kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya sevk edilen Rus doğal gazını kısarak Macaristan, Polonya, Slovakya ve Avusturya gibi Avrupa devletlerinin enerji sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur (NTV, 2006, s. 6).

Grafik 7. 13 Avrupa Ülkesinin Rusya'dan Yaptığı Doğal Gaz İthalatı, 2017

Kaynak: <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>

Avrupa'nın arka arkaya Ukrayna özelinde Rusya ile yaşadığı bu krizlerin sonrasında Avrupa'nın durumuna dair Gazprom şirketinin Başkanı olan Aleksey Miller'in yaptığı yorum,

Avrupa'nın yeraltı depolarında çok az miktarda, yaklaşık %25 oranında doğal gaz kaldı. Bazı ülkelerde depo edilen doğal gaz oranı, son derece düşük olan yüzde 10 seviyesinde bulunuyor. Demek ki bu yaz Rusya üretimi doğalgaza duyulan talebin artacağı ve depoların doldurulacağı bir yaz olacak. Bu durumun en iyi göstergesi olarak da, 2017 yılında Gazprom'un 2016 yılına göre Avrupa'ya doğalgaz ihracatını yüzde 8,1 oranında artırarak 193 milyar 600 milyon metreküp seviyesine yükselmiş olmasını bir kanıt olarak ortaya koymuştur (Miller, 2018).

AB, bugün Miller'in gözler önüne serdiği ve giderek vahim bir hale gelen bu durumu düzeltebilmek amacıyla ilk Ukrayna krizinden itibaren alternatif enerji kaynağı çalışmalarına hız vermiş ve bu kapsamda hidrokarbon enerji kaynaklarının kesintisiz, güvenilir ve ucuz bir şekilde kendi sınırlarına ulaşabilmesi amacıyla bir takım organizasyonlar tesis etmiştir. Bu organizasyonlardan bir tanesi de kapsamında, BTC, Bakü-Supsa, Tenghiz-Novorosisik ham petrol boru hattı projeleri ile TANAP projesinin de yer aldığı INOGATE programıdır (Erdoğan S. , 2016, s. 143).

3.3.2. NATO Bölgesi ve NATO Açısından Enerji Güvenliği

NATO, yalnızca bir askeri ittifak değil aynı zamanda siyasi ve güvenlik gündemi de taşıyan uluslararası bir örgüttür. Bu bağlamda NATO, üye ülkeleri açısından enerji konusuna, enerji ikmal kaynakları ve yolları üzerinde herhangi bir problem yaşanması durumunda üye devletlerin iç istikrarlarını bozabilecek önemli bir unsur nazarıyla bakmakta ve bu problemlerin giderilmesi konusunda zaman zaman aktif olarak operasyonlar düzenleyebilmektedir (Demir S. , 2015, s. 153).

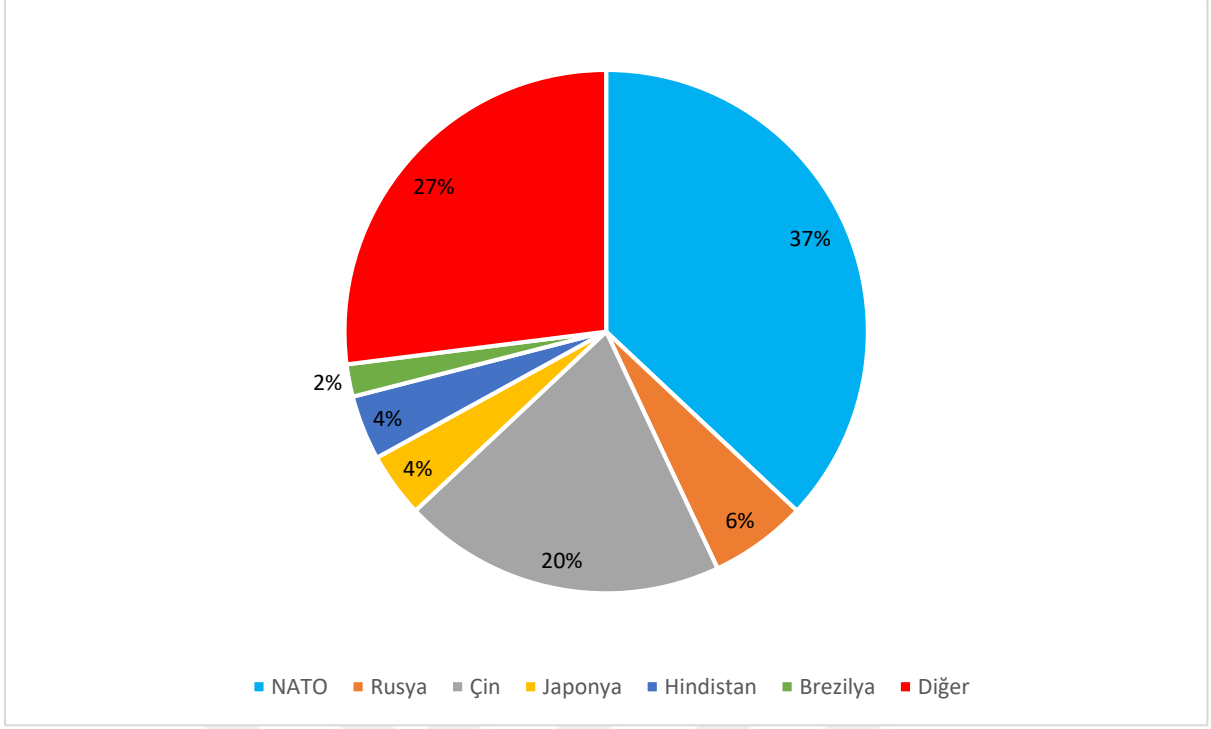
Dünyanın birçok ülkesi gibi NATO üyesi ülkeleri de yüksek oranda petrol kaynaklarına bağımlıdır. Özellikle NATO, Ortadoğu bölgesinde yaşanan Körfez savaşları, DEAŞ ile mücadele gibi çatışma ve savaşlara doğrudan katılmasa bile NATO üyesi ülkelerin oluşturduğu koalisyonlar aracılığı ile bu bölgedeki enerji kaynaklarının ve ulaşım yollarının güvenceye alınmasında rol oynamaktadır.

NATO'nun enerji konusuna verdiği önem, örgütün kendi bünyesinde tesis ettiği bir boru hattında da görülmektedir. Soğuk Savaş yıllarından geriye ayakta kalmayı başarabilen tek güvenlik örgütü olan NATO, enerji güvenliğinin aynı zamanda örgütün hareket kabiliyeti ile doğrudan bağlantılı olduğu bilinciyle kendi petrol boru hattı sistemini kurmuştur.

NATO Boru Hattı Sistemi, 10.000 km. uzunluğuyla 12 NATO ülkesinden geçen, ikisi uluslararası olmak üzere, içlerinde Türkiye'nin de yer aldığı altı ulusal boru hattı sistemi ile 4,1 milyon m³ depolama kapasitesine sahip devasa bir boru hattı sisteminden oluşmaktadır (NATO, 2017).

NATO üyesi ülkelere A.B.D. ve Kanada dışındaki diğer 27 üye ülkenin 19'u aynı zamanda AB üyesidir. Bu durumda NATO coğrafyası da aynı AB gibi büyük oranda hidrokarbon zenginliği açısından Rusya, Ortadoğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika ülkelerinin enerji zenginliğine ihtiyaç duymaktadır.

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Hazar havzasında yer alan eski Birlik ülkeleri, bu bölgenin zengin enerji kaynaklarını barındırmasından dolayı NATO'nun ilgisini çekmiştir. Aynı zamanda bir NATO üyesi olan Türkiye'nin de bu ülkelerle hem tarihsel, hem kültürel, hem de dini bağlarının bulunması ve Güney Kafkasya bölgesi ile sınırdaş olması NATO'nun da bu bölgeye komşu olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla NATO, bölgedeki enerji kaynaklarını üyesi olan Türkiye'nin bölge ile olan bağlarını kullanarak ve ayrıca bölge ülkelerini de NATO'nun Soğuk Savaş sonrası ortaya koyduğu BİO konsepti perspektifi ile batının vizyonuna yaklaştırmaya çalışarak kendi coğrafi sınırlarına çekmeye gayret etmektedir.

Grafik 8. NATO'nun Enerji Tüketiminin Dünya Tüketimindeki Yeri

Kaynak: Çelikpala, M., Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı, Uluslararası İlişkiler, Kış 2014, sf. 77

Diğer taraftan Rusya'nın da Sovyetler Birliği döneminde sahip olduğu “askeri süper güç” özelliğini 2000'li yılların başı itibari ile “enerji süper gücü” şeklinde güncelleyerek, eski Sovyet coğrafyası ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde bu yeni güç formunu siyasi bir manivela olarak kullanması, kendi lehine yeni bir güç unsuru ortaya çıkarmış ve bu durum da özellikle Rus petrol ve doğal gazına aşırı bağımlı üyelerinin olması nedeniyle NATO'yu endişelendiren bir konu haline gelmiştir (Şöhret, 2015, s. 5)

2005 Aralık ve 2006 Ocak aylarında yaşanan Rusya-Ukrayna doğal gaz krizinden başta Türkiye, Macaristan, Avusturya, Slovakya, Polonya, Fransa ve Romanya olmak üzere çok sayıda NATO üyesi ülkenin etkilenmesi sonucu enerji güvenliği konusu, NATO için temel bir güvenlik problemi haline dönüşmüş ve Kasım 2010 tarihinde Portekiz'in başkenti Lizbon'da düzenlenen NATO Lizbon Zirvesi'nde NATO Stratejik Konsepti'nin önemli bir maddesi haline gelmiştir (Çelikpala, 2014, s. 89).

Hem 2010 Lizbon hem de 2012 Chicago zirvelerinde enerji güvenliği konusu NATO tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve konu zirve sonuç bildirgelerinde de yerini bulmuştur. Bu bağlamda konu ile ilgili olarak Chicago Zirvesi sonuç bildirgesinin 52.

maddesinde “Sürekli ve güvenilir enerji arzı, enerji kaynak sağlayıcı ve güzergâhlarının çeşitlendirilmesi ile enerji ağlarının birbirlerine bağlanması kritik öneme sahiptir” ifadesine yer verilmiştir (NATO, Chicago Summit Declaration, 2012).

Bu bağlamda Ukrayna ve Gürcistan, Sovyetler Birliği’nden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra batılı ülkeler ile yakınlaşma ve batılı örgütlere de üye olma gayreti içinde olmuşlardır. Diğer taraftan Ukrayna toprakları 2006, 2009 ve 2013 yıllarında, Gürcistan toprakları ise 2008 yılında Rusya ile yaşanan kriz ve çatışmalara sahne olmuştur.

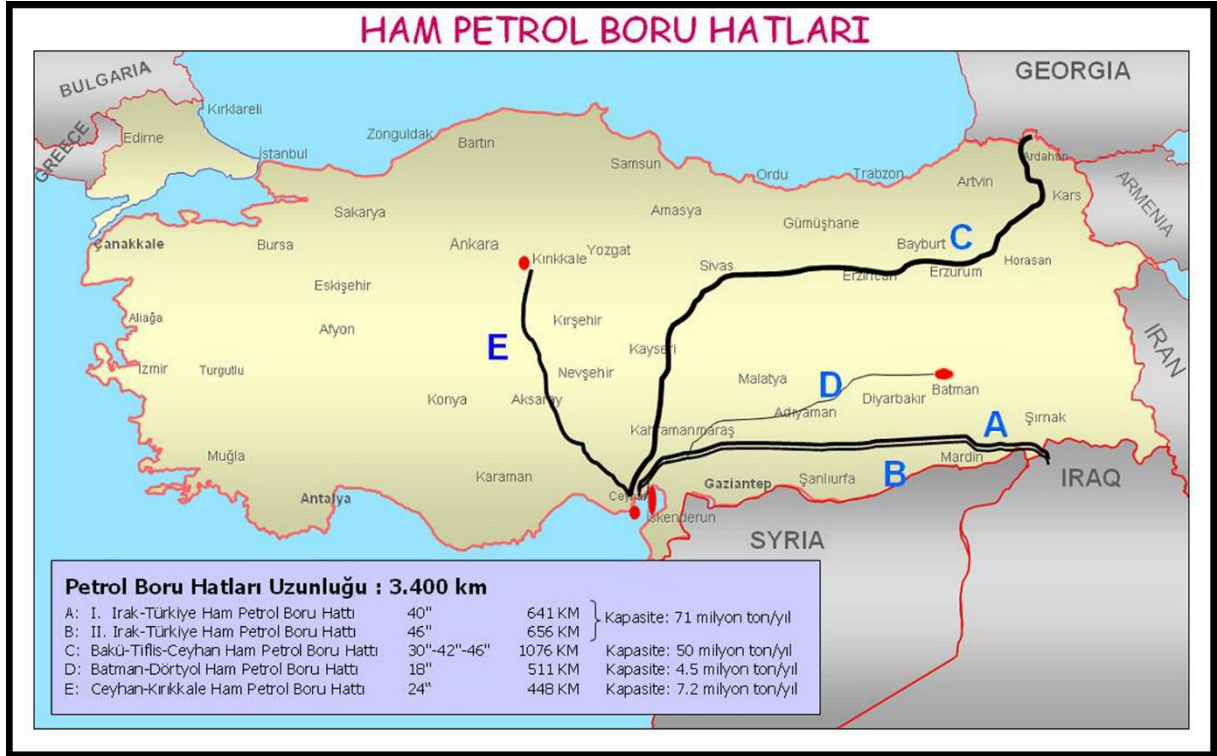
NATO örgütünün genişleme perspektifi kapsamında bulunan Ukrayna’dan Avrupa’yı besleyen doğal gaz ana hatları ve benzer şekilde Gürcistan’dan da BTC HPBH ve TANAP DGBH’nın geçmektedir. Sonuç olarak, Rusya ile bu iki ülke arasında yaşanan kriz ve çatışmalar sürecinde bu enerji hatlarında kesinti ve kısıntılar yaşanmakta, dolayısıyla NATO bu kriz ve çatışmalara sadece askeri açıdan değil aynı zamanda enerji güvenliği konusunda da bakmaya başlamış ve bu yönde prensipler ortaya koyarak stratejiler geliştirmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN GEÇEN ENERJİ BORU HATLARI VE PROJELERİ

4.1. Petrol Boru Hatları

Günümüz itibariyle Türkiye topraklarından geçmekte olan iki uluslararası ham petrol boru hattı mevcuttur. Çalışmanın devamında detaylı olarak anlatılacağı üzere bu boru hatlarının ilki 1976 yılında hizmete alınan Irak-Türkiye HPBH ve ikincisi de 2006 yılında hizmete alınan Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH'dır.

Harita 25. Türkiye Sınırlarında Yer Alan Ham Petrol Boru Hatları

Kaynak: http://botas.gov.tr/images/maps/HpbhT_full.png

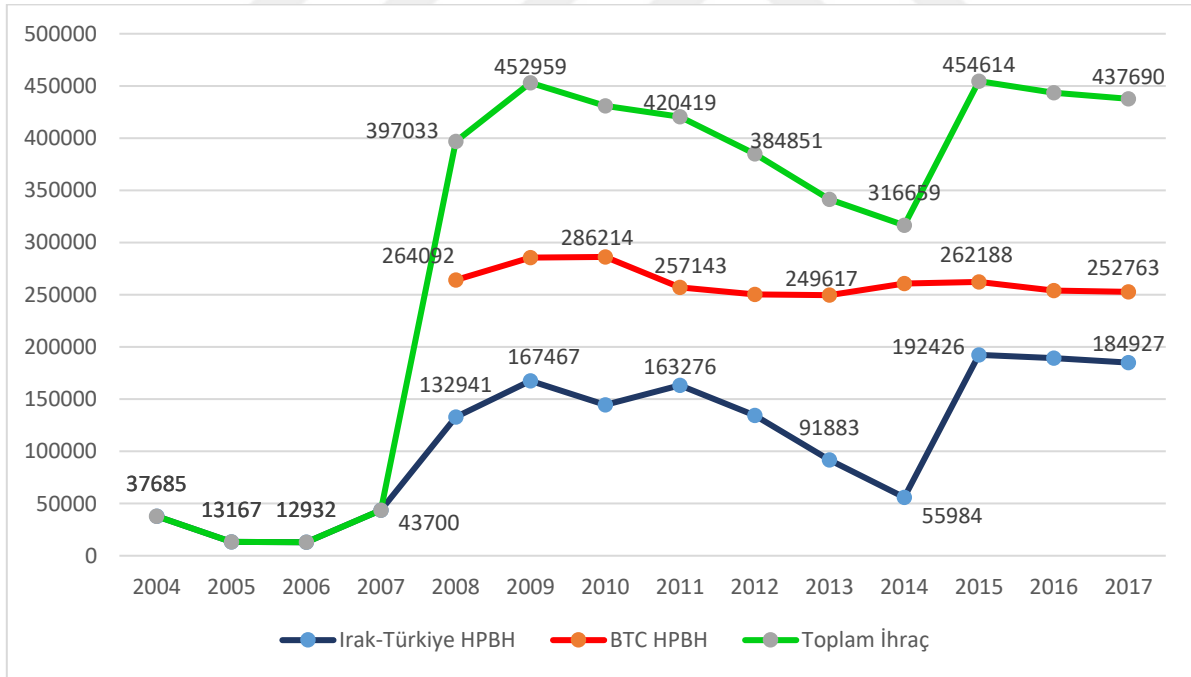
Bu boru hatlarının teknik özellikleri ve kapasitelerine dair veriler Tablo 6'da ve bu hatlardan yıllara sâri ihraç edilen ham petrol miktarları da Grafik 9'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Türkiye Topraklarından Geçiş Yapan
Uluslararası Ham Petrol Boru Hatları ve Özellikleri

Boru Hattı	Uzunluk (km)		Kapasite		Kaynak Ülke	İşletmeye Alınma Tarihi	
	Türkiye	Toplam	(milyon ton/yıl)	(milyon varil/yıl)			
Irak-Türkiye HPBH	1.Hat	641	986	70,9	553	Irak	1976
	2.Hat	656					890
Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH	1076		1776	50	365	Azerbaycan Kazakistan	2006

Kaynak: <http://botas.gov.tr/>,

U.S. Energy Information Administration, Country Analysis Brief: Turkey, 02.02.2017, sf.6

Grafik 9. Türkiye'den İhraç Amaçlı Taşınan Ham Petrol Miktarları (bin varil)

Kaynak: www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=350; <http://botas.gov.tr/>

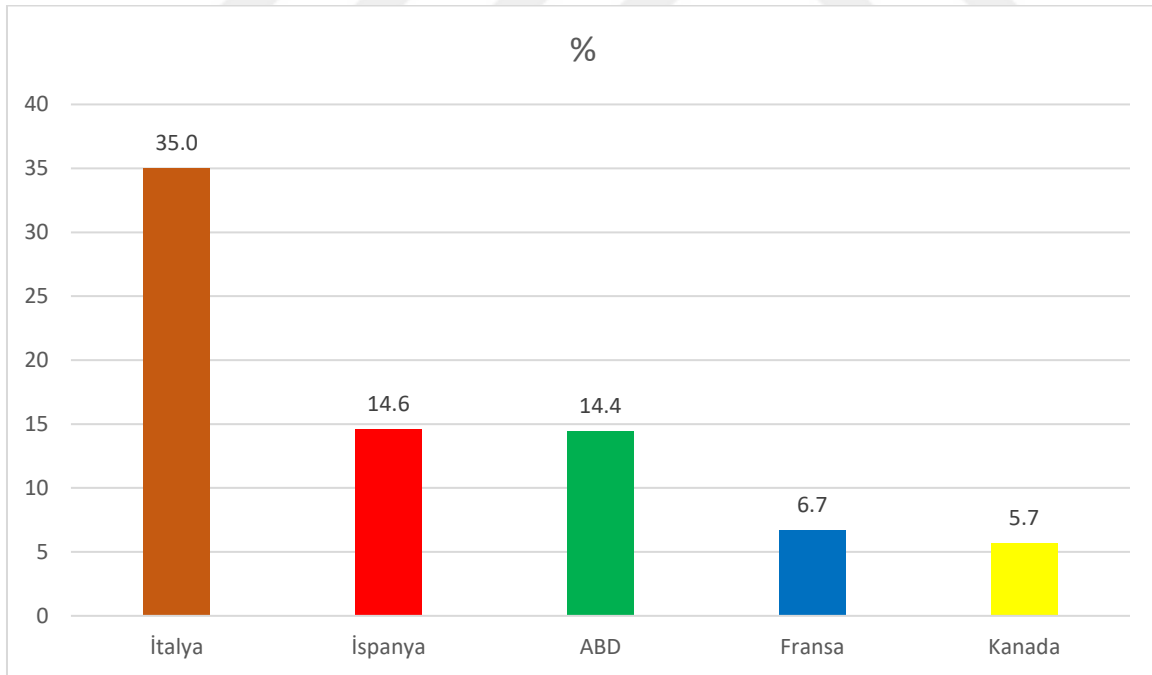
4.1.1. Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) Ham Petrol Boru Hattı Projesi

Türkiye'nin uluslararası hidrokarbon taşımacılığı konusunda ilk ham petrol boru hattı projesi olan Irak-Türkiye HPBH Projesi, 27 Ağustos 1973 tarihinde Irak ve Türkiye arasında yapılan anlaşma çerçevesinde inşa edilmeye başlanmıştır (İnan, 2013, s. 71).

1977 yılında işletmeye alınana proje ile başlangıçta 13 milyon ton olan ham petrol ihracatı, 1983 yılı itibariyle 34 milyon tonluk kapasiteye ulaşmış ve son olarak 1987 yılında hizmete alınan ikinci bir boru hattı ile de kapasite yıllık 70,9 milyon tona çıkarılmıştır (Ediger, Devlen, & McDonald, 2012, s. 79).

Irak'ta 1980-1988 yılları arasında İran'la yaşanan savaş, ardından gelen Körfez savaşları ve bu savaşların getirdiği BM yaptırımları, ayrıca Irak merkezi hükümeti ile İKBY arasındaki anlaşmazlıklar ve nihayetinde de DEAŞ ile yaşanan çatışmalardan dolayı hattın tam kapasite kullanımını günümüze kadar sağlanamamıştır.

Son 35 yıldır kapasitesinin çok altında çalışan bu boru hattından 2015 yılında hat kapasitesinin sadece %37'lik bölümü kullanılarak yaklaşık 192 milyon varil bir diğer ifadeyle yaklaşık 26 milyon ton ham petrol taşınabilmiştir (BOTAŞ, 2015, s. 24).

Grafik 10. Irak-Türkiye HPBH'dan Yüklenen Ham Petrolün İhraç Edildiği İlk Beş Ülke

Kaynak: Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2

Savaşlar ve krizler sonrasında yeniden devletleşme sürecine giren Irak'ta, ülkenin yeniden imarı ve ayağa kalkması, devlet bütçesinin de en büyük gelir kalemi olan ham petrol satışlarından elde edilen gelirlere bağlıdır. Bu doğrultuda Irak, Türkiye üzerinden ham petrol ihracatı yaptığı Irak-Türkiye HPBH'nı yeniden işler hale getirebilmek için çalışmalar yapmaktadır.

Irak-Türkiye HPBH'nın tekrar faaliyete geçmesi konusunda son olarak 2017 yılı Şubat ayının sonunda düzenlediği haftalık basın toplantısı ile Irak Başbakanı Haydar İbadi, "İKBY, Kerkük'ün petrol ihracatının yeniden Türkiye'deki Ceyhan limanı üzerinden yapılmasına başlanması konusunda anlaşmaya varıldığını" açıklamıştır (BBC Türkçe, 2018).

Birinci Körfez Krizi'nin başlangıcından içinde bulunduğumuz güne dek Irak-Türkiye HPBH, Irak'a BM tarafından uygulanan yaptırımlar kapsamında ya kapalı kalmış ya da boru hattı kapasitesinin oldukça altında petrol akışı sağlanmıştır.

Yıllık 70,9 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesi olan bu hattın tam kapasite ile çalışması durumunda günümüzde ortalama 70 Dolar/varil civarında seyreden ham petrol fiyatıyla hattın Türkiye'ye yıllık 172 milyon Dolar düzeyinde petrolün taşınmasından kaynaklı gelir getirme durumu söz konusudur. Petrol hattı kapalı olsa bile Irak ile yapılan uluslararası anlaşma gereği Irak devleti yıllık 35 milyon ton kapasite üzerinden Türkiye'ye yıllık 85 milyon Dolar bedel ödemek zorundadır (Pala, 2014).

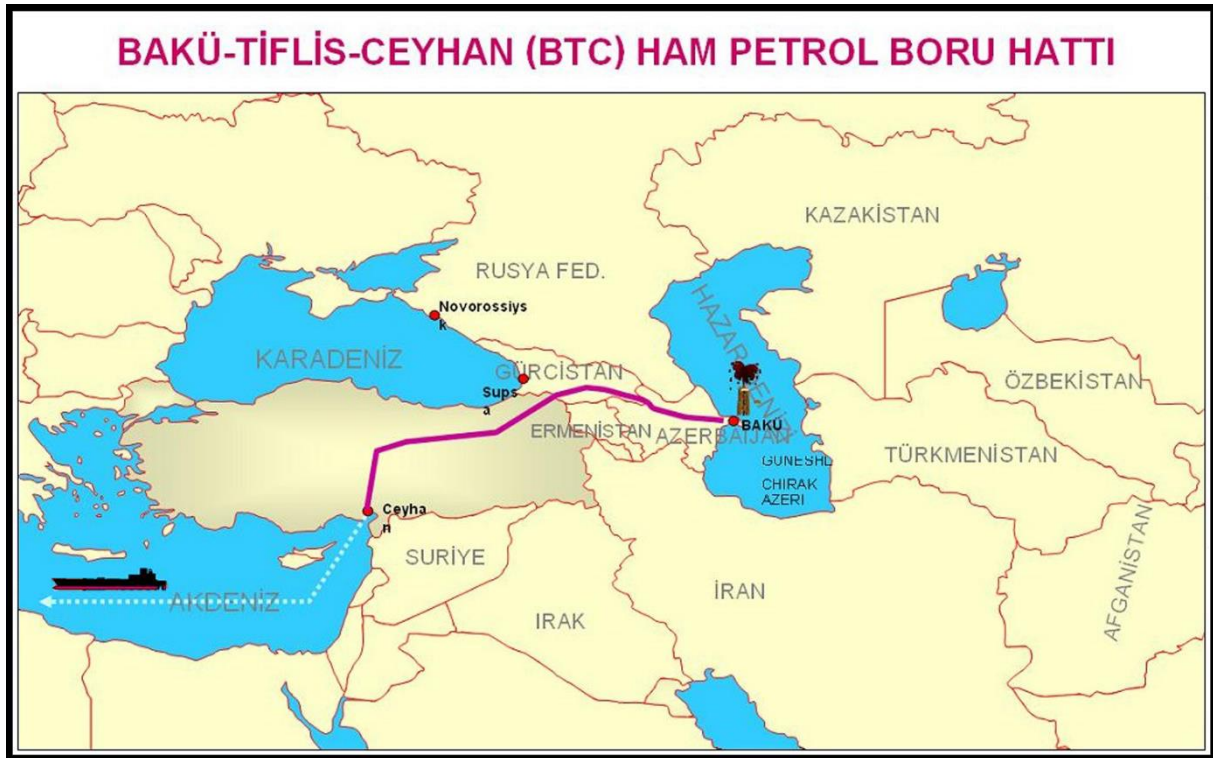
Ağustos 1973 tarihinde imzalanan anlaşmanın süresi Mart 2010 tarihinde dolmuş fakat Irak ve Türkiye arasında Bağdat'ta Eylül 2010 tarihinde imzalanan ve Türkiye açısından koşulları iyileştirilen yeni anlaşma ile boru hattı üzerinden petrolün uluslararası piyasalara iletilmesi 15 yıl süre ile tekrar Türkiye'ye verilmiştir (İnan, 2013, s. 81).

2017 yılı Nisan ayı itibari ile Kuzey Irak bölgesinde üretilen petrolün taşınması konusunda yatırım kararı alan Rus Rosneft şirketi, Kerkük-Ceyhan HPBH'nın kapasitesinin günlük 600 bin varilden 950 bin varile çıkarılması konusunda Irak merkezi hükümeti ile anlaşmış ve aynı zamanda Kasım 2017 tarihinde Irak hükümetinin Kerkük'ten Ceyhan'a uzanacak günlük 300 bin varil taşıma kapasiteli ikinci bir petrol boru hattının inşasına karar vermesinin ardından Irak Petrol Bakanı Jabar al-Luaibi, Rosneft şirketi ile bu projenin inşasını birlikte gerçekleştirmeye açık olduklarını beyan etmiştir. (Chow & Stanley, 2018)

4.1.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi (BTC HPBH)

Soğuk Savaş sonrası 1990'lı yılların başından hattın inşasının başladığı 2003 yılına kadar uluslararası arenada Azeri petrolü ve bu petrolün ne şekilde çıkarılacağı ve hangi yöntem ve güzergâh üzerinden iletileceği küresel politikaları etkileyen dönemin önemli konu başlıklarından bir tanesi olmuştur.

Zamanla Türkiye ve Azerbaycan, bu kaynakların Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara ulaştırılması konusunda görüş birliğine sahip olmuş ve bu doğrultuda başta ABD olmak üzere batılı devlet ve enerji şirketlerinin projeye dönük desteklerini sağlamaya çalışmışlardır.

Harita 26. BTC Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi

Kaynak: http://botas.gov.tr/images/maps/BtcHpbhT_full.png

21 Kasım 1994 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın da %6,75 hisse oranıyla katıldığı AIOC isimli konsorsiyum 11,5 milyar Dolar yatırım maliyeti ve 30 yıl süre ile Şahdeniz-1 sahasındaki petrolün çıkarılması çalışmalarına başlamıştır (İlbaş, 2014, s. 103).

Bu sahadan çıkarılan petrole süreç içinde Kazak petrolünün de ilave edilmesi göz önüne alınarak yıllık 50 milyon ton kapasiteli olarak planlanan ve toplam proje uzunluğu 1.776 km

olan BTC hattının 1.076 km uzunluğundaki bölümü Türkiye topraklarından geçmektedir (BOTAŞ, 2015).

Tablo 7. BTC HPBH Projesi Hisse Oranları

ÜLKE	HİSSE ORANI (%)
Azerbaycan	25,00
ABD	13,76
Norveç	8,71
Türkiye	6,53
Japonya	5,90
Fransa	5,00
İtalya	5,00

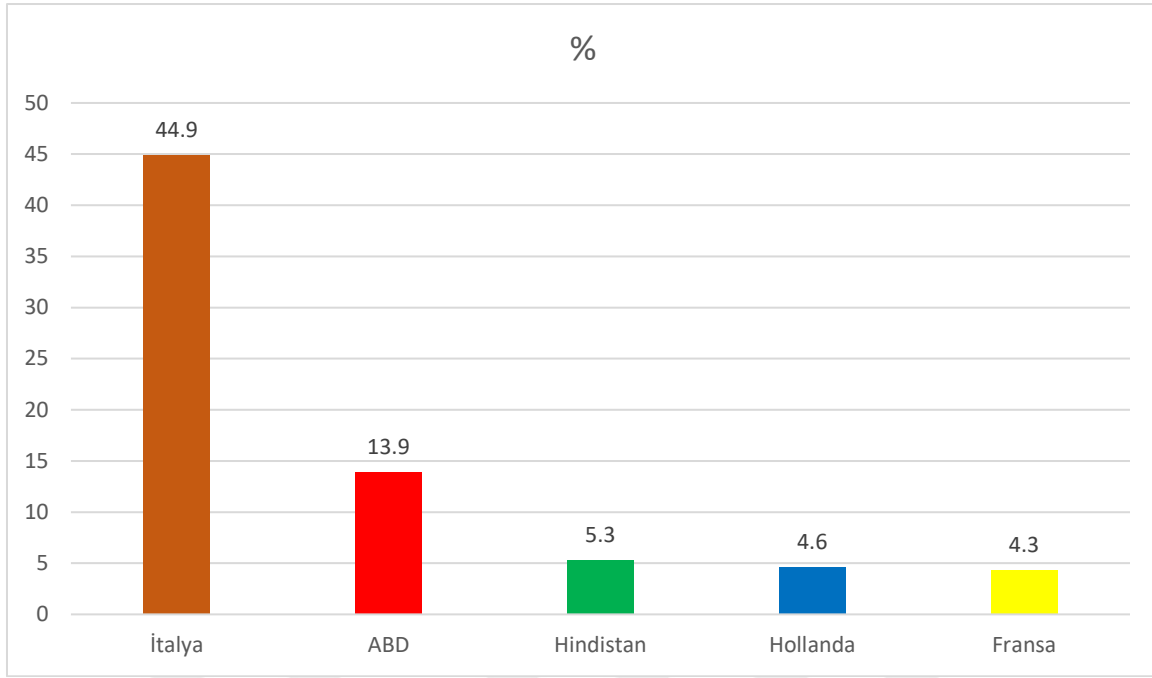
Kaynak: NTV Yıllık, 2006: 130

3,9 Milyar Dolara mal olan ve proje finansmanının %70'i Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarından, %30'luk bölümü ise projenin hissedarı olan yedi ülke tarafından karşılanan projede taşıma bedeli olarak Türkiye'nin 40 yıl süresince yaklaşık 10,4 milyar Dolar gelir elde etmesi beklenmektedir (NTV, 2006, s. 130).

AIOC anlaşmasının yapıldığı dönemde bölgede 511 milyon ton olan ham petrol rezervinin yapılan araştırmalar sonrasında 925 milyon tona yükselmesi neticesinde Türkiye'nin sahip olacağı ham petrol miktarı da TPAO'nun konsorsiyum içindeki %6,75'lik payından dolayı yaklaşık 63 milyon tona yükselmiştir (Bal & Alper, 2010, s. 351).

BTC Projesi ile birlikte Türkiye bir bakıma Azerbaycan'ın da Rusya'dan ekonomik ve siyasi olarak bağımsızlığını elde etmesine yardımcı olmakla birlikte, Azerbaycan ve Türkiye'nin stratejik ortak olması, Türk Boğazlarındaki tanker trafiğinin azaltılması ve ayrıca petrol taşımacılığında kaynaklı olarak Türkiye'ye ekonomik bir katkı sağlanmıştır.

Taşıma kapasitesi yıllık 50 milyon ton, bir başka ifadeyle 365 milyon varil olan bu hattın 2015 yılında hat kapasitesinin yaklaşık %72'lik bölümü kullanılarak 262 milyon varil ham petrol dünya piyasalarına arz edilmiştir (BOTAŞ, 2015, s. 24-26).

Grafik 11. BTC HPBH'ndan Yüklenen Ham Petrolün İhraç Edildiği İlk Beş Ülke

Kaynak: Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2

Boru hattından 2014 yılından itibaren üretim şartlarına göre Türkmenistan ve Kazakistan'a ait ham petroler de taşınmaya başlanmış, 2015 yılında taşınan petrolün yaklaşık olarak 5,2 milyon tonluk bölümü bu iki ülkeden sağlanmıştır (Erdoğan S. , 2016, s. 99).

BTC projesinin gerçekleştirilmesi sonrasında Rusya, bu projeye karşı bir adım olarak Burgaz-Dedeğaç Ham Petrol Boru Hattı projesini gündemine almıştır. Bu proje ile Rusya, Hazar havzasında kendisine ait ham petrol rezervlerinin, sahip olduğu petrol boru hatları ile önce Karadeniz kıyısındaki liman kenti Novorossisyyk'e iletilmesini, buradan tankerler aracılığı ile Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısındaki liman kenti Burgaz'a ve buradan da Yunanistan'ın Ege Denizi kıyısındaki liman kenti Dedeğaç'a kadar inşa edilecek bir boru hattı ile taşıyarak Dedeğaç'tan tekrar tankerlere yüklenerek uluslararası pazarlara sunulması fikrini ortaya atmıştır.

Aynı zamanda Burgaz-Dedeğaç HPBH Projesi, BTC HPBH'nın devreye alındığı dönemde gündeme gelen Samsun-Ceyhan HPBH Projesi'ne de bir alternatif olarak düşünülmüş ve bu proje ile Türkiye'nin elde edeceği ekonomik getirinin ötesinde jeopolitik gücünü artırmasına engel olarak, bu gücün Yunanistan üzerine transferine çabalanmıştır.

Harita 27. Burgaz-Dedeağaç Ham Petrol Boru Hattı

Kaynak: http://static.bnr.bg/sites/tr/lifestyle/bulgariaandworld/publishingimages/154/2011-02-09-025_1.jpg

Avrupa Birliği’den Bulgaristan’a siyasi ve çevresel öncelikler açısından yapılan baskılar sonucunda 7 Mart 2013 tarihinde Bulgaristan’ın, Burgaz-Dedeağaç HPHB Projesi’nden resmen çekilmesiyle proje iptal edilmek zorunda kalmıştır (Kırlıdökme, 2014, s. 843).

4.2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

Türkiye’nin uluslararası alanda doğal gaz ticaretine yönelik olarak gerçekleştirdiği ilk proje, Azerbaycan’dan BTE Projesi kapsamında ithal edilen doğalgazın bir bölümünün 2007 yılından itibaren Yunanistan’a ihracına başlanan ITG Projesi olmuştur.

Bu projenin ardından özellikle AB ülkeleri başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine Türkiye’nin komşu ve yakın çevresinde yer alan ülkelere doğal gaz iletilmesi için çeşitli projeler üzerinde çalışılmaya başlanmıştır.

Halihazırda Avrupa’ya yönelik doğal gaz sevkiyatı için TANAP ve Türk Akımı projelerinin inşaat faaliyetleri devam etmekte olup; ayrıca ITE Projesi’nin de inşa çalışmalarına yakın bir tarihte başlanması beklenmektedir.

Harita 28. Türkiye Doğal Gaz Ana Boru Hatları

Kaynak: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>

Bu kapsamda Türkiye'ye gelen ve Türkiye üzerinde batılı pazarlara aktarılmak üzere hâlihazırda kullanımda, inşa halinde ve proje aşamasında olan doğal gaz boru hatlarının güzergâhları Harita 28'de gösterilmekte olup; ayrıca bu boru hatlarının teknik özellikleri ve kapasitelerine dair veriler de Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8. Türkiye Sınırlarından Geçiş Yapan Mevcut-İnşa-Proje Halinde Doğal Gaz Boru Hatları ve Özellikleri

Boru Hattı	Uzunluk (km)	Kapasite (milyar m ³)	Kaynak Ülke	İletim Bölgesi	İşletmeye Alınma Tarihi
ITGI	211	3,60	Azerbaycan, Rusya, İran	Yunanistan	2007
GKK (Büyütme)	3.500	31,00	Azerbaycan	Gürcistan, Türkiye, Güneydoğu Avrupa	2019
TANAP	1.850	31,00	Azerbaycan	Türkiye, Avrupa	2018(Türkiye) 2019(Avrupa)
Türk Akımı	910	31,50	Rusya	Türkiye, Avrupa	2019(Türkiye) 2020(Avrupa)
ITE	5.000	35,00	İran	Avrupa	-
Irak-Türkiye	-	30,00	Irak	Türkiye, Avrupa	-

Kaynak: <http://botas.gov.tr/>,

EIA, Country Analysis Brief: Turkey, 2017

4.2.1. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITG DGBH)

AB tarafından, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını ilan eden enerji kaynakları bakımından zengin Hazar Havzası ve Orta Asya bölgesinde yer alan ülkelerden AB'ye enerji kaynaklarının aktarılması amacıyla Avrupa Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı (INOGATE) programı geliştirilmiştir. INOGATE programında asıl amaçlanan, sadece Hazar Havzasının değil aynı zamanda Orta Doğu bölgesi enerji kaynaklarının da AB'ye güvenilir güzergâhlar üzerinden iletilmesini sağlamaktır (Ayhan, 2009, s. 163).

Türkiye'nin, bulunduğu coğrafi konum itibariyle kilit bir role sahip olduğu bu program kapsamında geliştirilen Güney Avrupa Gaz Aksı'nın ilk fazı Türkiye'nin ve Yunanistan'ın doğal gaz hatlarının birbirlerine bağlanarak doğal gazın Türkiye'den ve/veya Türkiye aracılığı ile Yunanistan'a iletilmesine imkan tanıyan boru hattının yapımı olmuştur (ETKB, 2018).

Harita 29. ITG (Türkiye-Yunanistan) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: BOTAŞ Genel Müdürlüğü, Coğrafi Bilgi Sistemler Şube Müdürlüğü, 2018

Türkiye açısından son derece önemli bir anlamı olan ve Güney Avrupa Gaz Ringi projesinin de ilk adımı kapsamında doğal gaz ihracı amacıyla inşa edilen ilk boru hattı olan bu proje ile ilk defa Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz ihraç edilmeye başlanmıştır.

ITG Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne dair hükümetler arası anlaşma 23 Şubat 2003 tarihinde imzalanmış ve boru hattı inşaatının tamamlanması ile 18 Kasım 2007 tarihi itibariyle projenin resmi açılış töreni yapılarak Türkiye'den Yunanistan'a gaz ihracına başlanmıştır (EnerjiEnstitüsü, 2018).

İnşası iki yıl süren ve 15 yıl süre ile Yunanistan'a yıllık 3,6 milyar m³ miktarında doğal gazı iletecek bu boru hattının Türkiye bölümü yaklaşık olarak 144 milyon Dolara mal olmuştur (DeutscheWelle, 2007).

4.2.2. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP DGBH)

Güney Gaz Koridoru Projesi, dünyanın en büyük doğal gaz tüketim pazarlarının başında gelen Avrupa Birliği'nin, Avrupa enerji pazarında artan Rus gazına olan bağımlılığın ortaya çıkardığı siyasi ve ekonomik baskıları, yeni alternatif kaynaklar ve yeni geçiş güzergâhları aracılığıyla azaltma yolunda önem ve öncelik verdiği projelerden bir tanesidir.

Güney Gaz Koridoru bölgesel bir boru hattı projesi gibi görünmekle birlikte aslında küresel anlamlar içeren bir projedir. Bu proje ile Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği'nin parçalanması sonrasında bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi ülkelerinden Batılı talep ülkelerine ve bu ülkeleri birbirlerine bağlayan transit ülkeleri enerji politikalarının yanı sıra uluslararası siyasette de dikkate alınması gereken aktörler olduğu dünya kamuoyuna duyurulmaktadır (Taştan, 2013).

Türkiye'de bu projeye 2011 yılında desteğini açıklayarak jeopolitik açıdan bir hamle yapmıştır. Özellikle Rusya, Azeri gazının ardından ilk olarak Türkmenistan ve bilahare de Kazakistan'a ait doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasında TANAP boru hattının kullanılmasının, doğal gaz fiyatlarında ve kendi pazar payında bir düşüşe sebep olacağı, dolayısıyla da jeopolitik dengeleri kendi aleyhine değiştirebileceği düşüncesiyle bu projeyi ciddi bir rakip olarak görmektedir (Mammadov, 2012).

13 Ocak 2011 tarihinde Azerbaycan'ın Şah Deniz 1 ve 2 sahalarından Avrupa'ya doğal gaz taşınması konusunda Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında Güney Gaz Koridoru Projesi'nin yapımına yönelik olarak bir beyanat imzalanarak, projeye kesinlik kazandırılmış ve 28 Ocak 2013 tarihinde de Güney Gaz Koridoru'nun son fazı olarak Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projesi seçilmiştir (Kırlıdökme, 2014, s. 846).

Güney Gaz Koridoru Projesi'nin arz noktası olarak, Azerbaycan'a ait olan Şah Deniz off-shore doğal gaz havzası, Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçmekte olan Güney Kafkasya Boru Hattı, Türkiye'den geçmekte olan TANAP ile Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya ülkelerini birbirine bağlayan TAP projelerinden oluşmaktadır.

Küresel petrol ve gaz endüstrisinde dünyanın en büyük altyapı projelerinden bir tanesi olan Güney Gaz Koridoru, altı ülke tarafından yürütülmekte ve toplam maliyeti yaklaşık olarak 40 milyar Doları bulan ve 3.500 km uzunluğunda bir doğal gaz boru hattı ile bu hat kapsamında yapılacak altyapı yatırımlarını içermektedir (EnerjiGünlüğü, 2018).

Bu bağlamda TANAP Projesi'ne başlandığında sadece bu projenin tahmini yatırım bedeli 11,7 milyar Dolar olarak hesaplanmış olmakla birlikte inşaat safhasında uygulanan proje

yönetimi ile hattın yaklaşık 8 milyar Dolara mal olacağı tahmin edilmektedir (Erdoğan & Temizer, 2018).

Güney Gaz Koridoru kapsamında inşa edilen TANAP boru hattı, Azerbaycan'ın Şahdeniz hidrokarbon sahasından çıkarılacak 1,2 trilyon m³ dolayındaki doğal gazın Türkiye topraklarından Avrupa'ya taşınmasını öngören bir projedir (Kırlıdökme, 2014, s. 844).

TANAP Projesi'nin ana hissedarları %48 hisse oranıyla Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, %30 hisse oranıyla Türkiye'den BOTAŞ ve %12 hisse oranıyla da İngiliz enerji devi BP'dir (PipelinesInternational, 2017).

Harita 30. Güney Gaz Koridoru Projesi (SCP+TANAP+TAP)

Kaynak: <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>

Güney Gaz Koridoru boru hattına süreç içinde Türkmenistan, İran, Irak, İsrail ve Katar'a ait kaynakların da bağlanması da hedeflenmektedir. Avrupa'nın stratejik açıdan önem verdiği bu proje ile Rus gazına Avrupa'nın bağımlılığı azaltılmaya çalışılarak, kıtanın ekonomik ve siyasi anlamda hareket alanının genişletilmesi amaçlanmaktadır (Erdoğan N. , 2017, s. 12).

Güney Gaz Koridoru'nun en uzun parçası olan TANAP, Avrupa Birliği'nin Rus doğal gazına bağımlılığının azaltılmasında önemli bir rol oynayacağından dolayı son olarak Avrupa Birliği'nin finans kurumu Avrupa Yatırım Bankası (EIB), bu projeye 932 milyon Euro tutarında krediyi onaylamıştır. Aynı zamanda Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Dünya Bankası (DB) ile Asya Altyapı ve Yatırım Bankası'da (AIIB) bugüne dek TANAP Projesi'ne yaklaşık 8,5 milyar Dolar tutarında finansman sağlamışlardır (EnerjiGünlüğü, 2018).

TANAP hattından ilk aşamada 16 milyar m³ doğal gaz taşınması ve bu miktarın 6 milyar m³'lük bölümünün Türkiye'ye sunulması ve geriye kalan 10 milyar m³'lük bölümün ise TAP doğal gaz hattı aracılığı ile Avrupa pazarlarına verilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte bu hattan, 2023 yılından itibaren 23 milyar m³ ve 2026 yılından itibaren de 31 milyar m³ gaz taşınması amaçlanmaktadır. (Taştan, 2013)

TANAP Projesi'nin Eskişehir'e kadar olan Türkiye bölümü 12 Haziran 2018 tarihinde yapılan açılış töreni ile tamamlanmıştır. Proje, Yunanistan sınırında bağlanacağı TAP Projesi'nin bağlantı noktasına doğru inşa edilmeye devam etmektedir. Bu proje sayesinde Türkiye, enerji dünyasında güvenilir ülke olma ünvanını pekiştirirken, uluslararası doğal gaz ticaretinde de merkez ülkelerden bir tanesi olma yolunda büyük bir adım da atmış olacaktır. (Karagöl, Kavaz, Özdemir, & Kaya, 2017, s. 247)

Harita 31. Güney Gaz Koridoru Projesi (SCP+TANAP+TAP)

Kaynak: Tanap Nedir? Proje Tanıtım Dökümanı, sf. 5

4.2.3. Türk Akımı

Rusya ile Ukrayna arasında doğal gaz fiyatı üzerinde yaşanan bir anlaşmazlık görünümünde başlayan ilk kriz 2005 yılı Aralık ayının son günlerinde yaşanmıştır. Bu kriz 2009 yılında tekrar etmiş ve son olarak da yeni bir evreye dönüşerek 2013 yılında Ukrayna'nın doğusunda ve Kırım'da Rusya yanlısı ayrılıkçılarla Ukrayna ordusu arasında bir iç savaşın vuku bulmasına sebep olmuştur. 2005 yılından günümüze kadar gelen bu süreçte Avrupa, batı yanlısı Ukrayna hükümetlerinin yanında yer almayı tercih etmiştir.

Türkiye'nin 1984 yılından itibaren Rusya'dan ithal etmeye başladığı doğal gazı taşıyan Batı Hattı, Türkiye'ye ulaşana kadar Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'dan transit geçmektedir. Benzer şekilde Rusya'dan Almanya'ya kadar Kuzey Denizi altından uzanan NordStream (Kuzey Akımı) doğal gaz boru hattı yapılan dek Rusya'dan Avrupa'ya uzanan ana boru hatlarının tamamı Ukrayna'dan geçmekte idi.

Harita 32. SouthStream (Güney Akım) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Güzergâhı

Kaynak: Güney Akım Açık Deniz Boru Hattı-Türkiye Bölümü, Teknik Olmayan Özeti, 2014

Rusya tarafından, işletmekte olduğu NordStream projesinin bir benzeri olarak, Ukrayna'yı by-pass etmek suretiyle Karadeniz altından Avrupa'ya gaz iletecek bir boru hattını

gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda Haziran 2007 tarihinde Rus Gazprom ile İtalyan ENI şirketleri arasında bir anlaşma imzalanmış ve bu projeye de SouthStream (Güney Akımı) adı verilmiştir. Kısa bir süre içinde bu projeye Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Slovenya'da katılım kararı alarak projeye dâhil olmuşlardır (Yorkan, 2009).

SouthStream (Güney Akımı) projesinin Kasım 2012 tarihi itibari ile finansman anlaşmaları imzalanarak yatırıma başlama kararı alınmış (SouthStream, 2014, s. 2), fakat devam eden süreçte Ukrayna'da yaşanan çatışmalar ve Avrupa'nın o dönem için Rus gazına daha fazla bağımlı hale gelmek istememesi üzerine Avrupa Komisyonu, SouthStream boru hattı güzergâhının geçeceği Birlik üyeleri, Bulgaristan, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Avusturya devletlerine baskı uygulayarak projenin Rusya tarafından iptal edilmesine yol açmıştır.

2014 yılı sonlarına doğru Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısına katılmak için Türkiye'yi ziyaret eden Rus devlet başkanı Putin, sürpriz bir şekilde AB'nin uyguladığı tavır karşısında riskli bir proje haline gelen Güney Akımı (SouthStream) projesinin Rusya tarafından resmi olarak sonlandırıldığını ilan etmiştir. Putin, bu projenin yerine hem Türkiye'ye hem de Avrupa'ya gaz transferi için alternatif olarak Türk Akımı (TurkStream) adıyla yeni bir projenin gündeme alındığını belirtmiştir (TCBB, 2014).

Kuzey Akımı Projesi tamamlandıktan sonraki süreçte dahi Rusya'nın Avrupa'ya ihraç ettiği gazın yaklaşık %40 oranındaki bölümü halen Ukrayna topraklarından geçmektedir. Hâlihazırda Rusya'nın Ukrayna ile devam eden krizler yaşaması hem de Türkiye ve Avrupa'ya yapılan gaz ihracatında transit geçiş ülkelerini ortadan kaldırarak bu pazarlara doğrudan erişmek istemesi Rusya açısından Türk Akımı Projesi'nin önemini göstermektedir (Budak, 2017, s. 6).

Ekim 2016 tarihinde devletler arası anlaşması Türkiye ve Rusya arasında imzalanan projenin maliyetinin o tarihlerde yaklaşık 13,6 milyar Euro'yu bulacağı hesaplanmıştır (BBC, 2016).

İnşaat faaliyetlerine ise 7 Mayıs 2017 tarihinde başlanan Türk Akımı Projesi'nin maliyeti o gün itibariyle yaklaşık 11,4 milyar Amerikan Doları seviyesine revize edilmiştir. Projenin 70 km'lik bölümünün Rusya topraklarından, 660 km'lik bölümünün Karadeniz deniz tabanından ve 180 km'lik bölümünün de Türkiye topraklarından olmak üzere toplam 910 km uzunluğunda olması, ayrıca birbirine paralel iki boru hattından ve her bir borunun yıllık 15,75 milyar m³ taşıma kapasitesinde olacak şekilde dizayn edilmesi kararlaştırılmıştır. Projede ilk

hattan taşınacak gazın Türkiye'nin kullanımına, ikinci hattan taşınacak gazın ise Avrupa ülkelerinin kullanımına sunulacağı belirtilmiştir (Peimani, 2017, s. 18).

Rusya, Ukrayna ile arasında yaşanan siyasi krizlerden etkilenen ve Türkiye'ye gaz akışını sağlayan Batı Hattı'nı 2019 yılı itibari ile kapatacağını açıklayarak inşa edilecek Türk Akımı Boru Hattı ile hem Türkiye'ye hem de Güney ve Güneydoğu Avrupa ülkelerine güvenilir bir alternatif sunmayı hedeflediğini ifade etmiştir (Karagöl, Kavaz, Özdemir, & Kaya, 2017, s. 248).

Harita 33. Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: <http://www.gazprom.com/press/news/2016/september/article283101/>

2017 yılı Mart ayında Türk Akımı projesinden sağlanacak Rus gazının İtalya'ya ve İtalya'dan da Avrupa ülkelerine aktarılması konusunda Gazprom ile ENI arasında bir mutabakat muhtırası imzalanmıştır (WorldPipelines, 2017, s. 10).

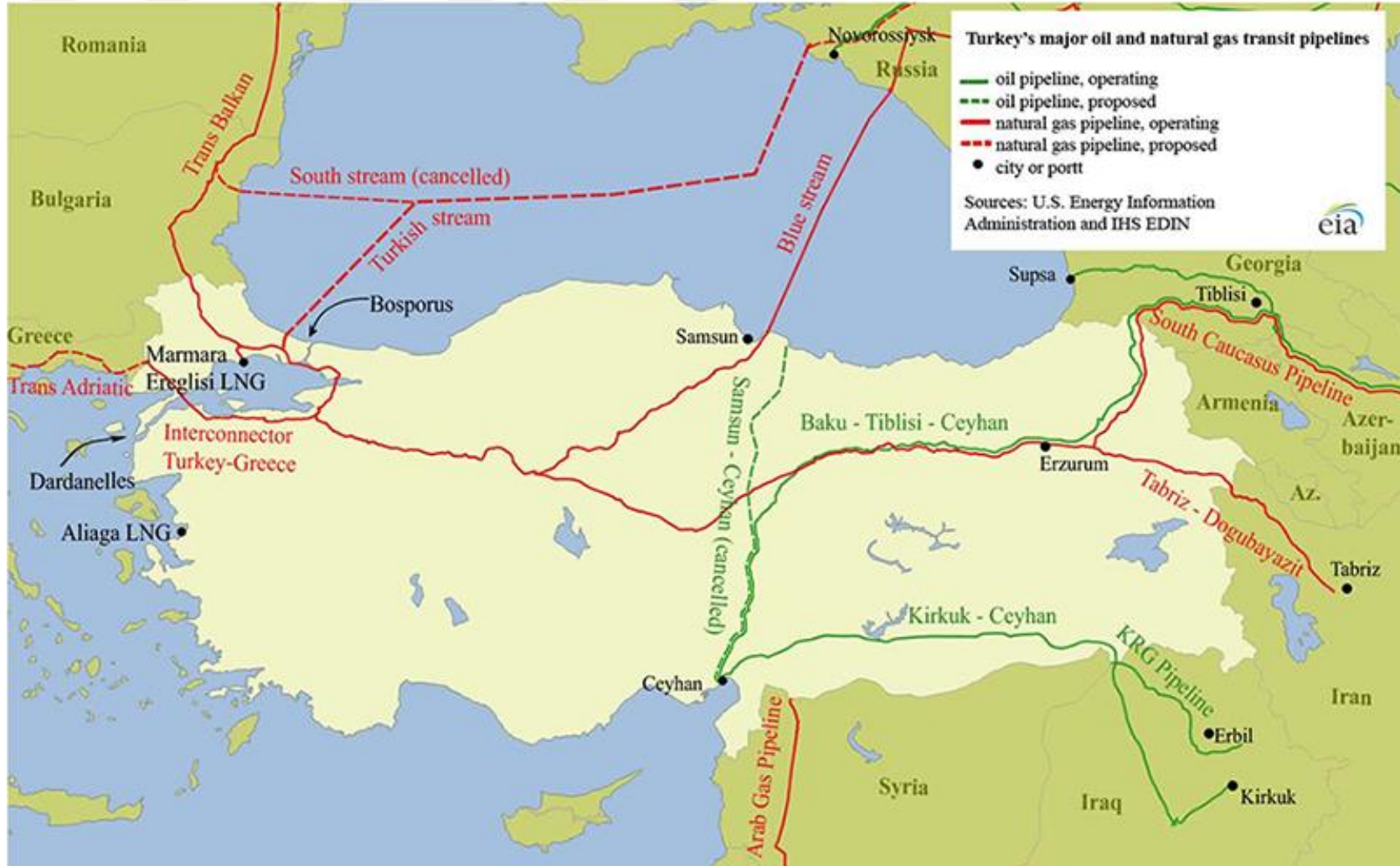
Bu anlaşmanın ardından 2 Haziran 2017 tarihinde Rusya'da yapılan Uluslararası Ekonomi Forumu'nda Rus Gazprom Şirketi'nin, Türk Akımı Projesi ile Rus gazının Türkiye üzerinden Yunanistan'a ve buradan da İtalya'ya iletilmesi amacıyla Yunanistan DEPA ve

İtalyan Edison enerji şirketleri arasında bir işbirliği protokolü imzalanmıştır (Stratejist, 2017, s. 8).

Benzer şekilde 2019 yılı sonlarına doğru bitirilerek aktif hale getirilmesi planlanan Türk Akımı boru hattına bağlanmak için Macaristan'da Rus Gazprom şirketi ile bir anlaşma imzalanmıştır (Awalt, 2017, s. 30).

Harita 34. Türkiye'den Geçmekte Olan Transit Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, Country Analysis Brief: Turkey, 02.02.2017, sf. 2

4.2.4. İnan-Türkiye-Avrupa (ITE) Boru Hattı Projesi

İnan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı projesi ile İnan ve Türkmenistan'a ait doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya iletilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda İnan Petrol Bakanlığı ile Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında 2008 yılı Kasım ayında Avrupa'ya yıllık 35 milyar m³ düzeyinde doğal gaz taşıyacak bir boru hattının yapımı konusunda bir "Mutabakat Muhtırası", 2011 yılında da nihai yapım anlaşması imzalanmıştır (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 36-53).

Bu kapsamda 2013 yılı Mayıs ayında, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül ile Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov, Avrupa ülkelerine Türkmen doğal gazının ihracı amacıyla ITE boru hattının kullanılması konusunda da ayrı bir mutabakat muhtırası imzalamışlardır (İsmayilov & Budak, 2014, s. 46).

Yaklaşık 5.000 km uzunluğunda olması öngörülen ITE boru hattının Türkiye kesiminin yaklaşık 1.800 km uzunluğunda olması planlanmaktadır. ITE boru hattı ile Türkiye, bu boru hattından transit geçiş ücreti ve vergi kazancı elde edecektir. Türkiye açısından bu projenin ekonomik getirilerinden ziyade en önemli kazancı, İnan ve Türkmenistan'a ait enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşması ile Türkiye'nin Doğu ve Batı arasındaki ana enerji geçiş ülkesi konumu güçlenecek ve proje sayesinde jeopolitik önemi de artarak politik ve siyasi mecrada daha güçlü bir seviyeye ulaşacaktır (ITE, 2016, s. 3-39).

Türkmen doğal gazının ister ITE, ister Trans Hazar ve Güney Gaz Koridoru Projesi, isterse de her iki proje kapsamında Avrupa'ya ulaştırılması isteniyorsa bu projelerde mevcut siyasi ve politik şartlar göz önüne alındığında her halükarda boru hattının Türkiye'den geçmesi, enerji boru hatlarının kesiştiği bir kavşakta yer alan Türkiye'ye yeni bir jeopolitik güç çarpanı sağlayacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

Harita 35. ITE Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Güzergahı

Kaynak: <https://sebatproje.com.tr/portfolio/iran-turkiye-avrupa-dogal-gaz-boru-hatti-projesi-ite/>

4.2.5. Olası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Eylül 2017 tarihinde Rus enerji devi Rosneft ile İKBY arasında yapılan 1 milyar Dolar değerindeki bir yatırım kararı ile Irak'ın kuzeyinden çıkarılacak doğal gazın 2019 yılında inşası tamamlanacak yıllık 30 milyar m³ kapasiteli bir boru hattı ile 2020 yılından itibaren Türkiye'ye iletilmesi konusunda bir anlaşmaya varılmıştır (Chow & Stanley, 2018).

Ayrıca bu proje ile bağlantılı olarak TANAP ve TANAP Projesi'nin Avrupa ayağı olan TAP Projesi aracılığı ile yıllık yaklaşık olarak 6-8 milyar m³ miktarında doğal gazın Avrupa pazarlarına ulaştırılabilmesi konusunda da çalışmalar yapıldığı açıklanmıştır (Katona, 2017, s. 66).

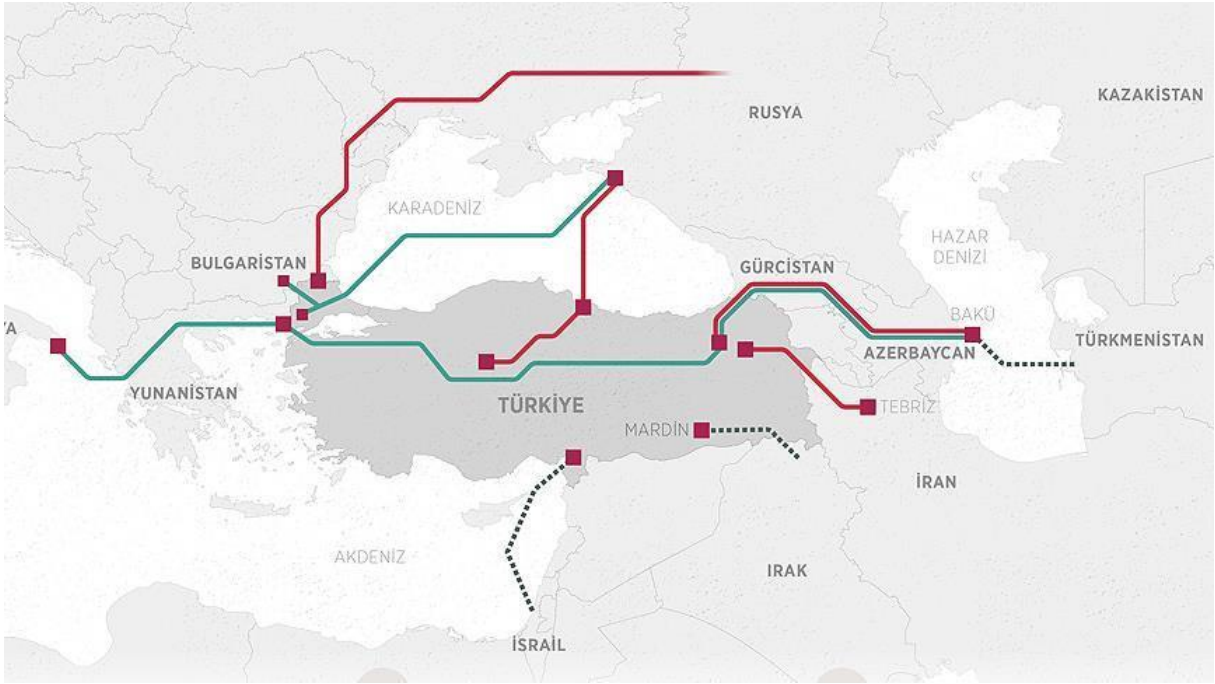
Türkiye'nin jeopolitik konumuna katkı sağlayacak bir diğer önemli potansiyel proje ise 2006 yılında Türkiye ile İsrail arasında imzalanan bir anlaşma sonucunda Med Stream ismiyle adlandırılan projedir. Bu proje kapsamında İsrail'in Ashkelon limanı ile Türkiye'nin Ceyhan limanı arasında elektrik-su-fiber optik kablo ile birlikte petrol ve doğal gaz taşınması amacı ile bir boru hattının yapımına karar verilmiştir. Fakat İsrail ile Türkiye arasında özellikle İsrail'in Gazze ve Lübnan'a yönelik saldırıları sonrası gerginleşen ilişkilerden dolayı bu projeye dair herhangi bir gelişme kaydedilememiştir (Karagöl, Ateş, Kaya, & Kızılkaya, 2016, s. 61).

Bu proje ile İsrail MEB'inde yer alan doğal gaz rezervlerinin dünyanın en büyük tüketicilerinden biri olan Avrupa Birliği'ne iletilmesi amaçlanmıştır. Türkiye ile İsrail arasında önemli bir sorun olarak duran Mavi Marmara konusunun çözümünü takiben bu boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak her iki ülke tarafından görüşmelere tekrar başlanmıştır.

2017 yılı Temmuz ayında İsrail Enerji, Altyapı ve Su Kaynakları Bakanı Yuval Steinitz, hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın doğal gaz ihtiyacını karşılamak amacıyla İsrail'den Türkiye'ye uzanacak bir doğal gaz boru hattı konusunda Türkiye ile görüşmelerin devam ettiğini ve iki devlet arasında bu konu hakkında da bir anlaşma imzalanacağını beyan etmiştir (İsmayıl & Karabel, 2018, s. 15).

İsrail'in sahip olduğu doğal gaz kaynaklarını ihraç etmesi konusunda bir başka yöntem de LNG tankerleri ile taşımacılıktır. Fakat bu konunun ekonomik açıdan problem olması kadar bir diğer önemli açmazı da İsrail ve Lübnan arasında siyasi bir ilişkinin bulunmamasıdır. Lübnan siyasetinde ve devlet yönetiminde etkin olan Hizbullah ile İsrail ilişkilerinin de tarihsel olarak düşmanlık içerdiği bilinen bir gerçektir.

Bu noktada Lübnan, İsrail'i kendi MEB alanını işgal etmekle ve bu bölgeden Lübnan'a ait doğal gazı çalmakla suçlanmaktadır. İsrail'in LNG yöntemiyle doğal gazını ihraç etmeye kalkması durumunda Hizbullah tarafından saldırılara maruz kalması da son derece yüksek bir olasılıktır. Bu konuya dair İsrail Donanması'nda Planlama Başkanı olarak görev yapan İlan Levi Reuters Haber Ajansı'na yaptığı açıklamada "bu tankerlerin korunabilmesi için donanmanın ilk aşamada 700 milyon Dolar, devamında da her yıl 100 milyon Dolar dolayında bir harcama yapması gerektiğini" belirtmiştir (Karabat, 2015).

Harita 36. Mevcut, İnşa Halinde ve Olası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Kaynak: <http://aa.com.tr/tr/ekonomi/dogalgazda-kapilar-turkiyeye-acilacak/688814?amp=1>

Doğu Akdeniz'de bir diğer doğal gaz kaynağı olan bölge ise Kıbrıs Adası çevresidir. Bu bölgede keşfedilen Afrodit sahasında yaklaşık 100 milyar m³ miktarında bir doğal gaz rezervi tespit edilmiştir (Yılmaz E. , 2018, s. 1-2).

Yeni rezerv arayışları çerçevesinde GKRY tarafından farklı ülkelerden çeşitli şirketlerle derin deniz sondajları konusunda anlaşmalar yapılmış ve bu çalışmalara konu olan parsellerde yıllardır devam ediliyor olmasına rağmen kayda değer yeni bir rezerve bugün itibariyle rastlanmamıştır.

Bu bağlamda 2015 yılında GKRY, Yunanistan ve İtalya arasında Avrupa'ya Doğu Akdeniz rezervlerinden doğal gaz getirebilmek için çalışmalarına başlanılan EastMed Boru Hattı projesine değinmek yerinde olacaktır. Özellikle GKRY'nin yaptığı çalışmalarda şu ana

dek ihraç edilebilecek düzeyde yeterli doğal gaz rezervine rastlanamaması, diğer taraftan İsrail'in MEB sahasında ticari anlamda daha büyük bir doğal gaz varlığına rastlanması üzerine EastMed projesine 2017 yılında İsrail'de dâhil edilmiştir (EastMed Pipeline, 2018).

Doğu Akdeniz bölgesinden çıkarılacak doğalgazın Avrupa'ya iletilmesi amacıyla 2018 yılı Mayıs ayında Lefkoşa'da bir araya gelen GKRY lideri Anastasiadis, Yunanistan Başbakanı Çıpras ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun gerçekleştirdiği üçlü zirvede, bu yıl içinde EastMed boru hattının inşasına dair devletlerarası anlaşmanın hazırlanarak imzalanması konusunda bir mutabakata varılmıştır (Şimşek, 2018).

Harita 37. EastMed Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Güzergâhı

Kaynak: https://www.edison.it/sites/default/files/POSEIDON_EASTMED_1400.jpg

İlk aşamada 10 milyar m³'lük bir akış kapasitesine sahip olması öngörülen boru hattının Kıbrıs ve Girit adalarından Yunanistan'a ve buradan da İtalya'ya bağlanması planlanmaktadır (Eastmed Pipeline, 2017).

Toplam 1.900 km uzunluğa sahip olacak proje güzergâhının, yaklaşık 1300 km'lik bölümü deniz tabanından ve yaklaşık 600 km'lik bölümü ise karasal alandan geçecek şekilde dizayn edilmiştir. Ayrıca bu boru hattının bir başka özelliği de dünyanın deniz tabanına inşa edilecek en uzun boru hattı olacak olmasıdır (EastMed Pipeline, 2018). Ekonomik yönden bakıldığında ise bu projenin yapım maliyetinin, yapılan bazı çalışmalara göre yaklaşık 17

milyar Dolar gibi bu tür projeler açısından son derece büyük bir rakama ulaşacağı tahmin edilmektedir (Yılmaz E. , 2018, s. 3).

Sonuç olarak Türkiye bağlantılı Avrupa güzergâhı, Doğu Akdeniz’de yer alan, hem Kıbrıs adası çevresindeki hidrokarbon kaynaklarının hem de İsrail MEB sahasından çıkarılacak hidrokarbon kaynaklarının uluslararası pazarlara sunulmasında en uygun güzergâhtır. Türkiye seçeneği, diğer alternatiflere göre inşa ve işletme bakımından daha ekonomik, teknik olarak daha kolay inşa edilebilir ve en önemlisi işletme güvenliğinin en üst seviyede karşılanabilmesinden dolayı öne çıkan bir güzergâh alternatifidir.

Dolayısıyla bu bölgelerden çıkarılacak doğal gazın bir ara terminal olarak Kıbrıs adasına boru hattı ile taşınması ve buradan da Türkiye’nin Ceyhan enerji terminaline iletilerek Türk boru hattı sistemiyle batılı pazarlara sunulması en uygun ve makul seçenektir.

Türkiye ve Avrupa pazarları açısından önemli bir doğal gaz arz alternatifi de Katar’dır. 2017 yılı ortalarından itibaren Ortadoğu coğrafyasında, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır tarafından teröre destek veren bir ülke olduğu ileri sürülerek Katar’a abluka ve çeşitli yaptırımlar uygulanmaya başlamıştır. Bu abluka ve yaptırımları kırmak amacıyla Katar, özellikle Avrupalı ülkeler ile bağlarını güçlendirme yönünde çalışmalara başlamıştır.

Bu kapsamda Katar’dan Avrupa’ya uzanacak bir doğal gaz boru hattı konusunda Avrupa Komisyonu Enerji ve Taşımacılık Genel Direktörü Ioannis Samoulidis tarafından 2005 yılında yapılan bir fizibilite çalışması gündeme getirilerek, Avrupa Birliği’nin alternatif enerji kaynaklarına açık olduğunu belirtilmiştir (Açıkel, 2011, s. 61).

Körfez Bölgesi’nde yukarıda bahsedilen krizden dolayı Katar’dan Akdeniz coğrafyasına uzanabilecek bir boru hattının yapım olasılığı mevcut şartlar itibari ile pek olası görülmemektedir. Diğer taraftan bilindiği üzere Katar ile Türkiye arasında siyasi, askeri, ekonomi ve enerji alanlarında yüksek düzeyde bir işbirliği söz konusudur.

Türkiye, Cezayir ve Nijerya’dan ithal ettiği gibi Katar’dan da LNG formunda doğal gaz ithal etmektedir. Bu bağlamda, Katar’dan tankerler vasıtası ile bu terminale taşınacak LNG, 2018 yılı Şubat ayında açılışı gerçekleştirilen ve günlük 20 milyon m³ (ETKB, 2018), yıllık ise 7,3 milyar m³ gazlaştırma kapasitesi olan BOTAŞ Dörtyol yüzen depolama ve gazlaştırma ünitesi (FSRU) aracılığı ile gazlaştırıldıktan sonra Türkiye doğal gaz boru hattı sistemine aktarılacaktır.

2016 yılında Avrupa’ya gazlaştırılmış haliyle toplamda 23,8 milyar m³ LNG ihraç eden Katar, gerek Türkiye’nin sahip olduğu bu terminal ile gerekse yeni bir terminal aracılığı ile

Türk doğal gaz boru hattı sistemini kullanarak Avrupalı müşterilerine enerji ihtiyacını karşılayabilecektir. Türkiye güzergahının kullanılması durumunda hem LNG tankerlerinin yol aldığı uzun seyir sürelerini etkin bir şekilde kısalacak hem de elli yıl gibi uzun işletme sürelerine sahip boru hatları ile işletme ve iletimde maliyetlerin düşmesi sağlanarak kar/maliyet noktasında gerek Katar açısından gerekse Avrupalı müşterileri açısından önemli bir alternatif sunulmuş olacaktır.

Böyle bir proje ile Türkiye’de sahip olduğu coğrafi konumu kullanarak hem Ortadoğu bölgesinde hem de Avrupa ülkeleri nezdinde jeopolitik güç seviyesini bir üst basamağa taşıyacaktır.

Harita 38. Eastring Doğal Gaz Boru Hattı Güzergahı

Kaynak: <http://www.eastring.eu/page.php?page=routing>

Enerji güvenliği bakımından Avrupa Birliği'nin önem verdiği bir başka proje de Eastring Projesidir ve Türkiye bu proje açısından da öne çıkan ülke konumundadır. Bu proje ile Türkiye, potansiyel bir hub olarak öngörülmektedir. Projede Türkiye aracılığı ile Karadeniz, Hazar Havzası ve Ortadoğu Bölgesi'nde yer alan kaynak ülkelerden temin edilecek doğal gazın yaklaşık 1.000 km uzunluğunda bir boru hattı ile Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve

Slovakya rotası ile bu ülkelerin enerji ihtiyacına alternatif bir çözüm getirilmesi planlanmaktadır (Eastring, 2014).

Türkiye'nin Bulgaristan sınırında teslim edeceği doğal gaz, Eastring boru hattı ile taşınarak hem Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Slovakya'nın gaza olan talepleri karşılanmış olacak hem de Türkiye'den Avrupa'nın içlerine kadar ulaşacak yeni bir enerji boru hattı inşa edilmiş olacaktır (Eastring, 2014).

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENERJİ BORU HATLARI VE TÜRKİYE’NİN JEOPOLİTİĞİ

Her ne kadar dünyada ilk defa petrol sondajı çalışması 1846 yılında Azerbaycan’da gerçekleştirilmiş olsa da (EIA, 2016, s. 3), petrolün anlam ve önemi, hızlı bir şekilde endüstrileşme yolunda ilerleyen ABD’de, 1859 yılında Albay Drake tarafından Pensilvanya’da petrole rastlanması sonrası anlaşılmıştır. Bu enerji hammaddesi ulusların bir araya gelmesinde veya aralarının açılmasında etken olmuş, savaşlara sebebiyet vermiş, büyük politik ve ekonomik mücadelelerde göz ardı edilemeyen sembol bir karar mercii haline gelmiştir (Yergin, 1991, s. 736).

Petrol ve doğal gaz türevi hidrokarbonlar açısından dünyada ilk defa boru hattı ile taşıma çalışması ise 1865 yılında yine ABD’nin Pensilvanya eyaletinde döşenen petrol boru hattı ile gerçekleştirilmiştir. Günlük 1800 varil taşıma kapasiteli ve 7 km uzunluğunda olan bu boru hattı ile Oil Creek vadisinden çıkarılan ham petrol rafineriye taşınmıştır (Doğanay & Coşkun, 2017, s. 195).

İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelen 20. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile bu sembol enerji hammaddesine doğal gaz da eklenerek, petrol ve doğal gaz uluslararası politikaları ve ekonomileri birlikte şekillendirmeye başlamışlardır.

Savaş sonrasında oluşan dünya düzeninde, dünya soğuk savaş olarak adlandırılan sürece girerek iki büyük ideolojik kutba bölünmüştür. Bu bölünme beraberinde siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, jeopolitik gibi alanlarda da bölünmeleri getirmiştir. Enerji jeopolitiği de bu bölünmelerden kendi payını alırken özellikle Sovyetler Birliği gibi devasa bir coğrafyada yer alan petrol ve doğal gaz kaynakları da söz konusu bu dönemde tek bir devletin kontrolü altında kalmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin kendini lağvetmesinin dönemin dünya düzenine pek çok konuda yansımaları olduğu gibi enerji jeopolitiğinde de derin bir kırılmaya sebep olmuştur. Bu kırılma ile Sovyet coğrafyası dağılarak yeni ulus devletlere bölünmüş ve küresel hidrokarbon pazarlarına yepyeni oyuncuların girişi mümkün olmuştur.

Bir tarafta Orta Asya ve Hazar Havzası’nda bulunan devletlerin zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olması, diğer tarafta da Ukrayna gibi bir ülkenin o dönem dünyasının en büyük hidrokarbon tüketicisi Avrupa ülkelerine Sovyet petrol ve doğal gazının iletilmesinde transit ülke konumunda olması ile bu iç kırılmanın aktörleri teşekkül etmiştir.

Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında eski Sovyet coğrafyasında yer alan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkeler sahip oldukları zengin hidrokarbon rezervlerinin dünyaya sunulması konusu ile baş başa kalmışlardır. Böyle bir ortamda batılı ülkeler ve şirketler bu kaynakları pazara sunabilmek için projeler geliştirmeye başlamışlarken bu ülke ve şirketler hem kendi içlerinde hem de bölgede yer alan ülke ve şirketlerle rekabete girişmişlerdir.

Günümüz itibariyle küresel güçlerin enerji kaynakları üzerinde ve bu kaynakların talep noktalarına iletiminde kullanılacak olan transit güzergâhlara yönelik mücadelelerine “enerjinin jeopolitiği” denilmektedir ki; bu mücadelenin sertleşmesi hidrokarbon ürünlerin fiyatlarının artışı ile birlikte siyasi ve ekonomik krizlere sebep olmaktadır (Ediger, 2017, s. 49).

Rusya'nın Ukrayna'ya sattığı doğal gazda yaşanan fiyat anlaşmazlığı ve ödemeler konusundaki problemler sebebiyle ilk kriz 2005 yılının son günlerinde baş göstermiştir. Bu kriz 2009 yılında da nüksetmiş ve Rusya'dan Ukrayna'ya dolayısıyla da Avrupa ve Türkiye'ye giden doğal gaz Ukrayna tarafından kesilmiştir. Bu gelişme, 1973 yılında bir savaşın sebep olduğu petrol krizinin bir benzeri olarak, fakat savaş olmaksızın da bir enerji krizinin ortaya çıkabileceğini tüm dünyaya göstermiştir (Çelikipala, 2014, s. 83-85).

Bu bağlamda siyasi ve ekonomik güç için ortaya konulan enerji kaynaklarına dayalı mücadelenin teorik altyapısı jeopolitik teoriler ile açıklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle petrol, enerjinin öznesi olarak görülmüş ve uluslararası arenada petrol için yapılan mücadeleler sonucu tanımlanan “petropolitik” kavramı da jeopolitik teorilere dayandırılmıştır. Sonuç olarak her ne kadar jeopolitik teoriler doğrudan enerji kaynakları ile ilişkilendirilmeseler de, bu teorilerin önemsedikleri coğrafyalara ve bu coğrafyalara ulaşım yollarına bakıldığında, enerji kaynakları ve bu kaynaklara ulaşım yolları ile kesiştikleri görülmektedir (Emeklier & Ergül, 2010, s. 63).

Uluslararası ilişkilerde sert güç kavramının bileşenlerinden birisi olan askeri ve siyasi örgütsel yapılanmalar Avrupa Birliği ile birlikte APEC, ASEAN, NAFTA ve benzeri örgütler ile ekonomik tabanlı örgütsel yapılanmalar ile jeoekonomik müttefikliklere dönüşmeye başlamıştır. Ekonomik güç sahibi olmanın temeli de 18.yüzyılda İngiltere'de başlayan sanayi devriminde olduğu gibi halen enerjiye dayanmaktadır. Bu noktada kaynak sahibi coğrafya ile talep sahibi coğrafya arasında bağlantıyı sağlamanın yolu da enerjinin kesintisiz ve güvenilir bir şekilde aktarılmasına bağlıdır.

Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı sürecinde Donanma Bakanlığı, İkinci Dünya Savaşı sürecinde de İngiltere Başbakanlığı yapmış olan Winston Churchill, 1913 yılında

İngiltere Parlamentosu'nda enerji kaynakları üzerine yaptığı bir konuşmada; “tek bir kaynağa, tek bir işleme, tek bir ülkeye, tek bir güzergâha ve tek bir üretim sahasına bağımlı olmamalıyız. Petrolde güvenilirlik ve emniyet, yalnız ve ancak çeşitlilikle mümkündür” (Pamir, 2016, s. 35) diyerek aslında bugünün küresel enerji denkleminde dönük kaygıları, o günlerin şartlarında tespit ederek önlem alınması gerektiğini ifade etmiştir.

IEA'nın 2012 yılında yaptığı tahminler doğrultusunda petrol talebi, 2035 yılına gelindiğinde günlük 100 milyon varil seviyesine ulaşırken, ithalata dönük talebin en fazla artacağı coğrafyaların Çin ve AB olacağı öngörülmüştür (Pala, 2014).

Dünya üzerinde ispatlanmış petrol rezervleri 2016 yılı sonu itibariyle yaklaşık olarak 1 trilyon 707 milyar varil, doğal gaz rezervleri ise 186,6 trilyon m³ seviyelerine ulaşmıştır (BP, 2017, s. 13, 27).

İspatlanmış bu petrol ve doğal gaz rezervlerinin %70 gibi büyük bir oranının Türkiye'nin komşusu ya da yakın çevresinde yer alan ülkelerde bulunuyor olması Türkiye'nin jeopolitik konumunu arz ve talep ülkeleri nezdinde doğrudan etkileyerek yükseltmiştir (Pala, 2014).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2015-2019 Stratejik Planında Türkiye'nin jeopolitik konumu ortaya konularak, çok sayıda alanda bir geçiş noktası olarak konumlandığı belirtilmiş ve Türkiye açısından;

Doğal gaz ve petrol tarafından bakıldığında ise, planlanan boru hattı projelerinin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede Ülkemiz, jeopolitik konumundan doğan enerji koridoru olma hedefine de adım adım yaklaşacaktır. Ceyhan'ın entegre bir enerji merkezi haline getirilmesi de bölgeye hareketlilik getirecek ve piyasaların etkin çalışmasına destek olacak bir hedef olarak belirlenmiştir (ETKB, 2014, s. 75).

Bir kamu kuruluşu olan BOTAŞ'da bu doğrultuda sahip olduğu vizyonun en önemli noktasını 2016 yılı Sektör Raporu'nda; “dünyanın önde gelen enerji tedarikçileri ile büyük tüketicileri arasında doğal bir coğrafi köprü, dolayısıyla da enerji merkezi ve koridoru oluşturan ülkemiz, küresel enerji jeopolitiği ve Avrupa'nın doğal gaz arz güvenliği için büyük önem taşımaktadır” şeklinde beyan etmektedir (BOTAŞ, 2016, s. 4).

Aynı vizyonu paylaşan ve enerji sektöründe faaliyet gösteren bir diğer kamu kuruluşumuz olan TPAO'da hazırladığı sektör raporunda Türkiye;

Sahip olduğu jeostratejik konumu itibariyle, bölgesel petrol ve doğal gaz projelerinde öncü rol oynamak suretiyle, gerek ulusal arz güvenliğinin sağlanmasında gerekse de başta Avrupa olmak üzere bölgesel arz istikrarına katkıda bulunma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir (TPAO, 2017, s. 48).

Harita 39. Türkiye Çevresi Hidrokarbon Arz ve Talep Coğrafyası

Kaynak: Karagöl, E.T., Ateş, S.A., Kaya, S. ve Kızılkaya M., Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı, 2016, sf.15

Matematiksel konumundan dolayı bu potansiyele sahip olan Türkiye, 1990'lı yılların ilk yarısından itibaren gündeme gelen BTC Projesi ile birlikte enerji ithalatı projelerinde, Rusya gibi önemli bir kaynağı dışarıda tutarak alternatif kaynaklardan enerji temini konusunda değerli bir alternatif güzergâh olabileceğini dünyaya ispatlamıştır (Caşın & Kısacık, 2017, s. 193).

Bu doğrultuda Avrupa Enerji Birliği (AEB) vizyon belgesinde ortaya konulan alternatif güzergahlardan birisi olan Güney Gaz Koridoru, Orta Asya ve Hazar bölgesinden boru hatları ile gaz ithalatının yapılması ve LNG konusunda da Orta Avrupa ve Akdeniz coğrafyasında bir hub'ın kurulması, Türkiye'yi bulunduğu jeopolitik konum bağlamında bölgenin enerji merkezi olması açısından elini güçlendiren adımlar olarak değerlendirilmektedir (Belet, 2016, s. 194).

Gelinen noktada ulus üstü bir örgüt olan AB’de, AEB vizyon belgesine uygun olarak karar alma mekanizmaları vasıtasıyla Rusya ile arasındaki enerjiye dayalı bağımlılık ilişkisini azaltmaya çalışmaktadır. Fakat Rusya tarafından bu bağımlılık ilişkisinin sürdürülmesi ve hatta artırılması için adeta AB kalesi içten fethedilmeye çalışılmaktadır.

Örneğin, Almanya eski şansölyesi Gerhard Schröder gibi önemli bir ismin önce Avrupa’ya Rus doğal gazını taşıyan Kuzey Akım projesinin hissedarlar kurulu başkanlığını yapması, ardından da Eylül 2017 tarihinden bu yana Rus devleti petrol şirketi Rosneft’in yönetim kurulu başkanlığına atanması (Foy & Chazan, 2017) ve son olarak da İtalyan şirketlerin Rusya’nın petrol ve doğal gaz boru hatları inşaatlarının ortaklığını yapıyor olması bu bağımlılık ilişkisinin azaltılmasında AB’nin karşılaştığı önemli engellerdir.

Rusya’nın bu adımlarına karşılık AB, Rusya’nın sahip olduğu doğal gazı yeni bir hat inşa ederek Bulgaristan üzerinden Güney Akım Projesi ile Avrupa’ya ilemesine şiddetle karşı çıkarak bu hattın yapımını engellemiştir. Diğer taraftan Birlik, Avrupa Enerji Birliği’nin (AEB) üyesi olan ve enerji konusunda stratejik bir ilişki içerisinde olduğu Türkiye’nin toprakları üzerinden Türk Akımı Projesi ile Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerine gaz ilemesine yönelik olarak, projenin tamamlanma aşamasına geline içinde bulunduğumuz bu günlere dek herhangi bir karşı duruş ortaya koymamıştır. Bu durum da, enerji konularında işbirliği açısından Türkiye’nin, Avrupa nazarında da güvenilir bir ortak olarak görüldüğünün kanıtıdır.

Sonuç olarak Rusya, Güney Akımı projesini iptal ederek, projeyi Türk Akımı projesine dönüştürmüştür. Akabinde yaşanan gelişmelerden de görüleceği üzere Batı, her ne kadar istemese de hidrokarbon kaynakları açısından Rusya’ya bağımlıdır ve bu bağımlılık AB’nin kendi yaptığı projeksiyonlarda da ortaya konulduğu üzere belki de petrol ve doğal gaz yeraltında tükenene veya daha ucuz, verimli ve ulaşılabilir farklı bir enerji kaynağı yaygınlaşana kadar uzun bir süre daha devam edecektir.

Türkiye açısından, Putin’in Aralık 2014’te yaptığı Türkiye ziyareti sırasında Güney Akım Projesi’nin iptal edilerek bu projenin yerine Türk Akımı adıyla yeni bir proje yapılacağını beyan etmesi ayrıca çok önemlidir. Bu sayede Türkiye sadece yeni bir doğal gaz boru hattına sahip olmayacaktır, aynı zamanda 2006 ve 2009 yıllarında yaşanan Ukrayna kaynaklı doğal gaz krizinin bir sonucu olarak Batı Hattı’ndan gelen gazın kesilmesi ile Avrupa ile birlikte yaşadığı enerji krizine benzer olabilecek bir krizi de by-pass etme fırsatına sahip olacaktır.

Diğer taraftan Türkiye'nin ticaret hacmi olarak en büyük ortağının Avrupa Birliği olduğu ve Birlik üyesi ülkelerin birçoğu ile tarihsel ve kültürel bağlara da sahip olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu doğrultuda Türkiye'nin sahip olduğu G20 üyeliği, küresel ekonominin en güçlü aktörleriyle beraber uluslararası ekonomik ilişkiler ve işbirliklerinin geliştirilmesi ve kendisine uzak coğrafyalardaki uluslarla karşılıklı bağlar kurmasına yardımcı olmaktadır.

Uluslararası enerji projelerine bakıldığında genellikle bu projelerin de projenin önemine bağlı olarak dünyanın çeşitli ülkeleri, şirketleri ve DB, EBRD, EIB ve AIIB gibi finans örgütleri tarafından finanse edildikleri görülmektedir.

TANAP projesi örneğine bakıldığında, bu proje gerek AB kurumları tarafından gerekse de uluslararası finans örgütleri tarafından finanse edilmektedir. TANAP projesi, 8,5 milyar Dolarlık yatırım maliyetiyle 2015 yılından bu yana inşa halinde olup; devasa Şah Deniz Faz-2 sahasından çıkarılacak doğal gazın büyük bölümünün bu proje vasıtasıyla 4,7 milyar Dolar yatırım bedeline sahip olan TAP Projesi'ne aktarılacaktır. 2020 yılından itibaren TAP Projesi'ne gaz akışı aşamalı olarak sağlanacak ve nihayetinde yıllık 20 milyar m³ kapasite ile Azeri gazı, Avrupa'nın kullanımına sunulmuş olacaktır (Newman, 2017, s. 42).

Türkiye açısından projelerin ekonomik getirisine spesifik olarak bakıldığında, Türkiye, Irak-Türkiye ve BTC HPBH projelerinde transit geçiş ülkesi olarak yer almış ve bu projelerden sadece BTC projesinde TPAO'nun %6,53 oranında sahip olduğu hisse ile petrolün taşınma ücreti yanında taşınan petrolün %6,53'üne de sahip olmuştur (TPAO, 2018).

TANAP Projesi, Güney Gaz Koridoru Projesi'nde tüm projenin en uzun güzergâhına sahip olmakla birlikte arz ve talep güzergahlarını da birbirine bağlayan bir projedir. Diğer taraftan Türkiye, bu projede de üretim sahası olan Şah Deniz sahasına %19 hisse oranıyla BP şirketinden sonra en büyük hissedardır. Aynı şekilde doğal gazın taşınmasında ilk faz olan Güney Kafkasya Boru Hattı'nda da TPAO %19 oranında, BOTAŞ ise TANAP Projesi'nde %30 oranında hisseye sahiptir (Dikkaya & Tıgılı, 2015, s. 111-113).

Bu şekilde bu projenin hem üretim hem de taşıma safhalarında rol üstlenen Türkiye, projeden ekonomik ve siyasi anlamda kazanç elde edecektir. Yapılan hesaplamalara göre Şah Deniz doğal gaz üretim sahasından 2044 yılına kadar 28 milyar Dolar tutarında ve SCP ve TANAP projelerindeki hisseleri sayesinde de 2045 yılına kadar 17 milyar Dolar tutarında gelir elde edilmesi beklenmektedir (Akhundzade, 2016).

Türkiye TANAP ile AB'nin enerji güvenliğini sağlayacak ve AB'yi rahatlatarak bir transit geçiş güzergâhı olmakla birlikte TANAP'a süreç içinde eklenebilecek Irak doğal

gazı ile birlikte Türkiye'nin bölgesel ve küresel seviyede profili güçlenecektir (Sönmez, 2015, s. 81).

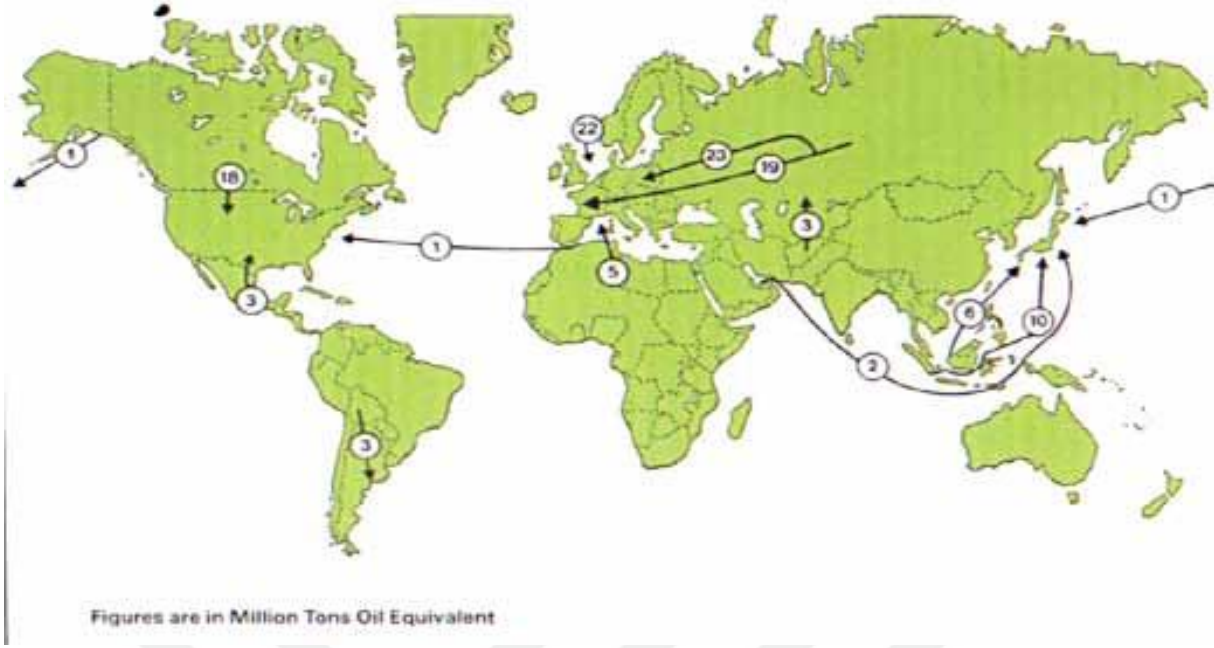
Avrupa Komisyonu tarafından Kasım 2016 tarihinde yayınlanan 19. Türkiye İlerleme Raporu'nun Fası 15: Enerji başlıklı bölümünde Avrupa Birliği'nin Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanacak TANAP ve Türk Akımı doğal gaz boru hattı projelerine de atıflarda bulunularak, raporda kullanılan ifadelerle bu projelerden beklentiler de ortaya konulmuştur.

Raporda TANAP projesi için, "TANAP'ın Hazar ve/veya Orta Doğu'dan Türkiye ve Avrupa'ya yeni doğal gaz kaynaklarını ulaştıracak şekilde genişletilmesi çalışmaları sürdürülmüştür" denilmiştir. Ayrıca Türk Akımı projesi için de, "Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi için Hükümetler arası Anlaşma, 10 Ekim 2016 tarihinde imzalanmıştır" denilerek bu projelerin gerçekleştirilmesi için ortaya konulan çabalar "ilerleme" olarak not edilmiştir (EU, 2016, s. 54).

Türkiye, gelinen gün itibarıyla özellikle enerji konusunda hem AB hem de NATO açısından stratejik bir ortak haline gelmişken, bu gerçekliğin aksine "Medeniyetler Çatışması" adlı eserin yazarı Huntington, enerjinin jeopolitiğini göz ardı ederek Türkiye'yi Batı dünyasından koparmaya çalışmıştır. Huntington'a göre Türkiye, İslam ülkeleri için lider bir ülke konumundadır ve Müslüman devletler de Türkiye'yi önder bir devlet kabul etmeli ve bu vesileyle de Türkiye'nin AB'ye üyelik girişimleri sonlandırılmalı ve Türkiye NATO üyeliğinden de çıkarılmalıdır (Huntington, 2012, s. 207-263).

Huntington'un bu düşünceleriyle gözden kaçırdığı esas nokta; Türkiye'nin üyeliğine son verecek olan NATO'nun bir taraftan Türkiye'nin sınır komşusu Gürcistan'ı üye yapmaya çalışması gibi garip bir durumun içine düşecek olması, diğer taraftan ise Hazar havzası kaynaklarının kesintisiz olarak NATO ve Avrupa coğrafyasına akmasında hem topraklarını ve limanlarını kullanacak hem de bu kaynakların sahipleri ile bağ kurulmasında aynı dil, din, etnik köken ve kültürü paylaşan Türkiye'nin önemini kavrayamamış olmasıdır.

Hazar Havza'sında üretilen ve Türkiye aracılığı ile dünyaya sunulan bölgenin enerji kaynaklarına sahip olan ülkelere bakıldığında bu ülkelerin Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan oldukları ve bu ülkelerin de hepsinin Müslüman ve dillerinin de Türkçe kökenli olduğu görülmektedir (Lacoste, 2008, s. 227).

Harita 40. Uluslararası Doğal Gaz Ticareti Hareketleri, 1981

Kaynak: 60 Years BP Statistical Review World of Energy 1951-2011, sf.10

Bir başka jeopolitik stratejist Dugin'in "Avrasyacı" yaklaşımını Türkiye açısından değerlendirdiğimizde ise Dugin'e göre Türkiye jeopolitiğinin temel saikini, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını devam ettirdiği süreçte de büyük bir yükseliş yaşamasına sebep olan Türk etnik kökeninin katmanları meydana getirmektedir. Dugin, Türkiye'nin NATO'ya girerek Batı ittifakı içinde yer almasının, Türkiye'nin sahip olduğu Avrasya'ya dayalı, diğer bir ifadeyle Avrasyacı kökenleri sebebiyle kendi tarihiyle çeliştiğini dile getirmiştir. Stratejist, Türkiye'nin küresel oyun sahnesinde sözü geçen bir oyuncu olabilmesinin, öncelikle kendi tarihinin farkına vararak, içinde yer alabileceği büyük çaplı jeopolitik projeler için güçlü ve güvenilir ortaklara sahip olması yoluyla gerçekleşebileceğini ifade etmektedir (Dugin, 2016, s. XV-XVI).

Dugin'in burada esas olarak kastettiği "güçlü ve güvenilir ortak" Rusya'dır. Bakıldığında özellikle BOP ve Arap Baharı sürecine kadar Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin daha çok ekonomik temelli olduğu fakat bu süreç sonrasında enerji, askeri ve politik ilişkilerin de güçlenmekte olduğu görülmektedir.

Rusya'nın enerji alanında Güney Akım projesini terk ederek, Türkiye'ye, Türk Akımı olarak adlandırdığı bir proje ile yönelmiştir. Rusya'nın politik alanda, Dugin'in düşüncelerinde önem verdiği Türkiye ve İran ile birlikte Suriye konusunda sürdürdüğü anlaşma ve ortaklıklar Türkiye ile olan ilişkilerine ne derece önem verdiğine dair delillerdir.

Benzeri şekilde Türkiye de askeri alanda birçok ülkeden temin edebileceği çeşitli askeri araç ve mühimmatları Rusya'dan temin etmektedir. Türkiye'nin Mi-17 genel maksat helikopterlerinin ile başlayan ve Kornet-E tanksavar füzeleri temini ile devam eden bu süreç, dünyada şu an için sadece beş ülke tarafından üretilen yüksek irtifa hava ve füze savunma sistemleri gibi stratejik sistemlerden bir tanesi olan S-400 füzelerinin Rusya'dan teminine karar vermesi ile zirve noktasına ulaşmıştır. Ortaya konulan bu örnekler doğrultusunda görülmektedir ki Rusya ve Türkiye arasında süre gelen ilişkileri her geçen gün daha da güçlenmektedir.

TANAP projesine Rusya açısından bakıldığında, bu projenin zamanla Türkmenistan, Irak ve Doğu Akdeniz hidrokarbon sahalarından gelecek doğal gaz ile birlikte Batı'nın enerji ihtiyacını önemli oranda karşılama olasılığının artması, Rusya'yı, Avrupa'ya kuzeyden gaz ulaştırmada Kuzey Denizi'nden geçen Kuzey Akımı-1 ve 2 gibi projelerinin yanı sıra güneyden de Türk Akımı gibi bir projeyi yapmaya zorlamaktadır.

2002 yılı Nisan ayında Kazakistan'da düzenlenen Birinci Hazar Zirvesi'nde Rusya Devlet Başkanı Putin, "Rusya'nın çoklu boru hatları fikrine bir itirazının olmadığını, önemli olanın boru hattı güzergâhlarına ilişkin kararların sadece siyasi olarak belirlenmemesini ve özellikle dış güçlerin politik bir ajandayla avantaj elde etmek için boru hatlarını kullanmamasını ya da daha da kötüsü Rusya'nın nüfuz bölgesinde herhangi bir ülkeyi Rusya'dan izole etme arayışında bulunulmaması gerektiğini" ifade etmiştir (Kalyuzhny, 2005, s. 192-193).

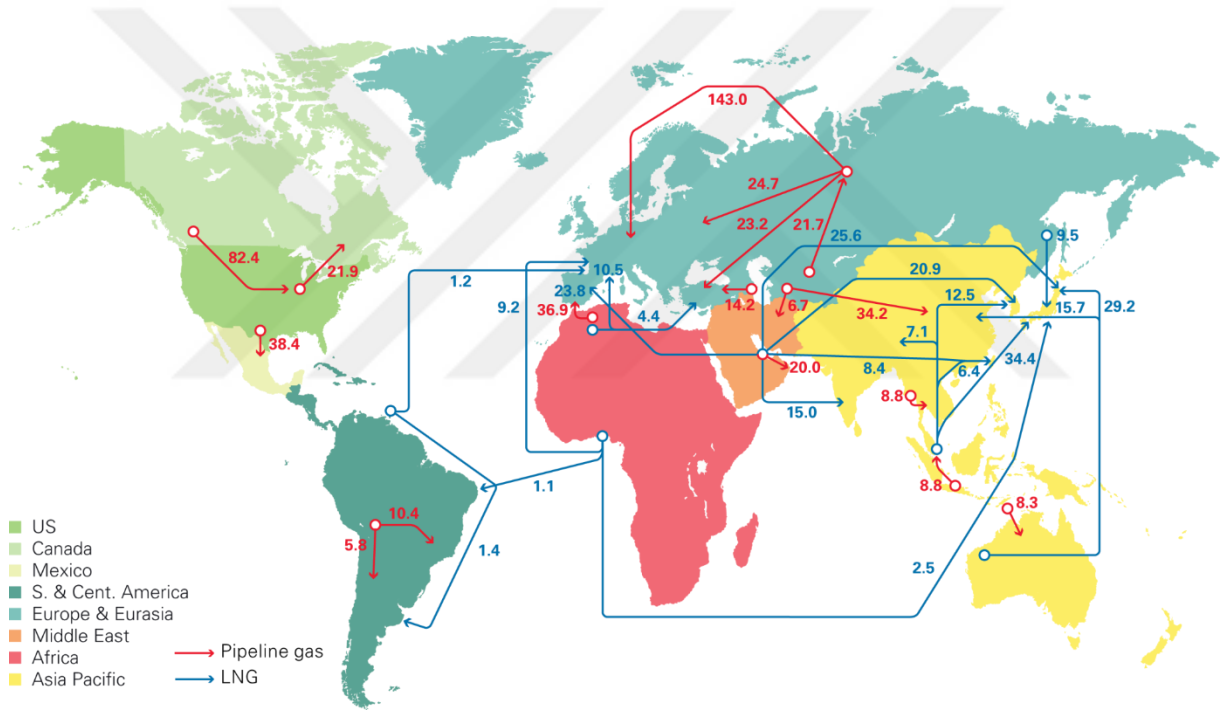
Türkiye bir taraftan TANAP Projesi ile sadece bir transit ülke olarak değil aynı zamanda bu projeye gaz sağlayacak Şahdeniz-2 sahasının da bir hissedarı olarak Güney Gaz Koridoru (SGC) projesi kapsamında Avrupa'ya gaz iletiminde merkezi bir rol üstlenmektedir. Türkiye diğer taraftan da Türk Akımı Projesi ile hem kendi enerji ihtiyacını hem de Avrupa'nın enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir transit ülke olarak katkıda bulunmaktadır.

Bunun yanında BTC boru hattından sevk edilen petrolün bir bölümünün de Kazakistan ait olduğu ve ITE projesinin önemli arz kaynaklarından birinin de Türkmenistan olması, Türkiye'nin sadece Azerbaycan'a ait enerji kaynaklarının iletiminde değil diğer Hazar havzası ülkelerinin de enerji kaynaklarının aktarımı noktasında transit ülke konumunu pekiştirdiği söylenebilir.

Türkiye tarafından uygulanan bu politika, arz kaynakları ile talep noktaları arasında gerçekleşecek olan petrol ve doğal gaz transferi konusuna çok boyutlu olarak yaklaşıldığını ve dengeli bir ilişki kurulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Kıbrıs adasının çevresindeki enerji kaynakları göz önüne alındığında ise, adanın güneyinde keşfedilen Afrodit sahasının rezerv açısından yetersiz olması, bu rezervin Türkiye veya Avrupa'ya taşınma maliyetinin ekonomik olmayacağını ortaya koymuştur. Diğer taraftan hem Afrodit sahasındaki hem de İsrail'in keşfetmiş olduğu Tamar ve Leviathan sahaslarındaki rezervlerin Mısır'a ihracı da, Mısır'ın Zohr sahasında oldukça büyük bir gaz rezervi keşfetmesi sonrası anlamsız hale gelmiştir (Pamir, 2016, s. 364).

Doğu Akdeniz'e kıyısı olan devletlerin taraf olarak tamamının kabul etmediği ortak bir MEB anlaşmasının mevcut olmaması bu bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının aranması, çıkarılması, taşınması ve ihracında kıyıdaş ülkeler arasında büyük bir problem olarak varlığını sürdürmektedir.

Harita 41. Uluslararası Doğal Gaz Ticareti Hareketleri, 2016

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017

İsrail MEB sahasında yer alan doğal gaz rezervleri ile ilgili olarak İsrail ve Türkiye arasında bir denizaltı doğal gaz boru hattı projesi üzerinde de çalışmalar yapılmaktadır. Leviathan ve Tamar gaz sahaslarından hem Türkiye hem de Avrupa pazarına gaz sağlanması Türkiye ve Avrupa'nın Rus gazına olan bağımlılığının azaltılmasında bir başka alternatif kaynaktır. Elbette bu boru hattı projesinin realize edilebilmesi için İsrail ve Türkiye arasında bir yakınlaşmanın gerekliliği kadar Türkiye ve Kıbrıs Rum Yönetimi arasında da münhasır ekonomik bölgeler konusunda bir uzlaşmaya gidilmesi gerekmektedir.

Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının varlığından dolayı yaşanan bölgenin paylaşım sorunları benzer şekilde Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ülkeler arasında da yaşanmaktadır. Yıllık 14 milyar m³ doğal gazın Türkiye'ye ve 16 milyar m³ doğal gazın da Avrupa'ya iletilmesi konusunda gündemde olan Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı projesinde bir ilerlemenin sağlanamaması, Hazar Denizi'nin statüsünde kıyıdaş ülkelerin deniz sınırlarının belirlenmesine bir uzlaşmaya varılamamasından kaynaklanmaktadır (Newman, 2017, s. 42).

Türkiye'nin komşusu olan ve yaklaşık son kırk yılını sıcak çatışma ve savaşlarla geçiren diğer bir enerji zengini ülke de Irak'tır. Irak hükümetinin DEAŞ terör örgütü ile yaptığı savaşta bir başarı elde etmesi ve ardından İKBY tarafından gerçekleştirilen bağımsızlık referandumu sonrası yaşanan gelişmeler sonucu Irak merkezi hükümeti, özellikle Irak'ın kuzeyinde yer alan hidrokarbon yatakları üzerinde egemenliğini yeniden tesis etmiştir. Bu gelişmelerin ardından Irak'ın kuzeyinde yer alan petrol ve doğal gazın ne şekilde ve hangi rota üzerinden pazarlanacağı konusu gündeme gelmiştir.

Irak petrolleri üretilirken, rezervlerin yer aldığı yatakların özelliğinden dolayı petrol ile birlikte doğal gaz da ortaya çıkmaktadır. Bu doğal gazın miktarı yaklaşık olarak yıllık 16 milyar m³ düzeyinde olup; bu miktar dünya çapında doğal gaz üretiminin de yaklaşık %0,5'i gibi bir orana tekabül etmekte ve bugüne kadar doğal gaz üretimi konusunda bir yatırımı olmayan Irak'ta bu doğal gaz kullanılmadan yanarak israf olmaktadır (Yıldız, 2018).

Özellikle batılı ülkelerin, Irak'ın kuzeyinde yer alan petrol rezervleri konusunda Irak-Türkiye HPBH projesinden dolayı 1974 yılından bu yana ilgisi olup; son yıllarda bu bölgedeki doğal gaz rezervlerinin de hem Türkiye'ye hem de Türkiye aracılığı ile Avrupa pazarlarına iletilmesi konusunda çalışmalar yapılmaktadır.

2017'nin ilk aylarından itibaren Rus petrol şirketi Rosneft'de bölge de petrol ve doğal gaz araştırmaları yapmakta ve çıkarılacak kaynağın Türkiye üzerinden aktarılmasını planlamaktadır.

Irak'ta askeri, siyasi ve ekonomik olarak tüm ağırlığıyla bulunan ABD, İran'a yönelik olumsuz bakışını Trump yönetimi ile daha da güçlendirerek, Irak ile İran arasında enerji odaklı yapılacak projelere karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla Hürmüz Boğazı'ndaki tanker trafiğinde İran kontrolünü de by-pass etmek isteyen ABD'nin desteğiyle Irak Stratejik Boru Hattı'ndan İran Körfezi'ne akan petrolün yönünün de Irak'ın kuzeyinden Ceyhan'a uzanan HPBH'na dönmesi mümkündür (Yıldız, 2018).

Bu bölümde anlatılanları göz önüne aldığımızda, komşu ve yakın çevresinde çok sayıda kriz ve çatışma alanları bulunan Türkiye, aynı zamanda bu coğrafyalarda yer alan ülkelerle siyasi, ekonomik, kültürel ve dini bakımdan kuvvetli bağlara sahiptir.

Sonuç olarak Türkiye, üç tarafında var olan bu hidrokarbon okyanusunun başta batılı pazarlara olmak üzere tüm dünyaya aktarılması konusunda haritadaki coğrafi şeklinden de görüleceği üzere adeta sağlam bir köprü, güvenilir bir liman özelliği taşımaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Enerji, dünyanın geldiği küreselleşme evresi itibari ile devletler arasında sadece ekonomik nitelik içeren bir meta olarak değil aynı zamanda devletler arası siyasi ilişkileri derinden etkileyen, gerek üretici ülkeler açısından gerekse uluslararası piyasalara sunulmasında taşıyıcı ülkeler açısından son derece değerli bir güç faktörü haline gelmiştir.

Öyle ki; tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreci devam ettikçe enerji konusu her ülke açısından bir ulusal güvenlik konusu olmaya devam edecektir. Bu bağlamda enerjiyi güvenilir, kesintisiz ve ekonomik olarak farklı kaynak ve güzergâhlardan temin edemeyen devletlerin ekonomik ve siyasi anlamda istikrara ulaşmaları çok güç bir hal almıştır.

Hazırlanan bu tez çalışmasında cevabı araştırılan problemlerden birincisi; “Türkiye’ye komşu ve/veya yakın çevresinde yer alan ve hidrokarbon kaynaklar bakımından dünya çapında zenginliğe sahip olan ülkeler, bu rezervleri hangi ulaşım yöntemleri ve güzergâhları ile uluslararası piyasalara sunmaktadırlar” sorusu idi.

Bu soru geniş bir şekilde bölüm 3.2. altında, spesifik olarak sekiz ülke ile Doğu Akdeniz coğrafyası göz önüne alınarak cevaplanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Sovyetler Birliği dağılına dek Hazar Havzası da dâhil olmak üzere Sovyet coğrafyasında bulunan petrol ve doğal gazın üretimi ve ihracatında tek tasarruf sahibi ülke Sovyetler Birliği olmuştur. Bu bölgeden çıkan hidrokarbon ürünlerinin doğal gazda sadece boru hatlarıyla, petrol de ise hem boru hattı hem de tankerler ile ağırlıklı olarak ana alıcısı da Avrupa ülkeleri olmuştur.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ise Azerbaycan, BTC projesi ile dünyaya açılmış, ardından da TANAP projesi ile özellikle Avrupa’ya gaz sevkiyatını hedeflemiştir.

Hazar Denizi’nin doğusunda yer alan doğal gaz zengini olan Türkmenistan, Orta Asya-Çin hattıyla Çin’e doğal gaz ihraç ederken, TAPI hattıyla Afganistan, Pakistan ve Hindistan’a, TCP hattı ile de Türkiye ve Avrupa’ya gaz sevkiyatını amaçlamaktadır.

Petrol bakımından zengin olan Kazakistan’ı incelediğimizde de, ülke petrol ihracatını İran, Çin, Rusya ve BTC hattı ile Türkiye üzerinden batılı pazarlara gerçekleştirmektedir.

Irak, Ceyhan ve Basra’ya ulaşan boru hatları aracılığıyla bu bölgelerde bulunan liman terminallerinden tanker ile dünyaya petrol ihraç etmekte, doğal gaz ihracı konusunda ise yeni yeni çalışmalara başlamıştır.

İran doğalgazının en büyük alıcısı Türkiye olup; boru hattı ile Türkiye ve Nahçıvan Özerk Bölgesi dışında başka bir ülkeye veya bölgeye ihracatı yoktur. Ürettiği petrolün de büyük alıcıları arasında Türkiye ile birlikte İran Körfezi limanlarından tankerler ile sevkiyatın yapıldığı Hindistan ve Uzak Doğu ülkeleri yer almaktadır.

Katar, dünyanın en büyük LNG ihracatçısı olup; Japonya, Güney Kore ve Çin en büyük müşterileridir.

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde, Kıbrıs Adası çevresinde ve İsrail MEB'nde varlığı yakın bir tarihte keşfedilen doğal gazın Avrupa'ya sevkiyatı konusunda özellikle EastMed projesi gündemde olmakla beraber bu projenin taşıdığı handikaplar sebebiyle inşaat safhası başlayana dek yapılabilirliği sorgulanmaya devam edilecektir.

Tezin araştırma konularından ikincisi ise, "Türkiye'nin özellikle batısında yer alan Avrupa ülkeleri ile diğer ülkeler enerji ithalatlarını hangi ulaşım yöntemleri ve güzergâhları üzerinden yapmaktadırlar" sorusu idi.

Bu sorunun cevabına da bölüm 3.3.'de detaylı olarak değinildiği üzere, doğal gazın sevkiyatın da, taşıma maliyetleri ve ulaşım imkânları göz önüne alındığında özellikle boru hatları yöntemi tercih edilmektedir. Fakat Katar örneğinde olduğu gibi, siyasi ve coğrafi kısıtlar sebebiyle bilhassa okyanus ötesi sevkiyatlar LNG yöntemi ile yapılmaktadır.

Avrupa doğal gaz ithalatının yaklaşık yarısını Rusya'dan Ukrayna ve Baltık Denizi'nden geçiş yapan boru hatları ile tedarik etmektedir. Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan siyasi kriz ve çatışmalar sebebi ile Rus gazının sevkiyatı konusunda Ukrayna güzergâhı zamanla kapanarak Baltık Denizi ve Türkiye güzergâhı önem kazanacaktır. Ayrıca Avrupa, TANAP ve ITE hatlarıyla Hazar coğrafyası ve İran'dan gaz ithal edebilme amacındadır. Hali hazırda Avrupa, Cezayir, Nijerya ve Katar'dan LNG formunda gaz ithal etmektedir.

Günümüzde ülkeler arası petrol ihracatı ise doğal gaz ihracatının tersine yaklaşık %35'lik bölümü boru hatları ile kalan kısmı ise tankerler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Avrupa'nın petrol ithalatının büyük bir bölümünü başta Rusya olmak üzere, Libya, Nijerya ve Suudi Arabistan karşılamaktadır.

Tez çalışmasının araştırma sorularından bir diğeri de "Türkiye'de işletme ve inşa halinde olan ve ayrıca planlanan petrol ve doğal gaz boru hatları projelerinin hangi projeler olduğu" idi.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, petrol ve doğal gaz boru hatlarına dair ayrıntılı açıklamalar verilmiş olup; ayrıca olası Türkiye bağlantısı göz önüne alınarak ve özellikle Avrupa pazarına dönük olarak çalışmalarında devam edilen olası doğal gaz boru hattı projelerine dair bilgilere yer verilmiştir.

Beşinci bölümde tezin problem cümlelerinden birisi olan projelerin gerçekleşmesi sırasında karşılaşılan uluslararası jeopolitik ve stratejik mücadeleler, direnişlerin neler olduğu sorusuna yanıt aranmıştır.

Bu bağlamda, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Birlik'ten ayrılarak bağımsızlığını ilan eden enerji zengini Türk Cumhuriyetleri'nin, başta Türkiye ve batılı ülkelerin desteğiyle, Rusya'dan bağımsız enerji politikaları izlemesine Rusya'nın gösterdiği reaksiyonlar dile getirilerek, bu kapsamda bu politikaların fitilini ateşleyen BTC projesi örneği ortaya konulmuştur.

Ayrıca Rusya ve Ukrayna arasında 2005 yılından günümüze dek şiddetlenerek gelen siyasi kriz, özellikle doğal gaz tüketimlerinin yaklaşık yarısını Rusya'dan, Ukrayna toprakları üzerinden geçen boru hatları ile ithal eden Türkiye ve Avrupa'yı derinden etkilemiştir. Bunun sonucu olarak da hem Türkiye, hem de Avrupa doğal gaz arz kaynağını çeşitlendirme yoluna giderken, ayrıca Avrupa'da Ukrayna transit güzergahını by-pass etme yollarını aramaya başlamıştır.

Son on yıldır yoğun bir şekilde gündemi işgal eden bir diğer meydan okuma sahası ise Doğu Akdeniz bölgesi olmuştur. Bu bölgenin enerji kaynakları konusunda Yunanistan, GKRY, Mısır ve İsrail kendi aralarında anlaşarak MEB alanlarını belirlemiş ve bu ülkeler, bir anlamda dört ülke ile de farklı konularda sorunlar yaşayan Türkiye'ye karşı bir cephe oluşturmuşlardır.

Yukarıda cevapları özetlenerek sıralanan problem cümlelerinin detaylı açıklamaları yapılan bu çalışma içeriğinde ifade edildikten sonra tezin ana konusu bağlamında “jeopolitik teoriler ışığında, Türkiye'nin toprakları ve limanları aracılığı ile uluslararası bağlantıları sağlanan enerji boru hattı projelerinin Türkiye'nin jeopolitik gücüne etkileri nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır.

Arz ülkeleri ile talep ülkeleri arasında karşılıklı bir bağımlılığa sebep olan enerji kaynaklarının, istikrarlı ve kesintisiz bir şekilde kaynak noktasından talep noktasına iletilmesi durumuna “enerji arzı güvenliği” denmektedir. Nitekim 2005 yılı sonlarından günümüze kadar gelen Rusya ve Ukrayna arasındaki krizler, enerji arzı güvenliğine bir alt başlık olarak “enerjinin transit geçiş güvenliği” konusunu da eklemiştir.

Bu noktada geliştirilen projelerin ekonomik dinamiklerinden ziyade enerji zengini Hazar coğrafyası ve Orta Asya ülkelerinin ve bu ülkelerden enerji akışının taşınmasında kullanılacak ülkeler için yeni bir jeopolitik unsur ortaya çıkmıştır: “boru hattı jeopolitiği”.

Mahan’ın 19. yüzyılda dünya üzerinde İngiltere egemenliği altındaki topraklara ve bu topraklara nüfuz etme yöntemlerine bakarak geliştirdiği “deniz hakimiyeti teorisi”ni örnek alan Batı, kendi jeopolitiğini deniz gücüne dayalı deniz hakimiyeti üzerine inşa etmiştir. Diğer taraftan Pasifik Okyanusu’ndan Avrupa’nın içlerine kadar uzanan engin bir karasal coğrafyaya sahip Avrasya ise kendi jeopolitiğini, kara gücünün önde olduğu karasal hakimiyet üzerine kurmuş ve petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan devletler ile bu kaynaklara ihtiyaç duyan devletlerin yer aldığı iki kutup arasında LNG ve boru hattı projeleri karşılıklı rekabete girişmişlerdir (Özdemir, 2017, s. 197).

Bakü ve Ortadoğu petrollerinin bulunmasından itibaren geçen süreçte bu kaynaklar ve bu kaynakların taşıma güzergâhları üzerinde cereyan eden jeopolitik mücadeleler Avrasya’nın kenar kuşağı üzerindeki gelişmelere ve değişimlere sebep olmuştur. Avrasya ve Ortadoğu coğrafyasının sahip olduğu hidrokarbon kaynakları ile bu kaynaklara satın alma gücüne sahip batılı ülkeler de bu mücadelelerin iki kutbunda yer almışlardır (Sevim C., 2012, s. 4379).

Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası, gerçekleştirilmesinde Türkiye’nin dâhil olduğu ilk proje olan BTC projesi, Hazar coğrafyasındaki dengeleri değiştirmiş, bölgede tasarlanan enerji politikalarında Türkiye’nin önem ve öncelik kazanmasını sağlamış, Soğuk Savaş sonrası süreçte Türkiye’nin görece azalan jeopolitik öneminin yeniden artmasına imkân vermiştir (Fidan’dan [2010] aktaran Erdağ, 2013, s. 869).

ABD hükümeti özellikle projenin gündeme geldiği ilk yıllarda Hazar petrollerinin uluslararası piyasalara birkaç hattan taşınmasını düşünmüş olmasına rağmen süreç içinde tavrını müttefiki olan Türkiye lehine değiştirmiştir. Bu tavır değişikliğinde, o dönem ABD’de yayınlanan “Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Güvenlik Stratejileri” isimli bir raporda dile getirilen, düşünceler etkili olmuştur.

Raporda, Rusya’nın 1993 yılı itibariyle tekrar gündeme getirdiği “yakın çevre” doktrini karşısında, özellikle Hazar çevresinde yer alan ve bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletlerin, egemenliklerinin desteklenmesi, bağımsızlıklarının güçlendirilmesi, Türk boğazlarının güvenliğinin artırılması ve sadece bir hatta bağımlı kalmaksızın ABD ve Türkiye’nin enerjiye ulaşımının güvence altına alınmasının gerekliliği dile getirilmiştir (Gürpınar & Kesici, 2005, s. 181-182).

BTC boru hattı ile ilk defa batıya, Türkiye aracılığıyla Rusya dışında bir ülkeden enerji transferi yapılır hale gelmiştir. Bu bakımdan, bu proje ile Türkiye, Hazar enerji bölgesine önemli bir giriş yaparak yeni ve stratejik bir güç çarpanına sahip olurken aynı zamanda proje, jeopolitik açıdan da küresel anlamda sonuçlara sebep olmuştur (Erdoğan S. , 2016, s. 100).

BTC Projesi'nin gerçekleşmesi her şeyden önce Sovyetler Birliği sonrasında oluşan Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya'dan siyasi ve ekonomik bağımsızlığını güçlendirmiş ve Batı ile entegrasyonlarını pekiştirmiştir. Diğer taraftan da bu proje, Hazar Denizi'nin karşı kıyısında yer alan Türkmenistan ve Kazakistan'ın da benzer projeler ile dünyaya açılabilme yollarında jeopolitik ve jeoekonomik faktörler barındıran, ilham alınan bir proje olmuştur.

Bu proje ile tarihte ilk defa Mackinder'in "Heartland" olarak tanımladığı bölgede yer alan Hazar Denizi ile Spykman'ın "Rimland" olarak tanımladığı bölgede yer alan Akdeniz birbirine bağlanmıştır. Rimland bölgesinde yer alan Türkiye'nin projede üstlendiği kilit rol sayesinde hattın yaklaşık üçte ikisi Türk topraklarından geçmiş ve Heartland bölgesinde yer alan Hazar havzası kaynak ülkelerinin Akdeniz ile bağlantısı sağlanmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin sadece jeopolitik ve jeoekonomik anlamda önemi artmakla kalmamış ayrıca Sovyet dönemi sonrası Hazar bölgesi ülkeleri ile paylaştığı ortak din, dil, etnik köken ve gelenek gibi unsurlar sayesinde jeokültürel bağlarını yeniden tesis ederek güçlendirmesinin de yolu açılmıştır.

Aynı zamanda BTC projesi ilk aşamada BTE DGBH projesi, ardından da TANAP projesi ile "Heartland'dan Rimland'a uzanan yeni enerji köprüleri" kurulmasının yolunu açmıştır. Ayrıca BTC projesi, bölgesel ve küresel entegrasyonun bir başka örneği olarak Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nden Türkiye'nin Akdeniz ve Marmara bölgesi limanlarına erişimi sağlayan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Projesi'nin de gerçekleştirilmesi ile doğu ile batı arasında yeni bağlantılara imkân veren, ilham alınan bir proje olmuştur.

Başta Azerbaycan olmak üzere Hazar Havzası Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında yürütülen enerji diplomasininin realiteye dönüşmesi sonucu inşa edilen enerji boru hatları projelerinin temel özellikleri, söz konusu ülkelerin ekonomik kalkınmalarının yanı sıra jeopolitik ve jeoekonomik anlamda konumlarının güçlenmelerine de katkı sağlamıştır. Bu projeler aynı zamanda söz konusu ülkelerin bölgesel ve küresel boyutlarda ekonomi ve politikayı etkilemelerine imkân sağlayan sonuçlara da sebep olmuşlardır (Bağırzade, 2014, s. 204).

AB'nin 25 Şubat 2015 tarihinde ilan ettiği AEB deklarasyonunda, Birlik açısından önemli konumda bulunan arz ülkeleri ve transit ülkelerle işbirliğine dönük imkânların geliştirilmesini ve bu kapsamda arz ülkeleri olarak Azerbaycan, Türkmenistan ve Cezayir'in, transit ülke olarak da Türkiye'nin adları zikredilerek bu ülkelerin Birliğin stratejik ortakları oldukları beyan edilmiştir (Belet, 2016, s. 194).

The Sunday Times gazetesinde yayınlanan bir yorumda, "El Kaide'nin enerji kaynaklarını hedef alacağını, fakat askeri bir güce sahip olmayan AB'nin bu konuda bir etkinliğin olamayacağını, diğer taraftan NATO'nun bu konuda kilit bir konumda olduğunu ve AB üyesi olmayan fakat askeri kapasite olarak çok güçlü bir NATO üyesi olan Türkiye'nin bu boru hatlarının korunmasında önemli bir rol oynayacağı" belirtilmiştir (Koçer, 2010, s. 7). Bu yorumdan da anlaşılacağı üzere enerji boru hatlarının güvenliği konusunda Türkiye, Batı tarafından güvenilir bir partner olarak görülmektedir.

Türk Akımı boru hattı projesin jeopolitik açıdan Türkiye'ye sağlayacağı önemli kazanımlardan birisi ise, Rusya'nın Ukrayna doğusunda meydana gelen çatışmalar ile zirveye tırmanan Ukrayna krizleri sonrasında Türkiye'nin transit ülke rolünün kabullenilmesiyle Türkiye'nin enerji boru hatları konusundaki anahtar konumunun bir üst seviyeye çıkması olmuştur (Sönmez, 2015, s. 81).

Putin'in vermiş olduğu bu karar ile görülmektedir ki; Rusya devlet katında Türkiye'nin, başta Avrupa olmak üzere son kullanıcılara doğal gaz iletiminde Ukrayna ile kıyaslanamayacak seviyede rota konusunda güven veren bir ülke konumuna sahip olduğudur.

Türkiye'nin, kuzeyi, güneyi ve doğusu enerji zengini ülkeler ile batısı ise kendi enerji kaynaklarını büyük ölçüde tüketmiş, sanayi ve nüfus açısından enerjiye aç ülkeler ile çevrilidir. Tam da bu noktada Türkiye arz ve talep ülkeleri arasında güvenilir, kesintisiz ve maliyet etkin optimum güzergahları sağlama kapasitesine sahiptir.

Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirlerine bağlandığı ve bu üç kıtanın merkezinde yer almasını sağlayan coğrafi konumu itibariyle, Mackinder'in "Kalpgâh" olarak tanımladığı coğrafya ile Spykman'ın "Rimland" olarak tanımladığı coğrafyanın kesiştiği bölgede yer almaktadır.

Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazları aracılığı ile Akdeniz ve Karadeniz arasında geçişe olanak tanıyan coğrafi konuma sahip bir ülkedir. Bu boğazlar, Tuna Nehri'nin ulaştığı Avrupa'nın iç bölgeleri ile Akdeniz coğrafyasında yer alan Kuzey Afrika ve Güney Avrupa ülkeleri arasında bağlantıyı sağlamaktadır. Benzer şekilde Türk Boğazları sayesinde Orta ve

Doğu Avrupa ülkeleri ile Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin, Süveyş Kanalı'ndan Ortadoğu ve Hint Okyanusu bölgesi ülkelere erişimine, ayrıca Akdeniz'den Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na çıkışa imkân veren bir coğrafyanın tam anlamıyla kavşak noktasında yer almaktadır.

Mahan'ın ortaya koyduğu, özetle “denizlere hâkim olan, dünyaya hâkim olur” düşüncesi çerçevesinde yukarıda bahsedilen su yollarının birbirleri ile bağlantısını sağlayan Türkiye, güçlü bir donanma ile bölge kaynaklarının kendi menfaatleri dışında kullanımı konusunda caydırıcı bir rol oynayabilir. Nitekim, Şubat 2018 tarihinde Kıbrıs Adası'nın güneyinde GKRY tarafından ilan edilen fakat aynı zamanda KKTC'nin de ruhsat alanı ile çakışan MEB sahasında yer alan üç numaralı parselde, yine GKRY tarafından ruhsatlandırılan bir İtalyan şirketine ait doğal gaz sondaj gemisinin bölgeye girme çabalarına Türkiye tarafından müsaade edilmemesi bunun somut bir kanıtıdır.

Dolayısıyla bir yarımada görünümünde olan ve kritik deniz geçişlerine sahip olan Türkiye'nin çevresindeki bu bölgeleri kontrol etme gücüne sahip olabilmesi, bu bölgeler üzerinde hâkimiyet tesis edebilmesinin yolunu açacaktır.

Türkiye kökenleri itibariyle, binlerce yıllık tarihiyle Batı ve Doğu medeniyetleri arasında hem bir köprü hem de bu medeniyetlerin çeşitli uluslarına ev sahipliği yaparak dini ve kültürel bağların tesis edildiği Anadolu coğrafyasının yaklaşık son bin yıldır sahibidir. Türkiye, bu derin tarihin günümüze kadar getirmiş olduğu jeokültürel bağlarını Soğuk Savaş sonrası Orta Asya, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Afrika ülkeleri ile güçlendirerek jeopolitik konumunu üst seviyeye taşıma gücüne sahip bir ulus olarak Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezinin karşı tezi olarak çevre coğrafyasında barışın tesisi ve devamı konularında katkılar sunmaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik önemine dair bir diğer önemli husus da, Türkiye, konum itibariyle İslam toplumları ile Hristiyan toplumları arasında bir karşılaşma coğrafyasını yer almaktadır. Bundan dolayı Türkiye, batısındaki Avrupa kültürü, doğusundaki Asya kültürü, kuzeyindeki Rus kültürü ve güneyindeki Afrika ve Arap kültürü ile çevrelenmiş olması sebebiyle neredeyse dünya kültürlerinin tamamı tarafından bir etkileşim ve kesişim noktasında yer almaktadır (Kaya, 2017, s. 9). Bu doğrultuda bölge ülkeleri açısından jeokültürel bağlar kurulmasına en fazla imkân tanıyacak ülke de Türkiye'dir.

Jeoekonomik açıdan Türkiye'ye yaklaştığımızda ise Türkiye, 2016 yılı verileriyle 863 milyar Dolar tutarında GSMH oranıyla G20 üyesi olmasının yanı sıra dünyanın 17. büyük ekonomisidir (The World Bank Data, 2018). “Diyalog ortağı üye” olarak bulunduğu ŞİÖ'nde

Türkiye, 2016 yılının sonlarına doğru örgütün başta enerji güvenliği ve stratejilerini geliştiren Enerji Kulübü'nün başkanlığına seçilerek, Avrasya Bölgesi enerji jeopolitiğinde etkinlik gösterebileceği önemli bir görev üstlenmiştir. Bu görev ile Türkiye, Avrasya coğrafyasından Batı'ya uzanan enerji koridoru ve terminali olma yolunda sahip olduğu eşsiz coğrafyasını kullanarak kazanımlar elde edebilecektir (Caşın & Kısacık, 2017, s. 194-195).

Türkiye ve çevresinde yer alan petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkarılması ve taşınmasında rol oynayan devlet ve uluslararası şirketler, bu kaynakların Türkiye üzerinden özellikle Batı piyasalarına sunulması konusunda Türkiye'ye büyük önem atfetmektedirler. Bu sebeptendir ki; bu devlet, şirket ve örgütler BTC HPBH ve TANAP projelerinin gerçekleştirilmesinde hem siyasi hem de ekonomik güçlerini Türkiye'den yana kullanmışlardır.

Türkiye coğrafi olarak Orta Asya'ya, Kafkaslar'a, Balkanlar'a ve nihayetinde Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya uzanırken, özellikle Akdeniz coğrafyasında sıklıkla egemen bir güç olmuştur ve yeniden egemen güç olma yolunda Türkiye'nin gelecek on yıllık süreçte bölgede yükselişine dair öngörüler ortaya konulmaktadır (Friedman, 2011, s. 159).

Brzezinski'de söz konusu enerji boru hattı projelerinin yoğunlaştığı Avrasya bölgesini küresel üstünlük mücadelesine sahne olan bir satranç tahtası olarak değerlendirdiği düşünceleriyle, bu mücadelenin jeopolitik çıkarların stratejik olarak da idaresini kapsadığını belirtmektedir.

Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası isimli eserinde Türkiye'yi jeopolitik bir eksen olarak tanımlayarak, Türkiye'nin Karadeniz'de bir istikrar unsuru olduğunu, Kafkaslarda Rusya'yı dengelediğini, Akdeniz-Karadeniz arası ulaşım hattını kontrol ettiğini ve NATO'nun güney kanadının güvenliğini sağladığını ifade etmiştir (Demir A. F., 2003, s. 170-171).

Stratejist, Türkiye'nin yer aldığı bu bölgede ulaşım yollarını elinde tutan ve bu yolları denetleyen ekonomik ve jeopolitik kazanca da muhtemelen sahip olacağını belirtmiştir. Hazar Havzası'ndan Akdeniz'e ulaşan bir boru hattı ile Türkiye'nin büyük ödülün sahibi olacağını aksi takdirde boru hatları Rusya'dan geçerse bu durumda Moskova'nın bölge zenginliklerinin paylaşımında karar sahibi olacağını ve bölgenin de siyaseten tekrar Rusya'ya bağımlı hale geleceğini düşünmektedir (Brzezinski, 2005, s. 195-196).

Brzezinski'nin Türkiye'den geçecek boru hatları görüşüne paralel bir görüşü Sandıklı'da "Türkiye, boru hatları vasıtasıyla Asya'daki zengin enerji kaynakları ile büyük tüketicilerin yer aldığı Avrupa'yı birbirine bağlamaktadır" düşüncesiyle paylaşmaktadır (Sandıklı, 2015, s. 28).

Brzezinski'nin, Avrasya Satranç Tahtası olarak tanımladığı teorisine göre, Türkiye'nin küresel enerji politikalarındaki rolünü değerlendirecek olursak, Türkiye, ilk aşamada petrolde BTC HPBH ile ve ikinci aşamada da özellikle doğal gaz konusunda TANAP boru hattı ile Kafkasya coğrafyasının hidrokarbon kaynaklarının Batıya aktarılmasında küresel enerji satranç tahtasında Rusya'ya karşı jeopolitik olarak bir üstünlük sağlamıştır.

Kitabında, jeopolitik önemlerini buldukları coğrafyanın hassasiyetinden dolayı kazanan Türkiye, İran, Ukrayna, Güney Kore ve Azerbaycan'ın birer jeopolitik eksenler olduğunu ifade eden Brzezinski, bu ülkeler arasında Türkiye ve İran'ın jeopolitik oyuncular olmayı hak ettiklerini belirtmektedir (Sevim C., 2015, s. 31).

Sonuç olarak konuya hidrokarbon enerji projeleri bağlamında baktığımızda son yıllarda Türkiye'nin artan sayıda enerji arz ve talep noktaları arasında çok çeşitli boru hatları projeleri ile enerji konusunda bir eksen haline geldiğini söyleyebiliriz.

Meşhur "Medeniyetler Çatışması" kitabının yazarı Huntington'un uygarlıkların kültürel ve özellikle İslam ile diğer dinler arasındaki farklılıkları öne sürerek ortaya koyduğu jeopolitik çatışma teorisine karşıt bir fikir ortaya koyan Michel Klare'de;

Son yıllarda Afrika ve Asya'da yaşanan birkaç savaşı inceledikten sonra, Huntington'unkinden kökten farklı bir sonuca ulaştım. Bu da, çağdaş çatışmaların kökeninde, uygarlıkların ya da kimliklerin farklılığının değil, doğal kaynakların yattığı gerçeğiydi. Gördüğüm kadarıyla; petrol, su, toprak ve madenlerin her biri, miktarları sınırlı olduğunda veya birden fazla grup bunlar üzerinde hak iddia ettiğinde, bir çatışmaya neden olmaları için yeterli neden oluşturmaktadırlar (Pamir, 2016, s. 43),

düşüncesi ile hidrokarbon kaynakların jeopolitik öneminin aslında medeniyetler çatışmasına gidecek yolun kavşaklarından bir tanesi olduğunu ortaya koymuştur.

Huntington, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin jeopolitik önemine dönük olarak yaptığı bir değerlendirmede, Türkiye'nin enerji kaynakları açısından zengin ve kültürel bağlara sahip olduğu Orta Asya ve Kafkas bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri'ne jeopolitik anlamda yöneleceğini düşünmüştür. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Kuzey Afrika coğrafyasında yer alan Müslüman toplumlar ile sahip olduğu tarihi gelenekler, nüfus, askeri güç ve stratejik konumu sayesinde Türkiye'nin başka herhangi bir ülkenin sahip olmadığı imkânlara sahip olduğunu belirtmiştir (Karabulut, 2013, s. 151-152).

Enerji, jeoekonomik bir güçtür ve bu sebeple enerji ve enerji güvenliği ile jeopolitik teoriler arasında bir bağ mevcuttur. Jeopolitik teorilere bakıldığında, enerji kaynaklarının oldukları bölgelerden enerjiyi talep eden bölgelere uzanacak kara ve deniz güzergâhları ile bu güzergâhlar üzerinde kurulacak tesislerin bulunacağı konumlar devletler açısından önem arz ederler ve bu durum da enerjinin jeopolitik kuramlar bakımından anlam kazanmasına sebep olur (Demir S. , 2015, s. 148)

Küreselleşme, küreselleşmenin her geçen gün daha da derinleşmesi ile birlikte ülkeler arasında birçok konuda olduğu gibi enerjide de arz, talep ve geçiş ülkeleri arasında karşılıklı bir bağımlılık yaratmıştır. Bu bağımlılık sebebi ile küreselleşmenin yayılma (spill-over) etkisinden dolayı, bu zincirin herhangi bir halkasında yer alan bir ülkenin yaşayacağı bir kriz, zincirin diğer halkalarını da etkileyecektir (Demir S. , 2015, s. 150). Bu etkiye verilebilecek en yakın tarihli örnek ise, Ukrayna ve Rusya arasında 2006, 2009 ve 2013 yıllarında yaşanan krizler nedeniyle Avrupa’da yaşanan doğal gaz kesintileri verilebilir.

Arz kaynağı ülkelerin Türkiye’yi uluslararası enerji boru hattı projelerinde stratejik bir ortak olarak görmesinin bir başka önemli nedeni de, hızlı büyüyen ekonomisi, sanayisi ve nüfus ile Türkiye’de, bulunduğu coğrafya da bu boru hatlarından geçecek petrol ve doğal gaza en fazla ihtiyaç duyan ülkedir. Türkiye’nin bu özelliğine coğrafi konumu da eklenince kaynak ülkelerden Avrupalı talep ülkelerine dönük petrol ve doğal gaz boru hatlarının inşasının gerçekleştirilmesinde Türkiye’ye pozitif bir değer sağlamaktadır.

Bu kapsamda son yıllarda gündeme gelen Doğu Akdeniz enerji kaynakları incelendiğinde de bu kaynakların tespit edilen rezerv miktarları ve bu kaynakların talep coğrafyalarına ulaştırılması açısından Türkiye’nin hem maliyet hem de mekân itibarıyla doğal bir avantaja sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye, komşu olduğu Ortadoğu ve Kafkasya-Hazar bölgelerinde yer alan zengin petrol ve doğal gaz kaynakları ile Doğu Anadolu bölgesinin su bakımından zengin nehir ve çayları ile sulanan verimli tarım arazileri ile jeoekonomik bir hat üzerinde yer almaktadır (Davutoğlu, 2010, s. 113). Türkiye, üzerinde yer aldığı coğrafi konumunun verdiği bu özellik sayesinde bölgesel ve küresel anlamda jeopolitik bir güç çarpanına sahiptir.

Nihayetinde talep ülkelerinde petrol ve doğal gaza ihtiyaç olduğu sürece ve arz ülkelerinin de bu ihtiyacı karşılayabilecek kaynakları olduğu müddetçe, arz kaynakları ülkelerin neredeyse tamamıyla aynı dini, birçoğuyla aynı dili ve tarihi paylaşan ve bu iki coğrafyanın arasında bir geçiş ülkesi olan ve merkez ülkesi olmaya da yaklaşan Türkiye, sahip olduğu

coğrafi konumu bir diğer ifadeyle, kaderi sayesinde jeopolitik konumunu güçlendirmeye devam edecektir.

İhtiyaç duyduğu enerjiyi ithal ederek kullanan ülkelerde kamunun dikkate aldığı nokta, enerjinin kesintisiz olarak farklı alternatif kaynaklardan ve ucuz fiyatla teminine yönelik stratejik planlar yapmaktır. Bu planlamalar yapılırken ülke ekonomilerinin yapısal durumunu göz önüne alarak önemli fiyat istikrarsızlıklarına karşı dünyadaki gelişmeleri temel alan adımlar atılmaktadır. Devletler kaynak çeşitliliğine yönelik tedbirler alırken aynı zamanda enerjiyi ithal ettikleri ülkelerdeki kaynaklara yönelik de yatırım yaparak tedbir almaktadırlar (Bal & Alper, 2010, s. 349).

Bu kapsamda geliştirilen projelerden Güney Gaz Koridoru Projesi Avrupa Birliği, Türkiye ve Hazar Havzasına komşu ülkeler arasında bölgesel bir entegrasyona yol açmakla kalmayıp aynı zamanda bu proje ile Irak, İran ve Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasında Türkiye'ye kilit bir rol sağlayacaktır.

Bir diğer taraftan Türkiye bu proje sayesinde daha ucuz bir maliyetle ve farklı kaynaklardan gaz temin ederken, bu koridor sayesinde transit bir ülke olarak fiyat yapıcı bir konuma da ulaşabilecektir (Taştan, 2013).

Elbette ki; Türkiye sadece transit ülke oluşunun getireceği ekonomik getirilerle yetinmemeli aynı zamanda Akdeniz coğrafyasında petrol ve doğal gaz fiyatlarının da belirlendiği yeni bir enerji merkezi haline gelmeyi de hedeflemelidir.

Bu kapsamda bu teze konu olan Türkiye coğrafyasından, boru hatları ile petrol ve doğal gaz transit olarak sınır ötesi ülkelere taşınabilmektedir. Ayrıca üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizde özellikle Akdeniz'e kıyısı olan Ceyhan Bölgesi'nde yer alan terminaller vasıtası ile bu bölgede yer alan petrol ve doğal gaz da uluslararası piyasalara sunulabilmektedir. Tüm bu imkânlara ek olarak, ülkemizde tesis edilen ve edilecek FSRU projeleri ile örneğin Katar gibi doğal gaz zengini bir ülkeden tankerlerle Ceyhan'a getirilen sıvılaştırılmış gazın gazlaştırma işlemi sonrasında boru hatları vasıtasıyla süreç ve maliyet avantajı ile Avrupa pazarlarına sunulabilmesi mümkün olmaktadır.

Bu düşünce doğrultusunda ortaya konulabilecek en bariz örneklerden birisi de Irak doğal gazının transferidir. Türkiye-Irak sınırının 200 km güneyinde zengin doğal gaz rezervlerinin yer aldığı sahadan Türkiye'ye boru hatları ile getirilecek doğal gaz doğrudan TANAP benzeri bir boru hattı projesi ile Türkiye'nin kuzeybatı sınırlarından Avrupa'ya iletilebilir. Bu hareket tarzına (option) alternatif olarak Irak sınırından Ceyhan'a yapılacak bir

boru hattı bağlantısı ve Ceyhan'da kurulacak bir LNG tesisi ile sadece Avrupa pazarlarına değil aynı zamanda dünya piyasalarına da sunulabilir.

İsrail'in 2008 yılında Lübnan'a karşı gerçekleştirdiği ve Dökme Kurşun olarak adlandırdığı askeri operasyon Türkiye ve İsrail arasındaki siyasi ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Her yıl İsviçre'nin Davos kentinde gerçekleştirilen Dünya Ekonomi Forumu (WEF) toplantılarının 2009 yılı toplantılarında İsrail operasyonunun Türkiye tarafından haklı olarak sert bir şekilde eleştirilmesi, ardından Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara olayının gerçekleşmesi neticesinde İsrail ile ikili siyasi ilişkiler Türkiye tarafından en alt seviyeye indirilmiştir.

Devam eden süreçte İsrail'in, Türkiye'nin taleplerini karşılaması sonrası ikili ilişkiler tekrar tesis edilmeye başlanmış ve bu doğrultuda özellikle her iki ülkenin enerji bakanlıkları arasında İsrail MEB sahasında yer alan doğal gazın Türkiye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletilmesi konusunda görüşmelere başlanmıştır.

Türkiye, petrol zengini eski Sovyetler Birliği ve Orta Doğu ülkeleri ile Avrupalı talep merkezleri arasında sahip olduğu kesişim, bağlantı noktaları sayesinde stratejik bir konuma sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Türkiye, BTC ve Irak-Türkiye gibi iki önemli ham petrol boru hattının topraklarından geçişini sağlamaktadır. Benzer şekilde Türkiye, Rusya, Hazar Havzası ve Orta Doğu'nun son derece zengin doğal gaz rezervlerinin de dünyanın en büyük ikinci doğal gaz pazarı olan Avrupa'ya aktarılmasında da kilit bir role sahiptir (EIA, 2017, s. 4-7).

Enerji boru hatları ile transit konumda olan ve/veya bu boru hatlarının BTC ve Kerkük-Yumurtalık HPBH ile terminal noktası yani enerji hub'ı olan bir ülke, bu enerjinin ulaştırılacağı diğer ülkeler için kritik önem arz etmekte ve bu düşünce de bu kilit ülkenin jeopolitik önemini artırmaktadır.

Soğuk savaş yılları sürecinde Batı İttifakı içinde yer almayı tercih eden Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum ile elde ettiği uluslararası siyasetteki stratejik ve jeopolitik önem Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Varşova Paktı'nın dağılması sonrasında geçerliliğini yitirme noktasına gelmiştir. Diğer taraftan Doğu Bloku'nun çöküşü, aynı zamanda Orta Asya ve Hazar Bölgesi coğrafyasında bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin zengin hidrokarbon rezervlerinin, özellikle boru hatları ile Türkiye coğrafyasından batılı pazarlara taşınması yönünde adımların atılmasına yol açmıştır. Yani coğrafi konumun enerji unsuruyla desteklenmesi, Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik gücünün tekrar etkin hale gelmesinde değerli bir katkı sağlamıştır.

Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum sayesinde petrol ve doğal gaz boru hatları aracılığı ile hem dünya piyasalarına hem de yakın çevresinde yer alan devasa bir üretim ve tüketim pazarı olan Avrupa kıtasına hidrokarbon rezervlerinin çok farklı coğrafyalardan ve kaynaklardan getirilerek taşınması ve dağıtımında anahtar bir rol üstlenmektedir. Bu rolün Türkiye'ye en önemli getirisi ise, Ukrayna krizlerinin tam tersine herhangi bir kaynakla yaşanabilecek olası bir kriz durumunda dahi diğer kaynaklardan temin edilen petrol ve doğal gaz akışının Türkiye üzerinden batılı pazarlara sunulmaya devam edilecek olunmasıdır.

Son olarak Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumun avantajlarını kullanarak hem Doğu-Batı ekseninde hem de Kuzey ve Güney'den Batı eksenine doğru enerji kaynaklarının aktarımında hem merkezi hem de geçiş coğrafyası konumuna sahiptir. Türkiye bu özelliği sayesinde sadece Batılı ülkelere petrol ve doğal gazın aktarılması ile değil aynı zamanda Hazar Havzası, Orta Asya ve Orta Doğu bölgesinde yer alan arz sahibi ülkelerle enerji işbirliği üzerinden bu ülkelerin gelişimlerini destekleyerek, daha istikrarlı olmalarına ve Batı toplumları ile de bütünleşmelerine katkı sağlamış olacaktır.

Nihai aşamada coğrafyanın sağlamış olduğu avantaj ile Türkiye bu ortaklıklardan elde edeceği maddi ve manevi imkânlar sayesinde hem bulunduğu bölgede hem de uluslararası alanda jeopolitik önemini ve etkilerini daha üst seviyelere taşıyabilecektir.

Türkiye, coğrafi konumun sağlamış olduğu avantajlı pozisyonu kullanarak Ortadoğu, Rusya ve Hazar Bölgesi'nin petrol ve doğal gaz kaynaklarının başta AB olmak üzere batılı pazarlara iletilmesinde sadece bir enerji geçiş ülkesi olarak değil aynı zamanda bir enerji merkezi ülke perspektifiyle enerji boru hattı projelerine yaklaşmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye, küresel enerji pazarında değerli bir oyuncu olarak enerji fiyatlarının belirlenmesinden, pazarlanmasına kadar uzanan bir vizyonla bölgesinde ve dünyada coğrafyadan elde ettiği jeostratejik önemine ve topraklarında barındırdığı, barındıracağı uluslararası bağlantıları olan enerji boru hatları vasıtasıyla da jeopolitik gücüne güç katmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

15 Facts on Asia. (2017, 09). *LNG Industry*, s. 72.

Acar, Ç., Bülbül, S., Gümrah, F., Metin, Ç. ve Parlaktuna, M. (2011). *Petrol ve Doğal Gaz* (2 b.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Açıkel, A. E. (2011, 04). Katar-Irak-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Mümkün mü? *Ortadoğu Analiz*, 3(28), s. 57-67.

Akhundzade, E. (2016, 03 24). *Analiz: TANAP Türkiye'ye Hem Ekonomik Hem Politik Fayda Sağlıyor*. 11 04, 2017 tarihinde Enerji Enstitüsü: <https://enerjiinstitutusu.org/2016/03/24/analiz-tanap-projesi-turkiyeye-hem-ekonomik-hem-politik-fayda-sagliyor/> adresinden alındı

Aksoy, M. (2014). Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Stratejisi. *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi* (s. 802,803). Kocaeli: Bilgesam Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

AlJazeera. (2013, 12 12). *Ülke Profili: Azerbaycan*. 04 17, 2018 tarihinde Aljazeera Turk: <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-azerbaycan> adresinden alındı

Avrupa Birliği Sürecinde Enerji Faslı. (2014). Ankara: T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı.

Awalt, J. (2017, 10). Midyear International Report: Pipeline Construction&Market Trends. *Pipeline&Gas Journal*, 244(10), s. 30-38.

Ayhan, V. (2009, Kış). Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliği'nde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon. *Uluslararası İlişkiler*, 5(20), s. 155-178.

Bağırzade, E. (2014). Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projelerinin Stratejik Önemi Ve Bölgesel Yansımaları. O. Yeşilot içinde, *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış* (s. 201-226). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Bal, H. ve Alper, A. E. (2010). Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Çukurova Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), s. 345-360.

BBC. (2016, 10 10). *Türkiye ve Rusya Türk Akımı Projesini İmzaladı*. 03 21, 2018 tarihinde BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37607207> adresinden alındı

BBC Türkçe. (2018, 02 27). 02 28, 2018 tarihinde <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43220520> adresinden alındı

Belet, N. (2016). Avrupa Enerji Birliği (AEB) ve Türkiye'nin Bölgesel Enerji Hub'ı Olabilirliği: Fırsatlar ve Zorluklar. *International Conference on Eurasian Economies* (s. 190-198). Kaposvár: Beykent University Publications.

BOTAŞ. (2015). *2015 Faaliyet Raporu*. Ankara: BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.

BOTAŞ. (2015). *Mevcut Ham Petrol Boru Hatları*. 02 17, 2018 tarihinde BOTAŞ: <http://botas.gov.tr/> adresinden alındı

BOTAŞ. (2016). *2016 Sektör Raporu*. Ankara: BOTAŞ Genel Müdürlüğü.

BP. (2017). *BP Statistical Review of World Energy*. London: BP British Petroleum Plc.

(2017). *BP Statistical Review of World Energy 2017*. London: BP British Petroleum.

Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Budak, T. (2017). *Türkiye'nin Enerji Politikasında TANAP ve Türk Akımı*. İstanbul: BİLGESAM, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Carr, M. and Pals, F. (2018, 03 29). *Dutch to close EU's biggest gas field to limit tremors*. 03 30, 2018 tarihinde World Oil: <http://www.worldoil.com/news/2018/3/29/dutch-to-close-eus-biggest-gas-field-to-limit-tremors> adresinden alındı

Çaşın, M. H. ve Kısacık, S. (2017, 07-08-09). Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye'nin Rolü. *Dış Politika*, 1(1), s. 185-210.

Chow, E. C. and Stanley, A. (2018). *Russia's National Oil Champion Goes Global*. CSIS Center for Strategic and International Studies.

Çelikpala, M. (2014, Kış). Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), s. 79.

Data. (2018). 03 24, 2018 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr> adresinden alındı

Davutoğlu, A. (2010). *Stratejik Derinlik* (49 b.). İstanbul: Küre Yayınları.

Demir, A. F. (2003, 09). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve Bu Konuda Etkili Olan Faktörler. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), s. 161-178.

Demir, S. (2015). NATO'nun Enerji Güvenliği Politikaları. H. Çomak, C. Sancaktar, & Z. Yıldırım (Dü) içinde, *Enerji Diplomasisi* (s. 143-162). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Deniz, Ş. (2012, Kış). Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 174.

DeutscheWelle. (2007, 11 18). *Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Açıldı*. 04 16, 2018 tarihinde Deutsche Welle: <http://www.dw.com/tr/türkiye-yunanistan-doğal-gaz-boru-hattı-açıldı/a-2931609> adresinden alındı

Dikkaya, M. ve Tıgılı, A. (2015, Yaz). Güney Kafkasya Enerji Koridoru: Alternatif Projeler Kapsamında, "TANAP". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, s. 100-120.

Doğanay, H. ve Coşkun, O. (2017). *Enerji Kaynakları* (3 b.). Ankara: Pegem Akademi.

- Dugin, A. (2016). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım* (9 b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Duran, İ. ve Sezgin, O. (2007, 10). Avrupa Birliği'nin Jeopolitik Güç Mücadelesine Türkiye'nin Tam Üyeliğinin Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(6), s. 153-187.
- EastMed Pipeline*. (tarih yok). 06 13, 2018 tarihinde IGI-POSEIDON: <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> adresinden alındı
- Eastmed Pipeline*. (2017). 04 11, 2018 tarihinde Edison: <https://www.edison.it/en/eastmed-pipeline> adresinden alındı
- Eastring. (2014). *Eastring at a Glance*. 04 12, 2018 tarihinde Eastring: <http://www.eastring.eu/page.php?page=project> adresinden alındı
- Eastring. (2014). *Eastring at a Glance*. 04 12, 2018 tarihinde Eastring: <http://www.eastring.eu/page.php?page=project> adresinden alındı
- Eastring. (2014). *Project Opportunities*. 04 12, 2018 tarihinde Eastring: <http://www.eastring.eu/page.php?page=opportunities> adresinden alındı
- Ediger, V. Ş. (2017). Enerji Jeopolitiğinin Uluslararası İklim Değişikliği Girişimleri Üzerindeki Etkisi. *Uİ Uluslararası İlişkiler*, 14(54), s. 49.
- Ediger, V. Ş., Devlen, B. ve McDonald, D. B. (2012, Bahar). Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği. *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), s. 79-86.
- EIA. (2013). *Eastern Mediterranean Region*. U.S. Energy Information Administration.
- EIA. (2015). *Qatar International Energy Data and Analysis*. U.S. Energy Information Administration.
- EIA. (2016). *Country Analysis Brief: Azerbaijan*. U.S. Energy Information Administration.
- EIA. (2016). *Country Analysis Brief: Iraq*. U.S. Energy Information Administration.

- EIA. (2016, 07). *Israel*. 02 13, 2018 tarihinde U.S. Energy Information Administration: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=ISR> adresinden alındı
- EIA. (2016, 07). *Turkmenistan*. 01 19, 2018 tarihinde U.S. Energy Information Administration: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TKM> adresinden alındı
- EIA. (2017). *Country Analysis Brief: Kazakhstan*. U.S. Energy Information Administration.
- EIA. (2017). *Country Analysis Brief: Russia*. U.S. Energy Information Administration.
- EIA. (2017). *Country Analysis Brief: Turkey*. U.S. Energy Information Administration.
- EIA. (2018). *Country Analysis Brief: Iran*. U.S. Energy Information Administration.
- Ekici, K. D. (2013). Jeopolitik Teoriler ve Küresel Jeopolitik. H. Çomak, & C. Sancaktar (Dü) içinde, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* (s. 419-454). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Emeklier, B. ve Ergül, N. (2010, Güz). Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik. *Bilge Strateji*, 2(3), s. 59-85.
- EnerjiGünlüğü. (2018, 03 16). *AB TANAP'a verilecek 932 milyon euro krediyi onayladı*. 03 16, 2018 tarihinde Enerji Günlüğü: <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/26449/ab-tanapa-verilecek-932-milyon-euro-krediyi-onayladi.html> adresinden alındı
- Erdağ, R. (2013, 03). Anadolu Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)'nin Küresel Enerji Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(3), s. 867-877.
- Erdoğan, H. ve Temizer, M. (2018, 04 18). *TANAP'ta Vana 30 Haziran'da Açılacak*. 04 18, 2018 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://aa.com.tr/tr/turkiye/tanapta-vana-30-haziranda-acilacak/1121586> adresinden alındı

- Erdoğan, N. (2017, 07). TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), s. 10-26.
- Erdoğan, S. (2016). *Arz Güvenliği Bakışı ile Türkiye'de Enerji Politikaları* (1 b.). Ankara: Orion Kitabevi.
- ETKB. (2014). *2015-2019 Stratejik Planı*. Ankara: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.
- ETKB. (2018, 02). *Botaş-Dörtyol FSRU Teriminal Açılış Töreni*. 03 08, 2018 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Botas-Dortyol-FSRU-Teriminal-Acilis-Toreni> adresinden alındı
- ETKB. (2018, 04). *Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri*. 04 16, 2018 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> adresinden alındı
- EU. (2006). *A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*. Brussels: Comission of The European Communities.
- EU. (2016). *2016 Türkiye Raporu*. Brüksel: Avrupa Komisyonu.
- (2016). *EU Reference Scenario 2016: Energy, Transport and GHG Emissions - Trends to 2050*. Brussels: European Comission.
- European Union*. (2018, 02 28). 02 28, 2018 tarihinde europa.eu: https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/economy_en#tab-5-11 adresinden alındı
- Foy, H. and Chazan, G. (2017, 09 29). *Gerhard Schröder Appointed Chairman of Rosneft*. 03 17, 2018 tarihinde Financial Times: <https://www.ft.com/content/100db270-a518-11e7-9e4f-7f5e6a7c98a2> adresinden alındı
- Friedman, G. (2011). *Gelecek 10 Yıl* (1 b.). New York: Pegasus Yayınları.

Fukuyama, F. (1992). *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (3 b.). Profil Yayıncılık.

Gompert, D. C. (2013). *Sea Power and American Interests in the Western Pacific*. Santa Monica: RAND National Defence and Research Institute.

Gülşen, H. (2017, Kasım-Aralık). Referandumun Rusya-İKBY İlişkilerine Etkisi. *Ortadoğu Analiz*, 9(83), 46.

Gündoğdu, A. (2006). Türk Jeopolitiği. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, (s. 151-172). Ankara.

Gündüz, T. (2017). 1973 Petrol Krizi. T. Gündüz içinde, *Büyük Olayların Kısa Tarihi 2* (s. 30-31). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gürpınar, B. B. ve Kesici, A. (2005, Ekim). Clinton'dan Bush'a ABD'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(33), 167-190.

Hıdırali, D. (2014). Kazakistan'ın Hazar Politikaları. O. Yeşilot içinde, *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış* (s. 265-272). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Huntington, S. P. (2012). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (10 b.). (M. Turhan, & Y. Z. Soydemir, Çev.) Okuyan Us.

HydrocarbonEngineering. (2017, 03). 15 Facts on Crude Oil. *Hydrocarbon Engineering*, s. 156.

İlbaş, M. (2014). *Enerji-Politik Dünya ve Türkiye*. Ankara: Berikan Yayınevi.

İlhan, S. (2002, Kış). Jeopolitik Kavramı ve Unsurları. *Avrasya Dosyası*, 8(4), s. 318.

Iliopoulos, I. (2009). Strategy and Geopolitics of Sea Power throughout History. *Baltic Security & Defence Review*, s. 5.

İnan, A. (2013, Ağustos). Kerkük-Yumurタルık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-İrak İlişkileri (1973-2011). *Ortadoğu Analiz*, 5(56), s. 68-85.

- İncekara, R. (2018, 04,05,06). Enerji Denklemi Ekseninde Doğu Akdeniz'de Büyük Oyun. *Dış Politika*, s. 265-274.
- İsmayıl, E. ve Karabel, S. (2018, 03). Doğu Akdeniz'de Enerji Kaynakları Üzerinde Güç Mücadelesi. *Stratejist*(10), s. 15.
- İsmayilov, E. ve Budak, T. (2014, Güz). Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası. *Bilge Strateji*, 6(11), 31,32.
- İşcan, İ. H. (2004, Yaz). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), s. 63.
- ITE. (2016, 09 06). İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi. 1-40. İstanbul: TURANG Transit Taşımacılık A.Ş.
- Kalyuzhny, V. H. (2005). Commentary on Part Russia and Eurasia. J. H. Kalicki, & D. L. Goldwyn içinde, *Energy&Security Toward Of A New Foreign Policy Strategy* (s. 192-193). Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Karabat, A. (2015, 12 18). *İsrail'in Türkiye'ye İhtiyacı Var*. 02 09, 2018 tarihinde AlJazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/israilin-turkiyeye-ihtiyaci-var> adresinden alındı
- Karabulut, B. (2013). *Strateji Jeostrateji Jeopolitik* (2 b.). Ankara: Barış Kitap.
- Karagöl, E. T. ve Kaya, S. (2016). *LNG'nin Dünya Enerji Ticaretindeki Yeri*. İstanbul: SETA, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Karagöl, E. T., Ateş, S. A., Kaya, S. ve Kızılkaya, M. (2016). *Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*. İstanbul: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Karagöl, E. T., Kavaz, İ., Özdemir, B. Z. ve Kaya, S. (2017). 2017'de Enerji. *2017'de Türkiye* (s. 247-248). içinde Ankara: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Merkezi.

- Katona, V. (2017, 11). Russian Rosneft's Big Kudish Pipeline Gamble. *Pipeline&Gas Journal*, 244(11), s. 66.
- Kaya, F. (2017, 10). Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), s. 1-14.
- Keleş, M. (2016, 09 22). *P5+1 ülkeleri ile İran BM'de görüştü*. 04 11, 2018 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/p5-1-ulkeleri-ile-iran-bmde-gorustu/651020> adresinden alındı
- Kırlıdökme, U. (2014). "Enerji Köprüsü Ülke" Olma Yolunda Yunanistan'ın Politikası. *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi* (s. 843). Kocaeli: Bilgesam Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Koçer, D. (2010). Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye. *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli* (s. 1-20). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Lacoste, Y. (2008). *Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi* (2 b.). İstanbul: NTV Yayınları.
- Mahan, A. T. (2011). *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783* (1 b.). İstanbul: Karadeniz Kitap.
- Mammadov, H. (2012, 09 24). *Trans Anadolu Doğalgaz Projesinin Jeopolitik Önemi*. 01 19, 2018 tarihinde Stratejik Düşünce Enstitüsü: <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/trans-anadolu-dogalgaz-projesinin-jeopolitik-onemi/3026> adresinden alındı
- Miller, A. (2018, 03 15). *Gazprom: "Avrupa'daki doğalgaz kıtlığı enerji talebini artıracak"*. 03 16, 2018 tarihinde Enerji Enstitüsü: <http://enerjienstitusu.de/2018/03/15/gazprom-avrupadaki-dogalgaz-kitligi-enerji-talebini-artiracak/> adresinden alındı

Momynkulov, Z. (2014). Rusya'nın Hazar Bölgesi Enerji Politikasında Kazakistan. O. Yeşilot içinde, *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış* (s. 151-162). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

NATO. (2012, 05 20). *Chicago Summit Declaration*. 03 18, 2018 tarihinde NATO North Atlantic Treaty Organization: https://www.nato.int/cps/en/SID-FE813297-35E64B24/natolive/official_texts_87593.htm adresinden alındı

NATO. (2017, 03 09). *NATO Pipeline System*. 03 18, 2018 tarihinde NATO North Atlantic Treaty Organization: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_56600.htm adresinden alındı

Newman, N. (2017, 09). Turkey's Gas Pipelines at Major Crossroad. *Pipeline&Gas Journal*, 244(9), s. 41-42.

NTV. (2006). *Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Açıldı* (2 b.). (M. A. Dağistanlı, Dü.) İstanbul: Doğu Grubu İletişim Yay. ve Tic. A.Ş.

NTV. (2006). *Ukrayna-Rusya Krizi Doğal Gaz Savaşını Kızıştırdı* (2 b.). (M. A. Dağistanlı, Dü.) İstanbul: Doğu Grubu İletişim Yay. ve Tic. A.Ş.

OPEC. (2017). *Annual Statistical Bulletin*. Vienna: Organization of the Petroleum Exporting Countries.

Örnek, S. ve Mızrak, B. (2016, Güz). Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Politikaları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları. *Bilge Strateji*, 8(15), s. 13-32.

Özdemir, V. (2017). *Doğalgaz Piyasaları Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler* (1 b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Özer, A. (2009). 11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatısma. *Toplum ve Demokrasi, Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 1145.

- Pala, C. (2014, 01 30). *Irak: 21. Yüzyılın Yeni Enerji Deposu*. 03 23, 2018 tarihinde 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/01/30/7403/irak-21-yuzyilin-yeni-enerji-deposu> adresinden alındı
- Pala, C. (2014, 05 22). *Ukrayna Krizi ve Doğal Gazda Türkiye'nin Artan Önemi: "Enerjik" Paradigma Değişiklikleri*. 03 21, 2018 tarihinde 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/05/22/7608/ukrayna-krizi-ve-dogal-gazda-turkiyenin-artan-onemi-enerjikparadigma-degisiklikleri> adresinden alındı
- Pala, C. (2016, 11 17). *"Pax Energetica" Başlıyor*. 03 23, 2018 tarihinde 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2016/11/17/8534/pax-energetica-basliyor> adresinden alındı
- Pamir, N. (2016). *Enerjinin İktidarı* (2 b.). İstanbul: Hayygrup Yayıncılık Ltd. Şti.
- Peimani, H. (2017, 12). A Constructive 2017 Outlook. *World Pipelines*, 17(12), 18.
- Peimani, H. (2017, 02). Russia's Pipelines. *World Pipelines*, 17(2), s. 12-16.
- PipelinesInternational. (2017, 11). EBRD Approves Pipeline Funding For TANAP. *Pipelines International*, 17(11), s. 5.
- QatarGas. (2018). *North Field*. 02 27, 2018 tarihinde QatarGas: <http://www.qatargas.com/english/aboutus/north-field> adresinden alındı
- Rogers, H. (2017). *Qatar LNG: New Trading Patterns But No Cause For Alarm*. The Oxford Institute For Energy Studies.
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar*. İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Sandıklı, A. (2015). Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi ve Olası Yan Etkiler. A. Sandıklı içinde, *Türkiye'nin Jeopolitiği Yumuşak Güç Savaşları ve Terörizm* (s. 37-41). İstanbul: Bilgesam Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Sandıklı, A. (2015). Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar. A. Sandıklı içinde, *Türkiye'nin Jeopolitiği: Yumuşak Güç Savaşları ve Terörizm* (s. 4-28). İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Sandıklı, A. (2016). Doğu Akdeniz'deki Enerji Kaynakları ve Etkileri. A. Sandıklı içinde, *Dış Politika ve Güvenlik* (s. 58-60). İstanbul: Bilgesam Bilgi Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Sevim, C. (2012, 04). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yasar University*, 7(26), s. 4378-4391.

Sevim, C. (2015). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik* (3 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık ve Ticaret A.Ş.

Sevim, T. V. (2014, Bahar). Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya. *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), s. 88-98.

SouthStream. (2014). *Güney Akım Açık Deniz Boru Hattı Tanıtım Raporu*. Amsterdam: South Stream Transport B.V.

Sönmez, G. (2015, Ocak-Şubat). Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve Türkiye'nin Enerji Vizyonu. *Ortadoğu Analiz*, 7(66), 81.

Stratejist. (2017, 07). Rusya'dan Yeni Enerji Anlaşmaları. *Stratejist*, s. 8.

Stratfor. (2013, 06 27). *Israel Contemplates Exporting Natural Gas*. 02 23, 2018 tarihinde Stratfor Worldview: <https://worldview.stratfor.com/article/israel-contemplates-exporting-natural-gas> adresinden alındı

- Stratfor. (2018). *The Eastern Mediterranean's New Great Game Over Natural Gas*. Stratfor Worldview. 02 22, 2018 tarihinde <https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas> adresinden alındı
- Şimşek, C. (2018, 03 08). *Irak bütçesinin yüzde 85'i petrol gelirlerine dayanıyor*. 03 09, 2018 tarihinde Enerji Enstitüsü: <http://enerjienstitusu.com/2018/03/08/irak-butcesinin-yuzde-85i-petrol-gelirlerine-dayaniyor/> adresinden alındı
- Şimşek, C. (2018, 05 09). *İsrail, Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan, Doğalgaz Boru Hattı İnşa Edecek*. 05 11, 2018 tarihinde Enerji Enstitüsü: <http://enerjienstitusu.de/2018/05/09/israil-kibris-rum-kesimi-ve-yunanistan-dogalgaz-boru-hatti-insa-edecek/> adresinden alındı
- Şöhret, M. (2015). Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi. H. Çomak, C. Sancaktar, & Z. Yıldırım (Dü) içinde, *Enerji Diplomasisi* (s. 1-45). İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş.
- Taban, M. H. (2013). Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve “Stratejik Derinliğin” Bu Bağlamda İncelenmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 23.
- Taştan, V. (2013, 11 15). *Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama*. 02 22, 2018 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2013/11/15/guney-gaz-koridoru-yeni-enerji-duzeninde-avrupa-enerji-guvenligi-rusya-turkiye-ve-guney-kafkasya-uzerine-oyun-teorik-uygulama/> adresinden alındı
- TCBB. (2014, 12 01). *Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) 5. Toplantısı*. 03 16, 2018 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: <https://tccb.gov.tr/haberler/410/1534/turkiye-ile-rusya-arasindaki-karsilikli-guven-bolgenin-baris-ve-istikrarina-katki-yapacak.html> adresinden alındı

The World Bank Data. (2018). 03 24, 2018 tarihinde The World Bank:
https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=map&year_high_desc=true adresinden alındı

Tiftikçigil, B. Y. ve Yesevi, Ç. G. (2015). *Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkiler.* İstanbul: Derin Yayınları.

TPAO. (2017). *Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu.* Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

TPAO. (2018). *Yurt Dışı Projeler.* 03 16, 2018 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı: <http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=29> adresinden alındı

Türkiye Doğal Gaz Boru Hatları. (2018, 04). 04 16, 2018 tarihinde Enerji Enstitüsü: <http://enerjienstitusu.de/turkiye-dogalgaz-boru-hatlari/#> adresinden alındı

Tütüncü, A. N. (2013). Uluslararası Deniz Hukuku. A. N. Tütüncü, & E. Uzun (Dü) içinde, *Uluslararası Hukuk II* (s. 16-42). Ankara: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

White, J., Rowley, M. and Boyle, C. (2017, 04). LNG In The European Energy Mix-Now And Into The Future. *LNG Industry*, s. 12-16.

WorldPipelines. (2017, 04). Gas Supply MOU Signed by Gazprom and ENI. *World Pipelines*, 17(4), 10.

WorldPipelines. (2017, 10). Rosneft Invest In Kurdistan Pipelines. *World Pipelines*, 17(10), s. 6.

Yamaguchi, N. (2018, 01). Tracking MENA Trends. *Hydrocarbon Engineering*, 18-20.

Yergin, D. (1991). *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü* (7 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldız, D. (2018, 03 15). *Irak'ın Enerji Geleceği Neden Kuzey'de Yatıyor?* 03 15, 2018 tarihinde Enerji Günlüğü: <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/26431/irakin-enerji-gelecegi-neden-kuzeyde-yatiyor-dursun-yildiz.html> adresinden alındı

Yılmaz, E. (2018). *Doğu Akdeniz'de Enerji Çıkmazı*. İstanbul: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.

Yılmaz, S. (2010, 10). Irak Enerji Kaynakları ve Türkiye. *21. Yüzyıl*(22), s. 52.

Yılmaz, S. (2012). Jeopolitik ve Jeostrateji. Ü. Özdağ içinde, *21. Yüzyılda Prens Siyaset ve Devlet Yönetimi* (s. 577-580). Ankara: Kripto Yayınları.

Yorkan, A. (2009, 12 26). *Güney Akım 'da Son Gelişmeler – Nabucco Nasıl Etkilenecek?* 11 18, 2017 tarihinde Bilgesam-Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi: <http://www.bilgesam.org/incele/801/-guney-akim%E2%80%99da-son-gelismeler-%E2%80%93-nabucco-nasil-etkilenecek-/#.WwCAxEiFPDd> adresinden alındı